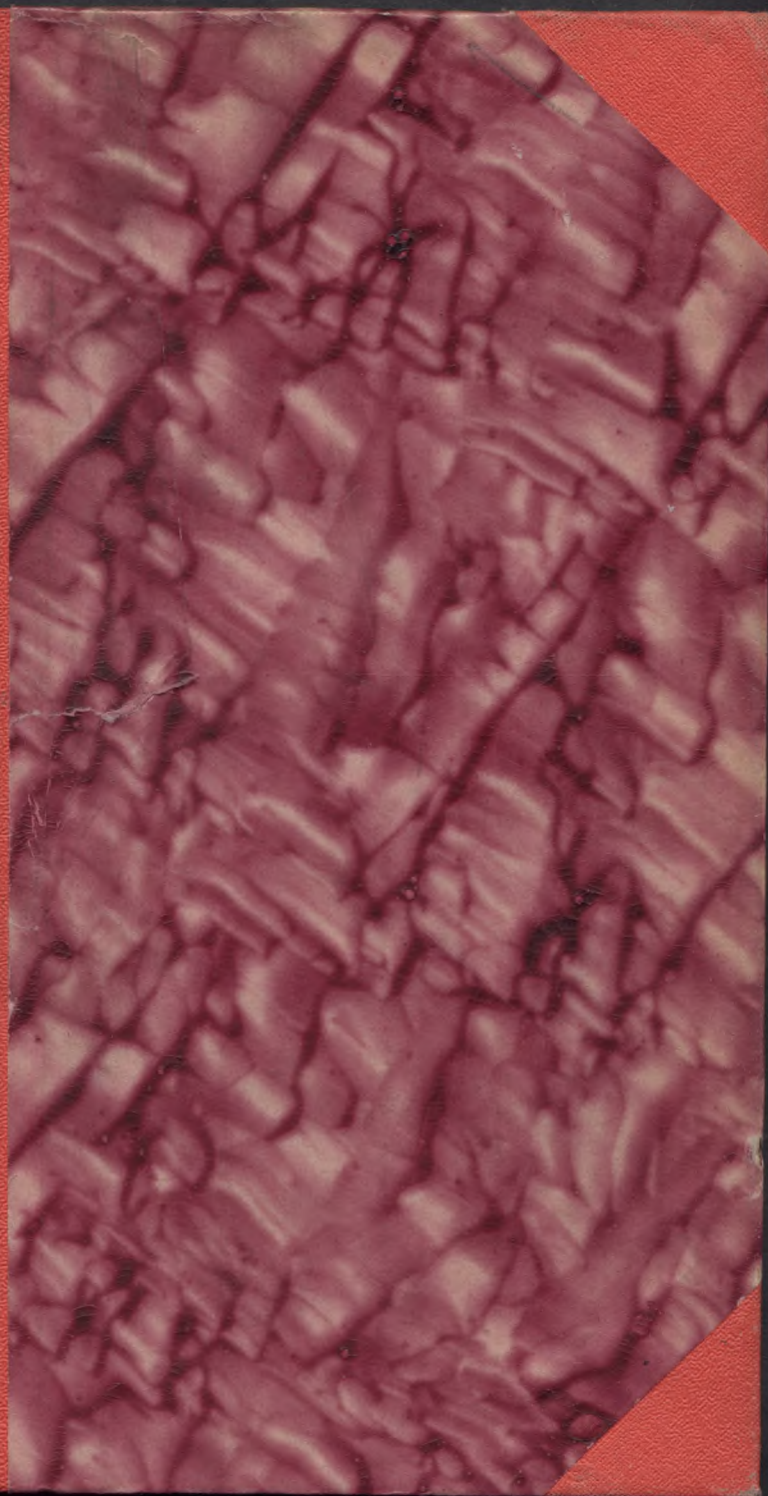
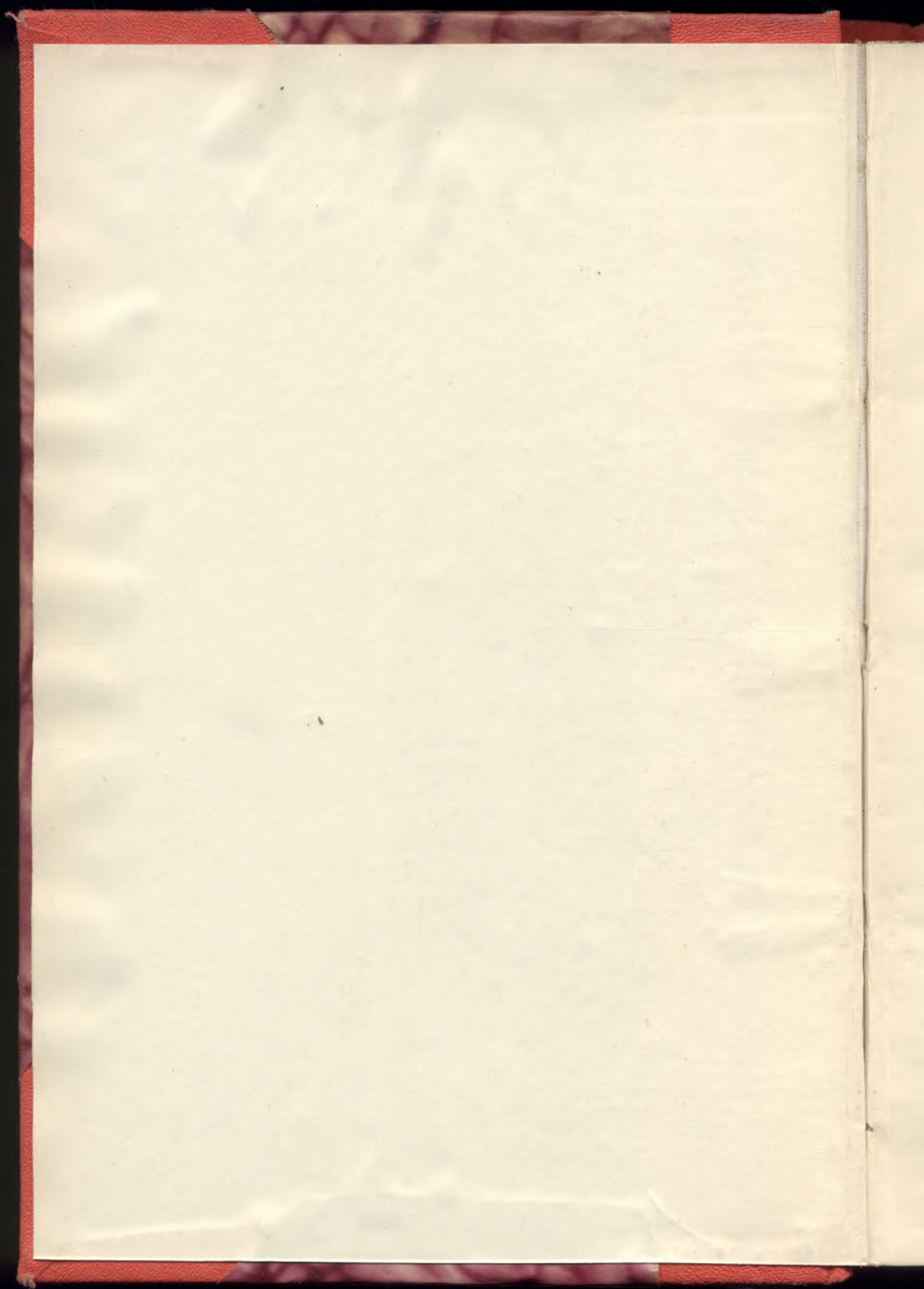
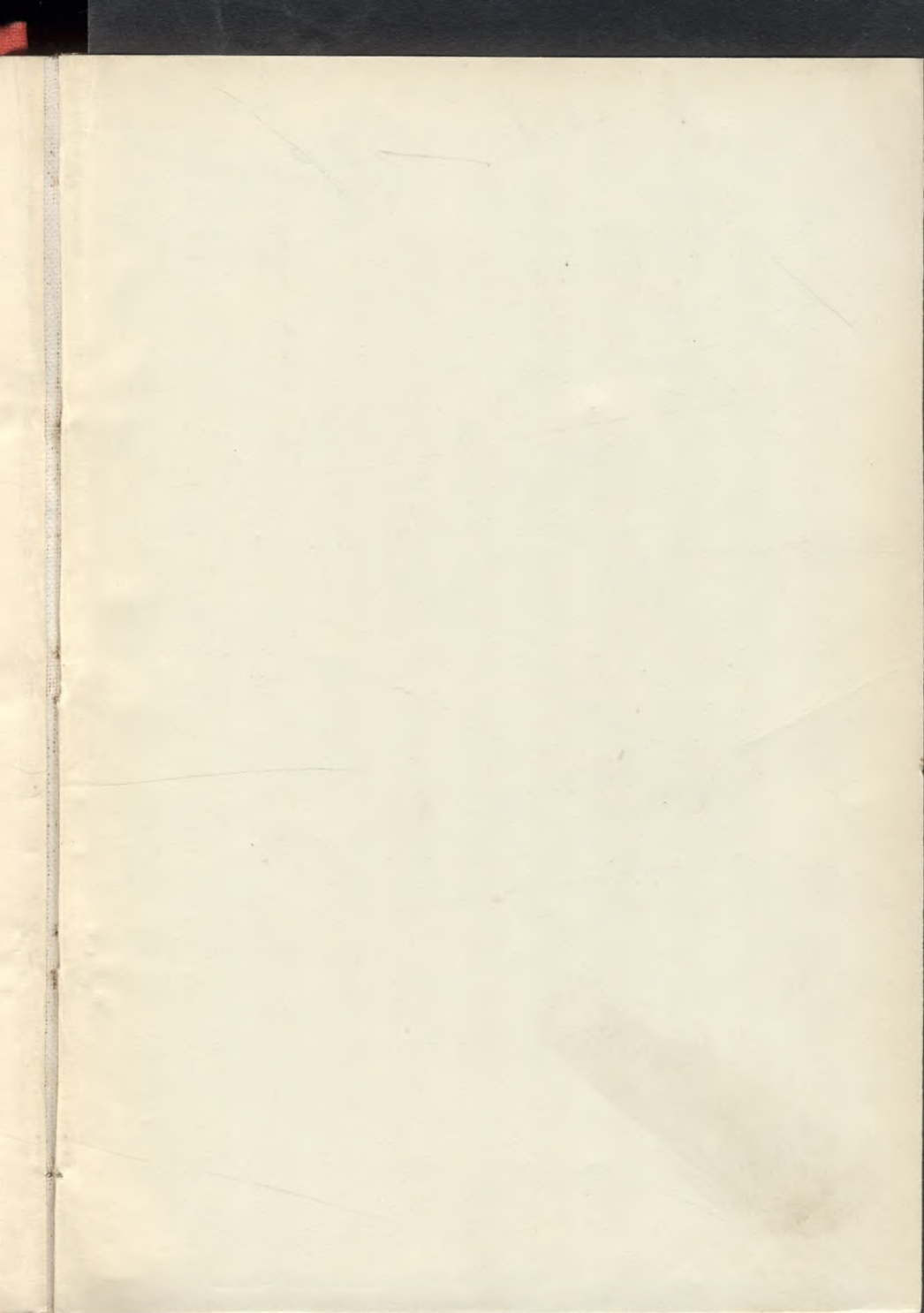
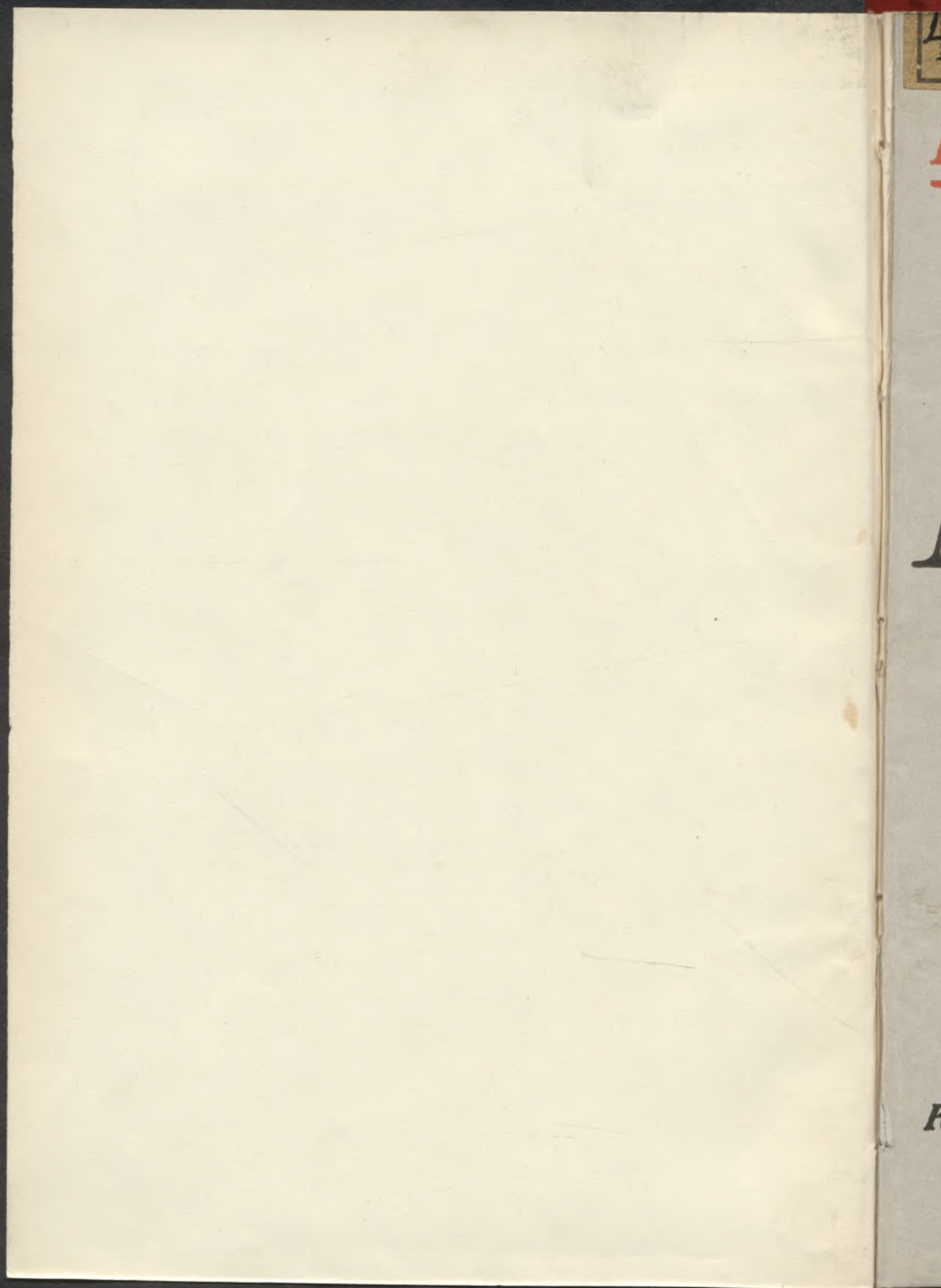

OSZK

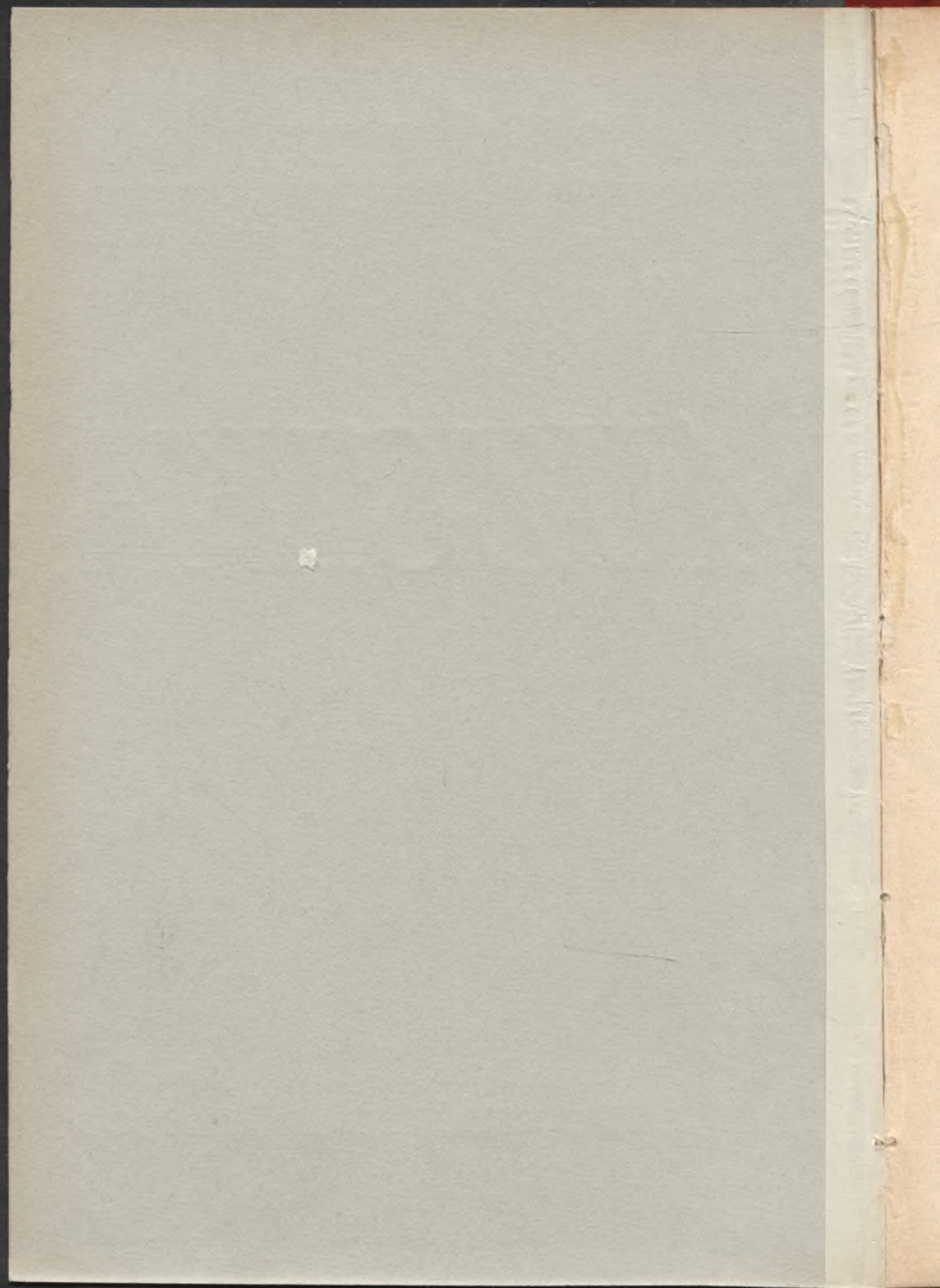
48.115

P A P P V I K T O R

MUZSIKA

GERGELY R.

KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA 1935.

PAPP VIKTOR

MUZSIKA

GERGELY R.

KÖNYVKERESKEDEŚ KIADÁSA 1935.

NYOMATOK

MUZSIKA

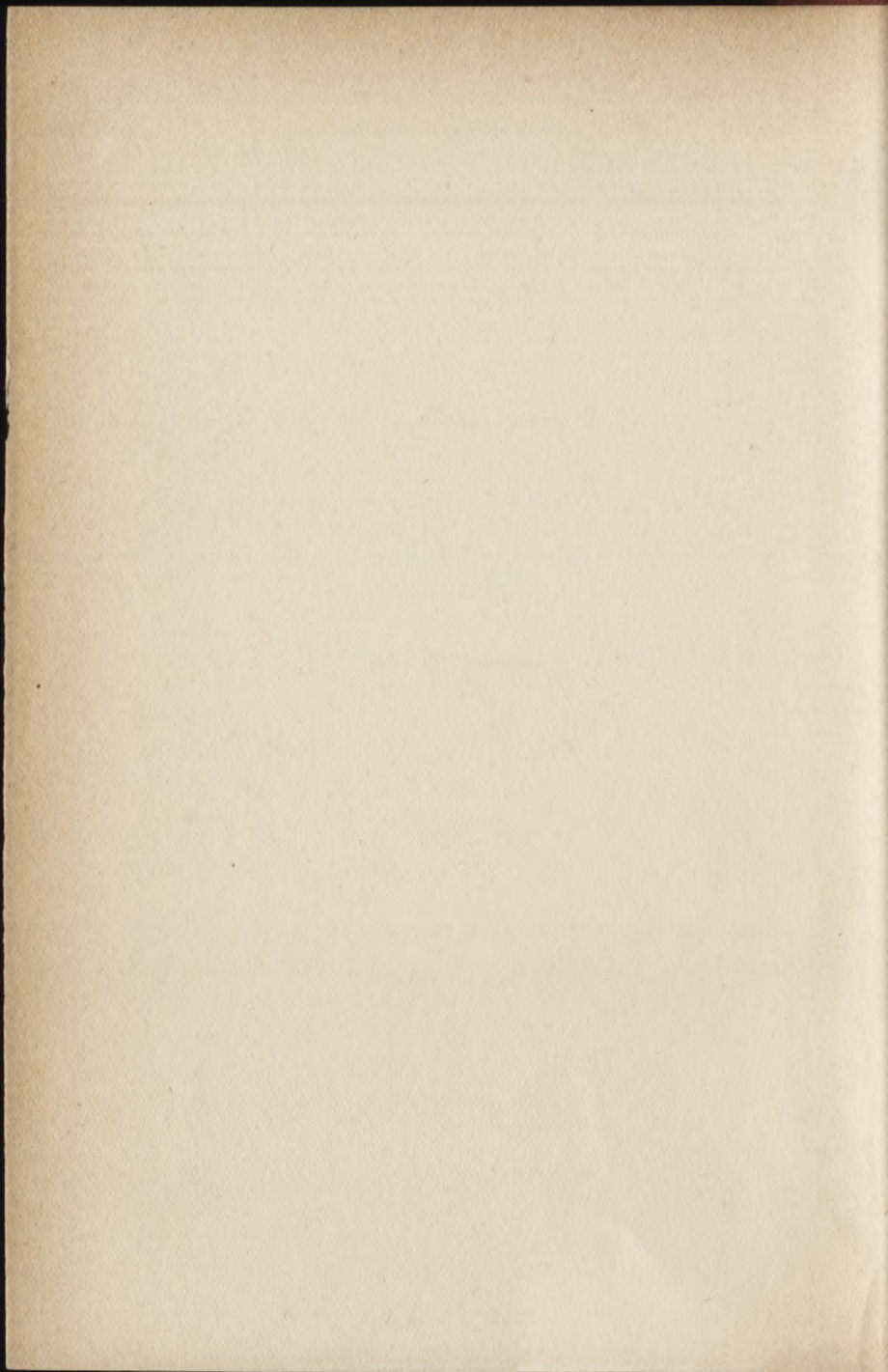
48115

NEMZ. SZÉCHÉNY-KÖNYVIA	
Névváltoztató	
193	6. 15. 11. sz.

Nyomatott : Löbl D. és Fia Budapest. (Felelős vezető : Dr. Löbl Ödön)

Ezt a könyvet tisztelettel ajánlja
vitéz leveldi KOZMA MIKLÓS
Ó-Nagyméltóságának
— a magyar rádió megteremtőjének —
a szerző

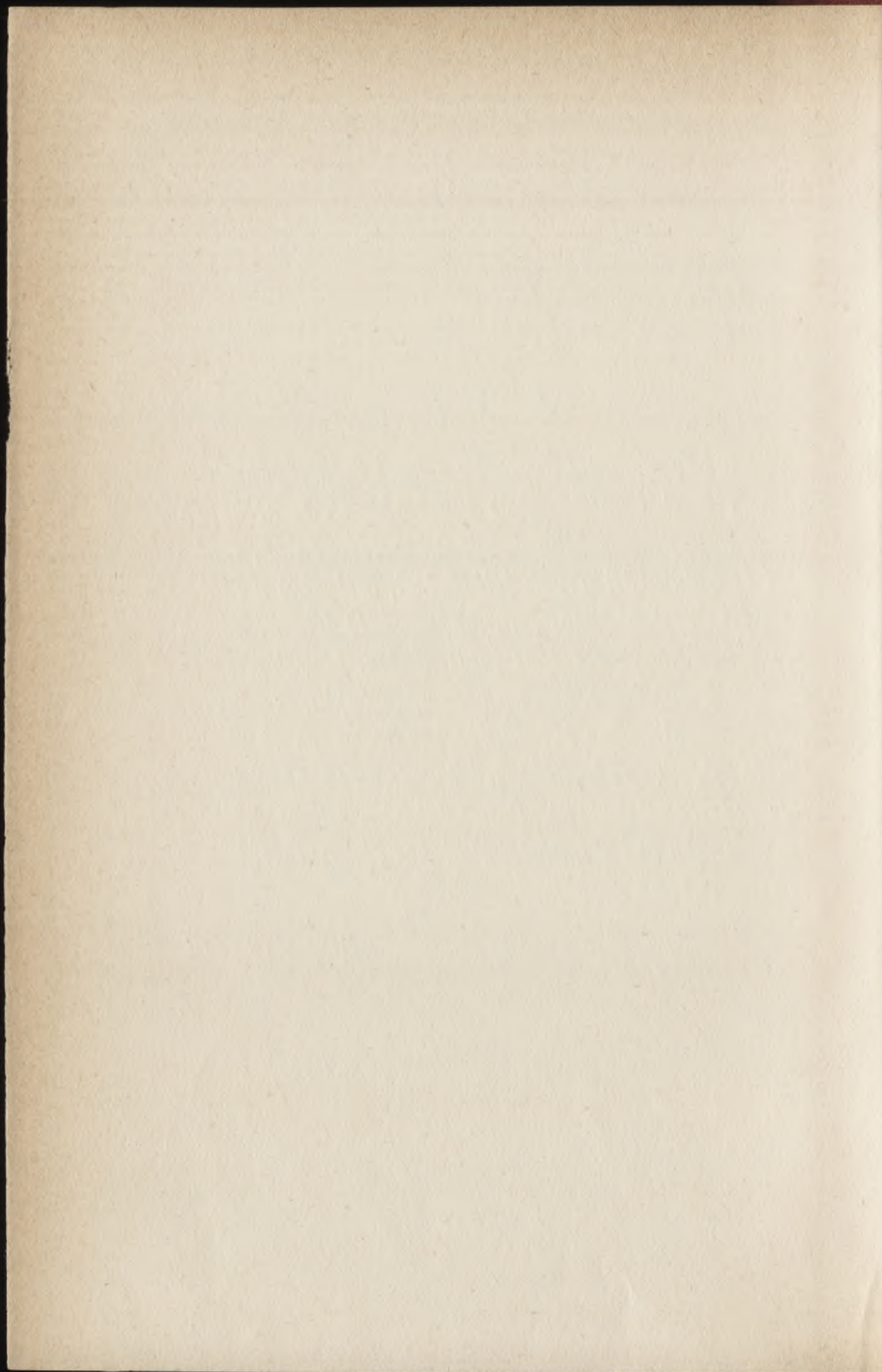

Előszó

Ezzel a könyvemmel hosszabb szünet után lépek olvasóim elé. A benne foglalt tanulmányok és arcképek mind aktualitás szülöttei. Százados évfordulók, születési és halálozási napok felidézései, melyeket a rádióban felolvastam. Most, a magyar rádió fennállásának és működésének tíz éves jubileumára, közrebocsátom ezeket az írásaimat, hogy a magam módján, szerényen, megünnepeljem az évfordulót, — örvendve az örvendzőkkel, hogy ennek a kultúra és közművelődés szempontjából páratlan találmánynak áldásaiban tíz esztendő óta nálunk is mindenki részesülhet.

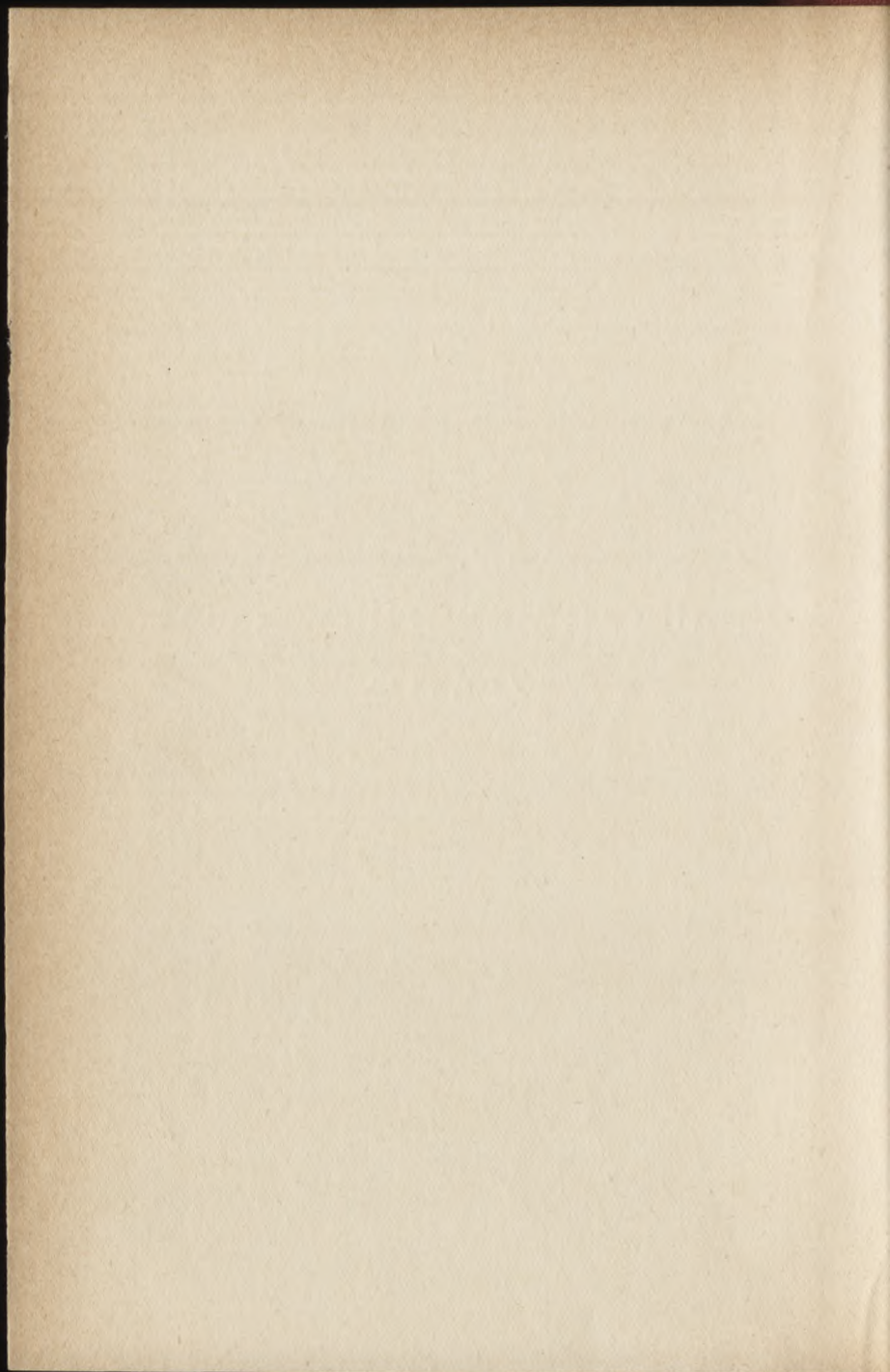
Budapest, 1935 december.

PAPP VIKTOR

1.

MAGYAR ZENETÖRTÉNETI
VÁZLATOK

A magyar zene fejlődése

A különféle nemzetek zenéje rendszerint hármas tagozódásban bontakozik ki. Az első a vallásos énekek kora, melyben a zene Istent szolgálja; a második a történeti énekek kora, mely a nemzet sorsával függ össze; a harmadik az egyes ember személyes érzéséből és gondolatvilágából fakadó zene kora. A magyar zene fejlődési folyamatában is megkülönböztethető ez a három szakasz.

Az első tagozódásról sok mondanivalónk nincs, mert a magyarok bejövetelétől, a 9. század végétől, a 16. évszázadig, magyar nyelvű kótázásunk nem maradt fenn. Amit erről az időről tudunk, azt a zene-történet segédtudományaiból merítjük. A Duna-Tisza mellékére betelepült magyarságot zenétlen föld fogadta. Későbbi zeneművészetünk alapjait a magyarság önmagával hozta s jórészt önmagából termelte ki. Magával hozta ázsiai otthonából az ősi pentatonikát, a keleti ékítményeket, a vogul, csere-misz és baszk dallamokkal való feltűnő rokonságot. Önmagából termelte ki egyazon véralkatban, szellemben és életmódban gyökerező faji, népi kultúráját. Ez a kultúra keleti, ázsiai jellegű volt, mely a reánk maradt népköltészeti termékekben s a népi dalokban észrevehető.

Az ősmagyar pogány éneknek különös zamata lehetett, mert idegenből származott ember, így Szent Gellért püspök, meglepődött a dallam megkapó lejtésén és ritmusán. A pogány énekeket kóbor dalosok, énekmondók, igricek, kobzosok, lantosok, hegedősök tartották fenn évszázadokig, akik főként csaták hőstetteiről énekeltek, de hogy milyenek lehettek ezek a dallamok, — nem tudjuk. Az ősi pogány dallamok a kereszténység felvételével lassanként kivesztek a nemzet életéből s helyükre került az idegen hittérítők által behozott *gregorián ének*, mely meglehetősen mély gyökeret vert Magyarországon. A beszívárgott gregorián dallamokat főként a kódexek őrizték meg (Pray-kódex a 13. század elejéről, Váci-kódex 1423, Nádor-kódex 1508). Van bennük magyar szövegű gregorián is, de dallamaik még részletekben sem tekinthetők magyar zenekincsnek. A magyar zenével kapcsolatos legrégebbi nyelvemléket *Pominoczky* Fülöp minorita szerzetes kéziratosa „Manualé”-ja őrzi, (valószínűleg 1515—20-ból), mely a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban van. Középkori egyházi kótairással fellejegyzett kétsoros, egyszerű, népi dallam.

A 16. századból több kótázott szöveges zenei emlékünknél van. Az első magyar nyelvű kótás nyomtatvány az 1536-ban, Krakkóban megjelent *Gálszécsi* István féle énekeskönyv, mely az első nyomtatott magyar graduális. Két év múlva, 1538-ban, ugyancsak Krakkóban jelent meg *Farkas* András „Cronicá”-ja, mely a legelső kótában fennmaradt históriás énekeket tartalmazza. A 16. század általában a *históriás énekek* és *egyházi népelemek* kora. A históriás ének középkori

énekmondók költeményeinek leszármazottja, csak tárgyban és témakörben bővebb, mint amazoké lehetett. A históriás énekek fennmaradt 60—62 dallama tulajdonképpen a legrégibb magyar műzenei termékeket foglalja magában, olyan műzenéét, mely népi elemekből táplálkozik. A históriás énekeket az úgynevezett *Hofgreff*-féle énekgyűjtemény (valószínűleg 1553, Kolozsvár) és *Tinódi* Sebestyén 1554-ben, Kolozsvárott kiadott „Cronicá”-ja őrzi.

Tinódi Sebestyén e korszak legnagyobb muzsikusalakja. A Baranya-vármegyei Tinód községben született, 1505—10 között. Jobbágy család gyermeke volt, papi pályára készült, hogy kikerülhessen a paraszti sorból. A dunántúli török harcokban megsebesült, balkeze állítólággal megbénult s attól kezdve Török Bálintnak, János király híres hadvezérének, udvarában élt mint íródeák. Mikor pártfogója Buda elfoglalásakor fogságba esett, vándorútra ment. Bejárta az egész országot s ahol megéneklésre való esemény akadt, versbe szedte, megzenésítette s valószínűleg lantkísérettel adta elő. Lángoló hazaszeretet, vallásosság s törökgyűlölet fűti szavát és formálja dallamait, melyek némelyike a dallamépítkezésnek valóságos remeke. Tinódi dallamai olyan népszerűek voltak, hogy közülük kettőt a mai parasztság is énekel. Tinódi vándorlásai során Kassán megnősült. Pár év múlva Kolozsvárra került, ahol 1554-ben kiadta Ferdinánd királynak ajánlott „Cronicá”-ját. Egy évre rá nyoma veszett, valószínű, hogy Nádasdy Tamás sárvári birtokán halt meg. Tinódi históriás énekeinek többsége történeti tárgyú, kettőé biliai, van köztük két gúnydal és egy erkölcsös ének. Dallamai egyházi hangnemben

készültek, mint általában a régi magyar népdalok. Tinódit tanult zenésznek kell tartanunk. Bizonyos, hogy kora nyugati zenéjét ismerte.

E korszak másik képzett muzsikusa *Sztárai Mihály* volt, a prédikátor-költő, aki pádovai egyetemi éve alatt tanult zenét s szerzeményeit maga énekelte és hegedülte, vagy lanttal kísérte. Tinódin és Sztárain kívül több magyar históriás énekmondót ismer a magyar zenei történet.

A históriás énekekkel az egyházi népénekek irodalma is megváltozik. Magyarabbá lesz, főként a reformáció hatásaként. A graduálisok sok magyar népi énekdallamot vagy dallamtöredéket őriznek. E mellett az inkább népzenei vonalfejlődés mellett, mely az énekes kultúrát viszi előbbre, a magyarországi német lakosságú városok zenekultúrája a hangszeres irodalomban fejlődik. *Bakfark* Bálint nevét az akkori egész zenevilág ismeri. A 16. század egyik legnagyobb lantvirtuóza volt. Brassóban született. Nyomtatásban megjelent művein mindig magyarnak vallotta magát. A pádovai temetőben levő sírfelirata „második Orfeusz”-ként említi.

A históriás énekek, egyházi népénekek és a németajkú magyarországi városok zenekultúrája után a 17. században a *virginál-irodalom* őrizte meg a magyar hangszeres muzsika emlékeit. A *Kájoni-kódex* (1634-71), a *Vieorisz-kódex* (1680 körül) s a „*Cantus Catholicici*” (1651-től több kiadás) tartotta meg számunkra a népi dallamokat, *virágénekeket*. Esterházy Pál nádor 1711-ben megjelent „*Harmonia Caelestis*” című gyűjteményében híven megmutatkozik a század zenei élete.

Még egy jelentős mozzanat emeli zenei fejlődésünk színvonalát. A vándor énekmondó és kóbor lantos helyét kiszorítja az udvari muzsikus, a trombitás és sípos, a virginás, a hegedűs, a dudás, cimbalmos és dobos. A főúri kastélyokban *rezidenciális zenekarok* alakulnak, melyek érdekes muzsikus csoportok lehettek zenekari hangszíns dallamvitel szempontjából. Sajnos, a rezidenciák zenekari muzsikájából nem maradt ránk egyetlen hang sem, csak azt tudjuk, hogy Esterházyéknak, Nádasdy Ferencnek, Thökölynek, Batthyány Ádámnak, I. Rákóczi Ferencnek, Apaffynak és Bethlen Gábornak az említett hangszeren játszókból jólfizetett zenekaruk volt, melynek tagjai nagyrészt németek, olaszok, franciák, spanyolok és elvértve magyarok. A magyar főúri udvarok nagy kedvvel tártak kaput az idegen zenének, úgyhogy a magyar népi zene jó évszázadig a kastélyok falán kívül rekedt. Talán ezzel szemben való védekezésül, talán a népi erő utolsó fellángolásául, talán a politikai helyzet vígasztalan sorsa feletti menedékkül a magyarság zöme kitermeli magából a legszebb, legbensőségesebb és legemlekedettebb népi muzsikát, a kuruc zenét.

A kuruc költészet a 17. századvég és a 18. század lírájának legköltőibb terméke. A kuruc kor, a magyar történelem leghősibb fejezete, a költő Zrinyi Miklós halálától II. Rákóczi Ferenc elbujdosásáig tart. Kuruc zenének nevezzük általában azokat a nótákat és hangszeres termékeket, melyekről feltehető, hogy Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc korában keletkeztek. Ekkor bontakozott ki először *a magyar lírai muzsika* teljes szépségében és gazdagságában. Ez a muzsika leg-

nagyobb részében népies költészet. A dalok szerzői közül csak néhányat ismerünk. A nóták zömének zeneszerzője: a magyar nép, a magyar lélek, a kuruc katoná. Valószínű, hogy *Barna Miska* kiváló cigányhegedűs (1737 körül) s *Cedron* Imre Svájc-ból, vagy Franciaországból származott zenész (aki Bercsényi Miklós, majd Rákóczi héttagú bandájának vezetője volt) és több más cigányzenész s udvari muzsikus komponál-gatott, de bizonyosat csak kevés dal származásáról tudunk. A szatmári békekötés után a kuruc nótákat nem volt szabad énekelni, sőt a kor kedvelt magyar hang-szerét, a *tárogatót*, elégettette a bécsi udvar. A régi dallamra új, nem „rebellis” szövegeket énekelt a nép és Bécs úgy vélte, hogy a muzsikától nincs mit tartani, nem veszélyes. Így ma a kuruc daloknak elég nagy számával rendelkezünk, mert idők folyamán (1813-ban) *Pálóczi Horváth* Ádám „Ötödfélszáz Enekek” című igen értékes gyűjteménye, *Ruzitska* Ignác szer-kesztette „Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből” című füzetei (1823—32), később *Bartalus* István „Magyar Orpheus” c. gyűjteménye, *Káldy* Gyula gyűj-tése s főként *Bartók* Béla és *Kodály* Zoltán jórészt még kiadatlan fonográflemezei sokat megőriztek szá-munkra.

A kuruc dallamkincs formai szempontból közvetlen folytatása a virginálzene virágének-átiratainak. A da-lok őseleme a régi népdal, de kiérzik belőlük a pro-testáns zsolttárok szelleme. A régi táncdalokat, a hajdutánc töredékeit és kuruc tábori fanfárjelek téma-csiráit is megtaláljuk némelyikben.

A kuruc kor dalai egykorú feljegyzésben nem marad-tak reánk. De a 18. század melodiáriumaiból s az

említett gyűjteményekből szórványosan előkerült a zenetudományilag hitelesített gazdag anyag.

A kuruc-muzsika: katona-költészet. A kuruc-nóták: háborús dalok. Maga az egykorú történeti elnevezése is „Cantio militaris”-nak mondja őket. Bennük van a harci élet minden változása: diadalok ujongása, vereségek gyásza, buzdítás, kesergés, balsejtelem, vígasság, gyűlölete az ellenségnek, imádata a vezéreknek és a fejedelemnek, szilajság és gyöngédség, pogány vadság és keresztény istenfélelem, végül pedig a kilátástalan, vaksötét szomorúság és lemondás.

Olyan szépséges népzeneje, mint amilyet II. Rákóczi Ferenc serege énekelt — egyetlen nemzetnek sincs.

Ebbe a gazdag zenei korszakba visszanyúló olyan magyar zeneművészeti termékünk is van, melyet az egész világ ismer. Ez a *Rákóczi-induló*. Az induló abban a formában, amint ma játszák, nem a kuruc kor terméke, de a törzse kuruc nóta, az úgynevezett *Rákóczi-nóta* (Rákóczi-kesergője) s benne a tábori fanfár és kürt motívumok bizonyosan a kuruc korból valók. A Rákóczi-induló mai formájában kétségtelenül a múlt század 10-es vagy 20-as éveiben keletkezett. A köztudat Bihari János szerzeményének tulajdonítja, de ez tudományosan nem bizonyítható. Az tény, hogy Bihari játszotta s lehetséges, hogy Scholl Miklós, Pesten élő katona-karmester, éppen az ő játéka után írta le és adta ki zongorára a saját neve alatt Bécsben s a kótán csupán belül jelezte, hogy „Rakotzy-Marsch”. Az induló vérforraló lendülete teljesen beleillik a kuruc-kor hangulatába. A kuruc és verbunkos zene zseniális egyesülése. Az induló megjelenésétől sokféle

magyar és német kiadásban forog közkézen. Erkel Ferenc is „alkalmazta” zongorára (1840-ben), mely kiadvány „Emlékül Liszt Ferencre” felirattal jelent meg. Liszt Ferenc 1840. évi pesti hangversenyei óta állandóan játszotta, többször feldolgozta, egyik magyar zongorarapszódijában (XV.) felhasználta, majd meghangszerelte. Berlioz mint „Marche Hongroise”-t „Faust elkárhozása” című drámai legendájában nagy zenekarra zseniális hangszereléssel feldolgozta s Pesten, 1846-ban, a Nemzeti Színházban rendezett hangversenyén vezényelte. A zenevilág leginkább ebben az átíratban ismeri.

A kuruc-kor zenei lüktetése után, a 18. század elején és derekán, az *iskolák zenéjében* találjuk meg a magyar zenei fejlődés útját. Főként a református kollégiumokban: Sárospatakon, Debrecenben, Kolozsvárott, Székelyudvarhelyen, Pápán, Miskolcon, Nagykőrösön. Az iskolai énekkarok összegyűjtik a népies jellegű dalok termékeit s diák énekes-könyveikben (melodiáriumokban) lejegyzik. Ez az anyag nem tisztult magyar zene, de sok népies jellegű dallamkinccset ölel fel. A melodiáriumok német, olasz, francia elemekkel, mithológikus, pásztori költészettel, a köznemesi rend gáláns stílusával és nyers népi elemekkel telítettek. Magyaros rokokó-muzsika száll ki belőlük, mely nyugateurópai formájú és keleties ízű egyszerre. A diák-énekeskönyvekben sok szóló található, de nagyobb felük kórus-zene, az első önálló magyar kórus-zene, melynek megszervezésében *Maróthi* György debreceni tanárnak érdemeit emeljük ki. Ő írta az első magyar zeneelméleti jegyzeteket (1740, 1743) s kiadta a református Goudimel-féle négy szólamú fran-

cia zsoltáros könyvet Szenczi Molnár Albert magyar szövegeivel. A melodiáriumokban először találjuk meg a magyar népdalok szokásos kvint-szekvencia szerkezetét. Ezenfelül megtaláljuk bennük a még közeli kuruc-kor zenei hangulatát s ami a legfontosabb: a magyar műdal nyugateurópai formák szerinti alakulását, az ősi egyházi, homofon hangnemek helyett a durmoll rendszeren épülő magyar melódiavilágot.

Ugyanekkor céltudatos nyugatos-stílus fejlődik ki Amádé László, Versegby Ferenc és követői kezén, kik a bécsi dalstílus termését változtatás nélkül átvették s magyar szövegeket írtak a dallamok alá. Versegby jeles zenész volt, de csak késői idejében szegődött a magyar zenei törekvések táborába.

A szöveg értelmi elhanyagolásából keletkeztek ebben a korban az *énekes táncdarabok*, melyekben a hangszeres melódia vitte a vezető szerepet, a szöveg csak eszköz volt azok könnyebb elterjedésére. Ebből az önmagát kereső, többször tévelygő stílusmozgásból fejlődött ki és emelkedett jellegzetes magyar művészetté az úgynevezett *verbunkos zene*, mely több mint egy fél évszázadon át (1780-tól 1840-ig) uralkodó magyar muzsikává vált.

A verbunkos zene egyedülálló és különleges anyaga a zenetörténetnek. Különlegessége abban rejlik, hogy zenés katonaverbuválásokból, tehát nem tisztán művészeti anyagból, fejlődött ki és mégis annyira művészi s egyben nemzeti szellemet hozott, melyet csaknem egy egész évszázad elfogadott a faji, magyar zenekultúra irányadó termékének. A verbunkos muzsika olyan erővel jött és olyan terebélyesen fejlődött, hogy hatásának a magyar zenei műveltség láthatárán az újabb

kor zenéjéig nyoma maradt. A *verbunkos*, vagy *verbungos*, tulajdonképpen tánczenei forma, a táncdal és zenével való katonai toborzás muzsikája. Hogy ez a stílus milyen zenei tényezőkből fejlődött ki, pontosan meg nem határozható, de az 1770-es években már előtűnik áll s átveszi uralmát. Főjellegzetessége a sajátos hangszeres kolorizmus, mely leginkább hegedűszerű elemeket mutat, a lassú és gyors részek váltakozása, tüzes, pontozott ritmus, szárnyaló ívű, dur és moll melódia, szabad figurációk, fantasztikus kadenciázás. A verbunkos zenében kétségtelenül felismerhető a régi magyar muzsika szelleme s némileg az eltanult olaszos-németes zenélés íze. A verbunkosok egy részét nem is magyar komponisták írták, a legrégebbi verbunkos *Bengráf József* (1745—1791), beszármazott pesti regens-chori, műve. Nyomában a bécsi *Kauer Ferdinánd* operaszerző adott ki magyar táncokat. Az irodalom nemzeti törekvéseit zenénkben a verbunkos testesíti meg. A nemzet a verbunkosban akar először elkülönült, faji zenét adni Európának. Mikor a nemzeti érzéstől fűtött zenei vágyak *Bihari*, *Lavotta* és *Csermák* zsenijében megmutatkoznak, a verbunkos olyan magasrendű műzenei formát kap, hogy a magyar zenei romantika hivatott nyelvévé válik. *Bihari János* (1764—1827), a legnagyobb cigányprímás, kilencven egynéhány szerzeményében az ősi magyar melódiákat éleszti újra. *Lavotta János*, a pestbudai, majd kolozsvári magyar színtársulat karmestere (1764-1820), programzenét épít fel verbunkos szellemben s *Csermák Antal*, a pestbudai színház szólóhegedűse (1774—1822), tánc-ciklusokat komponál kamarazeneszerűleg, ami-

vel a magyar kamarazene alapjait rakja le. A magyar zenei romantika három legnagyobb alakja: Bihari, Lavotta és Csermák, kiváló hegedűvirtuóz is volt, akiknek magasrendű előadóművészete vitte rá a magyarországi városokat a hangversenyélet megteremtésére.

A késői verbunkos kor szülötte a *csárdás* is (1835), mely a magyar váltakozó „lassú” és „friss” zenének ma is jellegzetes műformája. A verbunkos teljesen magába szívta a legrégebb magyar zenétől az újabb korig az egész magyar muzsikát s olyan emelkedett zenei korszakot teremtett, melyre a külföld felfigyelt. A külföld most is jórészt verbunkos szellemű termékeiből ismeri a magyar zenét. A legújabb magyar zene termékein kívül a magyar zeneművészet gazdag palotája tulajdonképpen ma is a verbunkos zene alapzatán áll.

Bontsuk azonban részletezőbb elemekre a verbunkos zene korszakait és eredményeit. Az indulás, a fejlődés ideje körülbelül 1770-től 1800-ig tart; a virágzás 1800-tól 1832 körül; 1832-től némi stílusbeli szétágazódás és hanyatlás mutatkozik, minek folytán az új magyar zenére átvezető, magasrendűen művészi korszak következik.

Látható, hogy a verbunkos zene nemcsak a 18. század végének uralkodó muzsikája, hanem főként a 19. századé.

A verbunkos kultúra a 19. században három főbb irányt mutat, melyek *a)* népies dalszerzőink működésében, *b)* a magyar romantikus operában és *c)* szimfónikus zenénkben tükröződnek.

A magyar népzenei mozgalom kiváló tehetségű dal-

szerzőinkben csúcsosodott ki. Egressy Béni, Zimay László, Szerdahelyi József, Simonffy Kálmán, Nyizsnyay Gusztáv, Palotásy-Pecsenyánszky János, Bognár Ignác, Szénfy Gusztáv, Szentirmay Elemér s társai elvegyülnek a népköltészet széles folyamában s annak szelleméből merítve, csodás szépségű népies és műdal-irodalommal gazdagítják zenénket. Ezeknek a dalköltőknek nagyrésze nem volt képzett zenész, de mindannyiuk nagytehetségű dallam-költő s kiváló érzékű muzsikus. Szerzeményeikből igen sok átszivárgott a népi dalkincsbe. Megjegyzendő, hogy ebben az időben sem a szerzők, sem a zenetudósok nem tettek különbséget népi és népies között, amit csak a legújabb zenetudomány határol el.

Népdalszerzőink működésével karöltve, a lelkes népdalgyűjtők tábora is megszokasodik. Bartay András, Fogarasi János, Füredi Mihály, Szini Károly, Bartulus István, Bognár Ignác, jóval előbb a Veszprém-megyei Nóták instrumentális emlékei s Mátray Gábor gyűjteményei kincseket hagytak reánk. *Mátray Gábor* (1797—1875), a magyar zenetörténeti kutatás alapvető tudósa, e korszak magyar zenekulturális mozgalmainak vezére, behatóan foglalkozott a népdallal is. Nyomában néhány kiválóbb tudósunk értékes részleteredményeket ért el, de a magyar népdalgyűjtés és tudományos osztályozás egyetemes munkája — még nem készült el.

A magyar népdalköltők és népies műdalköltők által vágott úton a 19. század folyamán sokan jártak és mindmáig sokan járnak, kik közül Lányi Ernő, Serly Lajos, Bánffy György báró, Beleznay Antal, Dankó Pista, Pete Lajos, Dóczy József, Szabados Béla, Ka-

csóh Pongrác, Szentirmay Elemér, Fráter Lóránd, Tarnay Alajos, Székács Aladár, Huszka Jenő, Lavotta Rezső és Balázs Árpád a hivatottabbak.

A *népszínműirodalom* zenéje is a verbunkos zene nemzeti szelleméből fejlődött ki s a 19. század második harmadában virágkorát élte, sok értékes dallal gazdagítva a magyar nótáskertet. A népszínmű idilikusan stilizált népies alakokat és életképeket vitt színpadra. A műfaj hangulatához, mint lényeges művészeti díszítés, igen illett a töröl metszett magyar népi dalkincs. A népszínmű zeneszerzői közül Szerdahelyi József, Bognár Ignác, Egressy Béni, Thern Károly, Nikolits Sándor, Erkel Gyula és Szentirmay Elemér emelkedett ki.

A *magyaros operett* is a népies dalirodalomból s a népszínműből kelt életre és olyan művészi színvonalat ért el Konti József, Verő György, Kacsóh Pongrác, Jacobi Viktor, Lehár Ferenc, Szabados Béla, Huszka Jenő, Buttykay Ákos, Vince Zsigmond, Szirmai Albert és mások munkássága révén, hogy termékeit az általános zenevilág magasra értékeli.

Érdekes a *magyar opera fejlődésében*, hogy akkor, amikor faji zenénk forrongásában még alig tisztultak ki a legegyszerűbb műformák és műfajok, mikor dalirodalmunk nemzeti jellegének főbb vonásai még bizonytalanok, mikor hangszeres magyar zenénk megnyilatkozásai gyermekcipőben járnak, mikor zenekari kultúráról alig lehet beszélni, — egyszerre úgyszólván minden előzmény nélkül megterem: a magyar opera. Ezzel a magyar zenetörténet lényegében elébe vágott a természetes fejlődésnek, ami a művészettörténetben ritkaság.

A magyar operát *Erkel Ferenc* (1810—1893) terem-
tette meg s ennek a műfajnak ő mindmáig a legna-
gyobb magyar képviselője. *Hunyadi László* (1844)
és *Bánk bán* (1861) című dalműve, mely nemzeti
operánkká lett, ma is a világ bármelyik színpadán
feltűnnék, annyira elevenen élő, művészi, magyar mu-
zsika. Erkel nyolc operája az olasz operairodalom
mintáiból, a verbunkos zene szelleméből és a népies
magyar dalköltészetből táplálkozik. Erkel operazenéje
romantikus nemzeti művészet.

Erkel Ferenc Békésgyulán született, ahol atyja gazda-
tiszt volt. Első zeneoktatását apjától nyerte, majd
Pozsonyban a híres zenésztől, Klein Henriktől, tanult.
Tízennégy éves korában már virtuózkészségű zongora-
művész volt. Így került Kolozsvárra, hol hat évig
mint karnagy működött. Innen Pestre hívták, ahol
évtizedekig a Nemzeti Színház első karnagyi állását
töltötte be, majd az 1884-ben megnyílt m. kir.
Operaház első zeneigazgatója lett. Később a Budapesti
Filharmóniai Társaság elnöke, az Orsz. Zeneakadémia
igazgatója, az Országos Daláregyesület karnagya.
Nem volt olyan zenei mozgalom, munka és eredmény
Magyarországon, amelyben haláláig részt ne vett
volna.

Erkel után a magyar opera vonala sok jószándékú
kísérletezés mellett is esik, míg a századvégen Gold-
mark Károly, Mihalovich Ödön, Zichy Géza, Hubay
Jenő, Szabados Béla, Rékai Nándor, Farkas Ödön,
Sztrojanovits Jenő, Dohnányi Ernő (A vajda tornya),
Poldini Ede (Farsangi lakodalom) s mások műkö-
désével ismét emelkedik.

Közben kifejlődik a magyar *szimfónikus stílus*, mely-

nek vezére a legnagyobb magyar zeneköltő: Liszt Ferenc (1811—1886). A világzeneirodalom egyik legcsodálatosabb alakja. Egyetemes jelentőségű mester. Először mint zongoraművészt ismerte a világ. Később a pedagógust és alkotóművészt értékelte. A szimfonikus költeményt ő teremtette meg. Az újabb egyházi zenének ő az alapvető mestere. A mai zongoratechnikát és modern zongoramuzsikát őtől származtatjuk. Minden zenei formának és műfajnak, amelyhez hozzányult, újszerű értelmet tudott adni. Ha érdemeinek felsorolása helyett páratlan alakját nézzük, körülötte a zenetörténet fél évszázadon át regnnyé színesedik. Nagyobb és tündöklőbb élet nincs az újabbkori kultúrtörténetben.

Rendkívüli egyéniség és éppolyan rendkívüli mester. Mint zeneköltő, felszabadította a zenei formákat a merevség jármából. Felszabadította a harmóniakat is. Új életet öntött a régi, megkövesedett hangzatokba. Megteremtette a legmagasabb zongorastílust. Mint karmester, a köztudatba bevitte Wagner műveit s mint író nem kisebb Wagnernél, vagy Berlioznál, de sok hivatásos, elismert írónál: nagyobb.

Liszt gyermekkorában szakadt el Magyarországtól. Világhírnév övezi, mikor huszonnyolc éves korában először jön vissza hozzánk. A nemzet rendkívüli lelkesedéssel érzi meg, hogy ez az ő fia. Liszt is benső örömmel talál rá hazájára s lélekben többé nem szakad el tőle. Szülőföldjének szeretete zenéjében magyaros és magyar motívumok gyakori használatában megmutatkozik. Muzsikájának hősi pompája, patetikus szózata, gazdag díszítőkedve: mind magyar vonás. Ő a muzsika magyar nyelvén beszél magyar nem-

zetével s ezen a világnyelven az egész világ megérti és megismeri népünket. Ez Liszt egyik legnagyobb jelentősége.

Liszt magyar származását s jó magyar hazafiságát ma már alig merik kétségbe vonni. Magyar lelkületét nemesen tükrözik hatalmas arányú szerzeményei: a *19 magyar rapszódia* zongorára, *Szent Erzsébet legendája*, az *Esztergomi-mise*, a *Koronázási-mise*, *Hungária* szimfónikus költemény s alkotásai közül még több mint 100 magyar tárgyú, magyar alkalomra és magyar ihlettel szerzett zenemű, melyekkel a leg-hathatósabban hozzájárult nemzeti géniuszunk művészi becsének általános elismertetéséhez. Verbunkos szellemű kompozíciók részleteivel és népies daltémákkal vannak tele kótasorai. Liszt magyarságához ma már szó sem férhet.

Bizonyos, hogy ő a magyar zeneművészet legnagyobb kultúrértéke!

Nemzetének szelleme és érdekei ellen csak egyszer vétett, mikor megírta a „Cigányok”-ról szóló („Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie”, 1859) hírhedt könyvét. Ekkor is jóhiszeműen járt el. Nem tudta, hogy a magyar zene a cigányzenével nem azonos. *A cigányzenélés csak előadási mód, de amit a cigányok zenélnek, az nem cigányzene, — hanem magyar zene.*

Liszt nagysága idők folyamán és éppen napjainkban mind erősebb fényben tűndöklöklik. A sugárözönből egy nyaláb örökké díszíti az Országos Magyar Királyi Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolát, melynek a halhatatlan mester első elnöke és zongorapedagógusa volt.

Míg Liszt zsenije egész Európát melegítette, a magyar szinfónikus zenének egyik szerény nagysága húzódott meg Magyarországon: *Mosonyi Mihály* (1815—1870). Nevét azért kell kiemelnünk még a legszűkebbre szabott keretektől is, mert benne teljesedett be a verbunkos-romantikus zene késői virágzása. A verbunkos zene az ő kifinomodott formáiban vált a legművészebb magyar muzsikává. Széchényi halálára írt „Gyászhangok” című szerzeménye a 19. századbeli magyar szinfónikus irodalom egyik legértékesebb alkotása.

Mosonyi mellett a romantikus-nemzeti irányzat zene-költői közül Zimay László, Székely Imre, Bertha Sándor, Aggházy Károly, Horváth Attila, Siposs Antal, Juhász Aladár, Szabados Károly, Sárosi Ferenc, Farkas Ödön, Szendy Árpád, Szabados Béla s a hegedűművészetben és hegedűirodalomban Reményi Ede (1828—1898), Joachim József (1831—1907) a „hegedűkirály” és Plotényi Nándor (1844—1933) emelkedik ki. A mai magyar hegedűművészek pálmáját *Hubay Jenő*nek (szül. 1858) kell adnunk, aki legkiválóbb hegedű-pedagógusunk.

A 19. század nemzeti hagyományainak legművészebb megőrzője, főleg a szinfónikus-zenében: *Dohnányi Ernő*. A századvég lelkes magyar lendületének idején (1877-ben) született. A zeneirodalom és művészet teljes ismeretével lépett elő s a verbunkos zenei hagyományok levegőjében, Erkel és Mosonyi útján haladt előre. Lelkében a brahmsi romantika szeretete s a klasszikus zenei formák tisztelete, — de gondolkozásában és érzéseiben: nemzeti és magyar. *Évszázados zenei fejlődésünk legnagyobb mai költője ő,*

kinek kiegyensúlyozott műveiben a magyar faji zene legértékesebb alkotásait bírjuk. A 20. század első évében írt *d-moll szinfónia*-ja határkőként áll a verbunkos kor leáldozó szépségei és az önmagából újraéledő modern magyar zeneművészet találkozásánál. Dohnányi annyira faji zeneköltő, mint amennyire cseh Smetana, vagy Dvorák, amennyire német Brahms, amennyire finn Sibelius, amennyire orosz Csajkovszki, vagy norvég Grieg. Dohnányi Nyugateurópa felé néz, míg a legújabb magyar zene inkább kelet felé fordul. Ezért esnek közelebb Dohnányi alkotásai a zeneművészet eddigi eredményeihez, mint azoké, akiknek elismerésreméltó legújabb magyar stílusú kísérleteiben sok a még meg nem tisztult művészeti exotikum. Dohnányi egyetemes magyar stílusösszefoglaló s gazdag művészeti forrás, mely az újabb magyar zene folyamát táplálja. *Fisz-moll* zenekari szvit-je (op. 19.), magyar témára írt *Zongoravariációi* (op. 29), *A vajda tornya* című operája (op. 30), *Ünnepi nyitány*-a (op. 31) és főleg *Ruralia hungarica* című zenekari szvitje (op. 32/b) s *Szegedi ünnepi misé*-je (op. 35) fellegvárak magasságából világítja meg a magyar zenei fejlődés útját.

Nem minden Dohnányi alkotásból ütköznek ki faji jellegzetességek, de a legtöbben megtalálható a magyar gondolkozásmód logikussága, a magyar érzésvilág romantikus bensőségessége, meleg, szemérmes lírája, álmodozó búsongása, a bölcs magyar humor tréfázó kedve s a magyar erő lendülete.

A 20. század első éveiben született meg az úgynevezett *új magyar zene* s rohamos fejlődésével mind nagyobb területeket hódít meg, sőt külföldi hírne-

vet is szerzett. Ez a művészet két forrásból táplálkozik. Az ősi népzeneből s a szinte korlátlan zenei tudásból.

Az új magyar zenének úttörője és legnagyobb mestere: Bartók Béla (szül. 1881) és Kodály Zoltán (szül. 1882). Mindkettő világhírű. Bartók a merészebb, szertelenebb. Nemzetek fölötti magasságokban is szeret kalandozni, míg Kodály röghöz kötöttebb, higgadtabb magyar. Iránymutató működésüket nagyra becsüljük, érdemeiket tiszteljük s reméljük, hogy újszínű és lényegében ősmagyar művészetük századunk hatalmas zenei lombkoronájává terebélyesedik. Bartók Béla két zenekari *Szvit*-jében (op. 3. és 4.) s *Tánc-szvit*-jében (op. 23.), valamint Kodály Zoltán gordonka-szóló *Szonátá*-jában (op. 8.), *Psalmus Hungaricus* című zsoltárában (op. 13.), *Háry János* daljátékában és mindkét mester magyar népdal feldolgozásaiban az egész művelt zenevilág gyönyörködik.

Ime, a magyar zene évezredes útja — vázlatosan, máig. Merre megy tovább? — nem tudhatjuk. Lehetnek kilengések, de annyi bizonyos, hogy iránya: faji, magyar.

*

Felvetjük végül a kérdést, *hányféle a mai magyar zene?*

A mai magyar zene négy főbb osztályba sorozható.

1. *Népzene*, 2. *Népies műzene*, 3. *Verbunkos szellemű műzene*, mely Bihari János, Lavotta, Csermákból indult ki s Erkelen, Liszten át eljutva, kivirágzott Dohnányiban (ebbe beletartozik a múlt század úgy-

nevezett „úri, városi muzsiká”-ja is) és 4. *Legújabb magyar zene*, mely Bartók, Kodály s követői munkásságát öleli fel.

A négy válfaj értékelő összehasonlítása nem szükséges, mert a mi szemünkben: *mindenik — nemzeti kincs.*

A Filharmóniai Társaság nyolcvan éve

A *Budapesti Filharmóniai Társaság* küzdelmes, változatos, gazdag és eredményes multra tekinthet vissza. Nyolc évtizedes története alatt az európai zeneművészet meglombosodott, elterebélyesedett s országonként, nemzetenként olyan fejlődésnek indult, mely a mai virágzó általános zenekultúrát eredményezte. Ebből a munkából a *Budapesti Filharmóniai Társaság* is kivette a részét. Büszkén mutathat rá arra, hogy származása régebbi, mint sok külföldi hasonló egyesületé. Keletkezése a 19. század derekára, arra az időre esik, mikor az európai zeneművészet a nemzeti romantika útján faji vonásokat vett fel. Arra az időre, mikor a „tüzes kerekü Wagner” robogott át Európán, mikor Chopin szelleme bensőséges melegséggel áradt országról-országra, mikor Liszt prófétai alakjának mozdulatait leste a világ, mikor Verdi dallamaiban először fürödtek a lelkek, mikor az orosz „ötök csoportja”: Balakirev, Musszorgszki, Borodin, Rimszki-Korzakow és Cui nacionalista törekvései kezdtek hódítgatni, mikor a nemzeti vágyak a dán Gade-ban, a norvég Grieg-ben, az orosz Csajkovszki-ban, a cseh Smetanárában és Dvorák-ban s a magyar Erkel-ben egyazon vonást mutatják. A nemzeti lendület a zene-

művészetben történeti eredményeket hozott. De míg a külföld zavartalanul építhette és színezhette nemzeti álmait, addig a magyar törekvést béklyóba szorította a szabadságharc leveretése utáni megtorló hatalom. Nemzetünk legyengült, térlenségbe süllyedt. De lelkes embereink mindig voltak. Nehéz viszonyok között is akadt egy maroknyi csapat, mely zene-művészetünk nemzeti irányú továbbfejlesztését tűzte ki célul. Óvatosan, halkán, de mégis megszólalt a magyar lélek, éspedig az elnyomatás után először a zene és a költészet nyelvén. Néhány buzgó muzsikussal összeállt filharmóniai hangversenyek rendezésére. Miután az akkori politika semminemű egyesülést nem engedélyezett, szabályszerű társulási formák nélkül, a szívek kapcsán, tartoztak egymáshoz: a magyar zeneművészet fejlesztésének nagy célja érdekében. A Nemzeti Színháznak, ahol operaelőadásokat is tartottak, kitűnő zenekara volt, mely *Erkel* Ferencnek, a magyar nemzeti opera megteremtőjének, vezénylete alatt állott. Ebben a zenekarban forrt ki a magyar filharmónia alapításának gondolata. *Doppler* Ferenc és *Doppler* Károly, világhírű fuvolaművészek, a nemzeti színházi zenekar másodkarmesterei, ösztönzésére *Erkel* Ferenc karnagy szervezésével tíztagú „Bizottság” alakult zenekari hangversenyek rendezésére. A hatóságoktól erre engedélyt kaptak s 1853 november 20-án megtartották a Nemzeti Múzeum dísztermében az első filharmóniai hangversenyt, melynek kimagasló műsorszámá *Beethoven VII. szimfóniá*-ja volt. A zenekart *Erkel* Ferenc vezényelte, ki nemcsak alapítója és karnagya, de aggkoráig életető lelke a *Filharmóniá*-nak. Az első hangverseny

nagy sikert hozott s a filharmóniai vállalkozás a magyar társadalom széles rétegeit mozgatta meg. Az első évadban öt hangversenyt tartott a *Társaság*. Nevezetes esztendő (1853—54) ez a magyar zeneművészet történetében. Alapköletétel a magyarországi és magyar szimfónikus zene hatalmas palotájához. Arról tettünk tanuságot, hogy rendszeres filharmóniai hangversenyek tartásában hét évvel megelőztük az elismert nagy zenevárost, Bécsset, ahol csak 1860-ban hirdettek bérleti filharmóniai hangversenyt s megmutattuk, hogy van jeles zenekarunk, kitűnő karmesterünk és érdeklődő közönségünk.

A hangversenyeket évek során részletesen nem követhetjük, de zenekultúránk jellemzéséül kiemeljük, hogy Erkel Ferenc, ki Wagner lángeszét az elsők között ismerte el, már a második hangversenyen, tehát a drezdai bemutató után nyolc évre, bemutatta a *Tannhäuser*-nyitányt. Beethoven halálának huszonnyolcadik évfordulójáról külön hangversennyel emlékezett meg a *Társaság* s ezt azóta egy évben sem felejtette el és olyan kegyelettel vette körül a legeslegnagyobb zeneköltő alakját, melyből bensőséges kultusz fejlődött ki. Beethoven ma sehol sem él elevebben, mint Magyarországon. A *Filharmónia* fennállásának harmadik évében külön Mozart-ünnepélyt rendezett a zeneköltő születésének századik évfordulójára s már bemutatta Berlioz akkor még alig méltányolt *Fantasztikus szimfóniá*-ját („*Simphonie Fantastique*”) és Liszt Ferenc alig másfél éves *Előjátékok* („*Les Preludes*”) című nagyszabású szimfónikus költeményét.

A filharmóniai hangversenyek látogatottsága évek

folyamán változó volt. Túlzsúfolt termek üresekkel cserélődtek, amit főként a hibás rendezésnek tulajdonítottak. A zenekari tagok vállalkozási kedve megcsappant, úgyhogy a hangversenyek 1861-től 1864-ig szüneteltek. Tartottak ugyan hét zenekari koncertet, de ezeket nem a filharmóniai „Bizottság”, hanem Rosty Pál mint vállalkozó, rendezte. E három év után a hangversenyek vezetését ismét a filharmóniai „Bizottság” vette kezébe, de csak két koncertet tartott a Nemzeti Múzeum dísztermében, ahonnan 1865-ben átköltözött a Vigadóba, mely csaknem egy fél évszázadig adott hajlékot a művészegyesületnek.

Az abszolutizmus enyhülésével a zenekari műsorok is magyarabbakká váltak. Erkel 1859-ben bemutatta a Berlioz által feldolgozott világhírű *Rákóczi induló*-t, melyet sokáig nem lehetett játszani Magyarországon. Az induló több egymásutáni hangverseny műsorán szerepelt, olyan fékezhetetlen lelkesedést váltva ki, hogy minden alkalommal kétszer is meg kellett ismételni. (A gyönyörű magyar művet, különben szimfonikus feldolgozásában maga Berlioz mutatta be Pesten, 1846-ban. Akkor még nem működött a magyar fővárosban a Filharmóniai Társaság). Liszt Ferenc *Dante-szimfóniáját*; Mosonyi Mihály *Gyászhangok Széchenyi halálára* című művét; *Ünnepi nyitányát*, Erkel Ferenc *Bánk bán*, *Báthory Erzsébet*, *Brankovics György*, *Dózsa György* című operájának részleteit, állandó ittműködése és lelkülete révén magyar szerzőnek számított Volkmann Róbert *II. szimfóniáját* és zongoraversenyét ez alatt az idő alatt adták elő először.

A *Filharmóniai Társaság*-ra egyenetlen évek következ-

tek. Eleinte tódult a közönség a Vigadóba, de a nemzeti nagy átalakulás idején, a nemzet és az uralkodóház közti kiegyezés politikai légkörében, a filharmóniai zenekar nem szólalt meg. 1871-től 1875-ig a filharmóniai hangversenyek szüneteltek, pedig ekkor már jóváhagyott alapszabállyal dolgozhattak volna. A politikai felszabadulással, 1867-ben, az eddigi filharmóniai „Bizottság” alapszabályszerű egyesületté alakult át. Az alapszabályok első pontja így hangzik: „Az országos nemzeti színházi zenekar tagjai elhatározták, hogy *„Pesti magyar philharmóniai társulat”* cím alatt társulatot alakítanak, melynek célja kizárólag *classicus becsű zeneművek előadása által a zene-művészeti és különösen a magyar zene iránti érdekeltiséget felébreszteni és állandósítani.*” Az alapszabályokban azt is olvashatjuk, hogy *„a működő tagok a hangversenyeken fekete öltönyben, fekete nyakkendővel tartoznak megjelenni.”* Az alapszabályokat a belügyminiszter 1870-ben hagyta jóvá. Elnök-karnagy természetesen továbbra is Erkel Ferenc maradt, aki a jogi formák szerint is megalakult *Filharmóniai Társaság* első hangversenyén (1867 november 17.) ismét előadta Beethoven IX. szimfóniáját, rövid időközökben ezúttal harmadszor.

Alkotmányos életünk helyreállta szellemi fellendülést hozott. Zeneéletünk is mozgalmasabbá vált. Liszt Ferenc állt művészeti vezérként élére. Mint szerző, mint karmester, mint előadóművész pazarolta láng-lelkét. *Koronázási misé-je, Hungária* szimfónikus költeménye ebben az időben hangzott el először s Beethoven születésének 100. évfordulóját, 1870-ben, az ő közreműködésével olyan hangversennyel ünnepelhet-

tük, mely zenetörténeti hírré emelkedett. Liszt rendezett és vezényelt először nálunk olyan önálló magyar hangversenyt, melynek minden műsorszáma kizárólag a mi zeneköltőink műveiből állott.

Az alatt a négy év alatt (1871—1875.), míg a filharmóniai hangversenyek pártolás híján és Erkel elkedvetlenedése következtében szüneteltek, kiváló hazánkfia, Richter János, a Nemzeti Színház karmestere, „nagy zenekari hangversenyeket” tartott, főként Wagner műveiből, majd a Zenekedvelők Egyesületének hangversenyeit vezényelte, megnyerve zenekarába a Nemzeti Színház hangszerjátszóinak legjobbrait. A fővárosban tulajdonképpen egyetlen képzett, mondhatnánk törzssenekar volt: a Nemzeti Színházé. A *Filharmóniai Társaság* zenekara belőlük állott. Richter János zenekarának is ők adták a magvát, a Zenekedvelők Egyletében is résztvettek, — úgyhogy, ha nem is filharmónia név alatt, voltaképpen mindig Erkel Ferenc gárdája látta el a szimfónikus zenekari szolgálatot. Vagyis a *Filharmóniai Társaság* a szünetelő évek alatt sem tétlenkedett. Ennyiben Rosty Pál és Richter János vállalkozása is a *Filharmóniai Társaság* történetéhez tartozik.

Richter János karmesteri működését a főváros közönsége hamarosan megkedvelte. A fiatal karmester zenekara élén rövid idő alatt olyan munkálkodást fejtett ki, hogy meghívták Bécsbe az operaház karmesterévé. Így Pestről indult útnak az a ragyogó karmesteri pálya, melyet hazánkfia befutott.

Mikor Richter Bécsbe ment, a *Filharmóniai Társaság* ismét felvette működésének fonalát — a saját neve

alatt. Ekkor állt a *Társaság* élére: *Erkel* Sándor, a nagy *Erkel* Ferenc fia.

Erkel Ferenc a megalapítástól 1875-ig állt a *Filharmóniai Társaság* élén. Karnagyi pálcájának átadásával lezárult a *Társaság* küzdelmes hőskora. Könnyebb áttekinthetőség okából, de az érdemek és eredmények csoportosítása végett is a *Filharmóniai Társaság* történetét négy szakaszra oszthatjuk. Leghelyesebben a négy elnök-karnagy működés szerinti sorrendben:

I. *Erkel* Ferenc kora a megalapítástól, 1853-tól 1875-ig; II. *Erkel* Sándor kora 1875-től 1900-ig; III. *Kerner István* kora 1900-tól 1919-ig és *Dohnányi Ernő* kora 1919-től máig.

Emberek csinálják a történelmet is és nem ritkán egyetlen ember. E négy nagyszerű művészegyéniség működése adja meg a *Filharmóniai Társaság* eredményekben és érdemekben gazdag történetét.

A *Filharmóniai Társaság* hőskora után, melyben küzdelmes évek nagy sikerekkel váltakoztak, *Erkel* Sándor alatt a *Társaság* hatalmas fejlődésnek indult. *Erkel* Sándor személyében nemcsak európai színvonalú zenekari vezért kaptak filharmónikusaink, de akarat-erős, tettvágyó, vasszorgalmú férfiút is, kinek művészi tekintélyével egyaránt nőtt a testület hírneve. A zenekar rajongva szerette vezérét. *Erkel* Sándor élénk figyelemmel kísérte a külföldi zeneélet eseményeit, nagyszerű érzékkel és ítélőképességgel tudta kiválasztani s bemutatni a komoly értékeket. Működése alatt a műsorok annyira megelevenedtek, hogy a hangversenyek művészeti esemény számba mentek. A műsorokon magyar művek klasszikusokkal s a legjobb külföldi termékekkel arányosan váltakoztak.

Erkel Sándor első szereplését balsiker kísérte. Nem tudni mi okból, az 1875. évi bemutatkozó hangversenyen olyan kevés közönség volt, hogy az előadás végével kihirdették a többi hangverseny elmaradását. De Erkel ez nem kedvetlenítette el; a következő évben a Nemzeti Színház épületében három filharmóniai hangversenyt tartott vonzó műsorokkal, fokozódó érdeklődés mellett. Mikor Erkel látta, hogy közönsége növekedik, visszament együttesével a Fővárosi Vigadóba, melyben éveken keresztül népes és emlékezetes hangversenyeket vezényelt. Zenekar-vezéri pályájának ezek a legszebb évei. A harminc egynéhány éves karmesternek rövidesen olyan híre kelt, hogy külföldi ajánlatok sokaságával árasztották el. De ő itthon maradt, hogy hazájának szolgálhasson. Legfeljebb vendég-dirigálásra ment túl a határon, hogy megmutassa idegenben a magyar zenekultúra erejét. Erkel Sándor működésének érdemeiről legjobban beszélnek a hangversenyek műsorai. Futólagos átnézésük közben is feltűnik, hogy *Saint-Saëns*, *Brahms*, *Dvorák*, *Csajkovszki*, *Glinka*, *Goldmark* műveivel ő ismertette meg közönségünket. A magyarok közül *Juhász Aladár*, *Major J. Gyula* zongoraművész és *Hubay Jenő*, akkor még fiatal brüsszeli hegedűtanár (1886 március 17.), az ő vezénylete alatt mutatkozott be. Liszt után először Erkel Sándor merészelt teljes magyar műsorral előállni. A műsorok átlapozása közben meg kell állanunk az 1888 március 26-iki hangversenynél, nemcsak azért, mert ekkor hallotta először a főváros *Berlioz: Rekviemjét*, hanem azért is, mert ezen a hangversenyműsoron szerepel először a *Társaság* hivatalosan ma is használatos címe: „A

m. kir. Operaház zenkarából alakult Filharmóniai Társaság”. A Rekviem után *Bach: b-moll misé*-je került bemutatóra, majd Erkel Sándor jubiláris hangversenyén, 1900 január 15-én, amikor századszor vezényelte Erkel a filharmónikusokat, a *Kilencedik*. Száz aranyat kapott díszes dobozban és több más ajándéktárgyat a közönségtől a századik hangverseny emlékére. A díszhangverseny után nagyarányú bankett következett, melyen a tisztelet, ragaszkodás és szeretet minden jelével elhalmozták a bálványozott mestert. Lélekemelően szép hangversenyt tartott a *Filharmóniai Társaság* 1890 november 7-én, mellyel az öreg Erkel Ferenc, a nagy alapító, születésének nyolcvanadik évfordulóját ünnepelték. A *Bánk bán* és *Hunyadi László* halhatatlan mestere ezen a díszkoncerten nemcsak mint szerző, de mint karmester és mint zongoraművész is szerepelt. Az egykorú feljegyzések szerint „bámulatos üdeséggel és frissességgel”. Az ősz zeneköltő nyitányát vezényelte s kedvenc műsordarabját, *Mozart: d-moll zongoraverseny*-ét adta elő, saját kádenciájával. A hangverseny második felét fia, Sándor, dirigálta. A magyar hangversenyéletnek ez a nap örökké ragyogó dátuma s az általános zenetörténet folyamában is páratlanul álló sziget: a nyolcvanéves *Erkel Ferenc*, aki tökéletes művészetet nyújtott! Erkel Sándor egyfolytában tizenhét évig vezette a Filharmóniai Társaságot, de 1892-ben betegeskedni kezdett, úgyhogy esztendőig nem vezényelhette kedves zenekarát. Egyik-másik hangversenyen bátyja, *Erkel Gyula*, *Rebícek József*, aki később a berlini filharmonikusok karnagya lett, *Richter János*, majd *Nikisch Artúr* helyettesítette Erkel a karmesteri dobogón.

Két évadot kizárólag vendégdiregensekkel élt át a *Filharmónia*. Levy Herman, Colonne Ede, Richter János, Goldmark Károly, d'Albert Jenő és Auer Lipót neve magaslik ki ebből a sorból. Ha Erkel Sándor egészségi állapota engedte, készségesen dobogóra állt, illetőleg 1897 óta karosszékekben ült s nem hagyta idegenre a zenekart. Ebből az időből d'Albert Jenő hangversenye (szimfóniáját vezényelte s zongoraversenyét felesége, Carreno Teréz játszotta), a szerző által vezényelt Goldmark-est, Auer Lipót vezénylése s az általa előadott *Beethoven*-hegedűverseny (a zenekart e szám alatt Erkel Sándor dirigálta) és Richter vezénylésében a *Kilencedik*, *Schubert: Nagy miséje*, *Buttykay Ákos: Zongoraversenye* emlékezetes. Nevezetes hangversenyként áll a filharmonikusok történetében az az est (1898 január 12), melyet Erkel Ferenc síremlékének javára rendezett a Társaság. Erkel Sándor vezényelt és Menter Zsófia, a nagy zongoraművésznő, mint zeneszerző is közreműködött. Erkel Sándor egészségi állapota nem javult, úgyhogy a további koncerteket Erkel és Richter felváltva vezette.

Egy ilyen Richter-hangversenyen (1897 november 17) mutatkozott be a budapesti közönségnek kiváló hazánkfi, *Dohnányi Ernő*, a nagyszerű zongoraművész és zeneköltő, ki később a Filharmóniai Társaság büszkeségévé és világhírű elnök-karnagyává lett. Bemutatkozásakor *Beethoven: G-dur* zongoraversenyét játszotta. A fiatal művész alig hagyta el a Zeneakadémiát s máris a magyar filharmonikusok környezetébe került. Ime, immár harminchatéves az a meleg kap-

csolat, mely az ország első zenekarát *Dohnányi* Ernőhöz fűzi.

Erkel Sándor betegsége végzetessé vált. Ereje fogytán alkalmas utódot keresett, kire élete főművét: a filharmóniai zenekart, nyugodtan rábízhatja. *Kerner* Istvánt, az Operaház fiatal karmesterét, hűséges tanítványát és famulusát, jelölte ki utódjául. Az 1900. évi két első filharmóniai hangverseny második felének vezényletét rábízta s mikor meggyőződött, hogy választotta méltó örökére, az 1900 március 12-iki hangverseny vezetését átadta neki. Így került a Filharmónia élére *Kerner* István, ki az Erkelek szellemét híven őrizte.

Erkel Sándor visszavonult Békéscsabára, hol 1900 október 15-én elhunyt. Budapesten helyezték örök nyugalomra. Az Operaház előcsarnokából temették, rendkívüli részvét mellett, a Filharmóniai Társaság zenekarának gyászzenéjével.

Erkel Sándor nagy emléke ma is áldásosan lebeg a kiváló zenekar működése fölött.

Ha Erkel Sándor működését a *Filharmóniai Társaság* fejlődési korszakának jelöltük meg, *Kerner* István idejét a Filharmónia felvirágzásának nevezhetjük.

Kerner István karnagyi működése valósággal áldás volt a magyar zenekultúrára. Erkel Sándor szelleme élt benne tovább s így 45 évig mintha egy kézben lett volna a karmesteri pálca. Sőt esztendőik során a két nagy muzsikusi egységes művészete maig hat a harmadikra, *Dohnányira*, aki Erkel Sándor és *Kerner* méltó utódjaként áll a Filharmónia élén. Tehát összesen 60 évet fog át a nagy magyar triász: Erkel Sándor—*Kerner*—*Dohnányi* működése.

Kerner István 33 éves korában vette át a filharmónikus zenekar vezetését. Lelkes szorgalmával és művészi tudásával a *Filharmóniai Társaság*ot a magyar zenekultúra legmagasabb csúcsára emelte. Maradandó érdeme, hogy a klasszikusok s a legjelesebb külföldi zeneszerzők alkotásai mellett a magyar zeneszerzők egész sorának műveit ő mutatta be. A régebbi magyar zeneköltők mellé újabb csapatot gyűjtött, kik zenénk művészi fejlődését biztosították. Bartók, Dohnányi, Kodály, Siklós, Szendy, Weiner az ő keze alatt szólalt meg először. Nagy érdeme az is, hogy a modern zeneművészetet ő ismertette meg a magyar közönséggel. Debussy, D'Indy, Ravel, Ducasse, Strauss Richárd s számos akkor újszerű zeneszerző műveit ő kedvelte meg nálunk.

Berlioz mondja, hogy a jó karmester nagy bővülő. Oroszlán-erejének, sas-szemének és meleg szívének kell lennie. Kernerben mindezek a tulajdonságok egyesültek. Ő a karmesteri művészet legnagyobb értékének azt tartotta, ha a zenekarvezető bele tud hatolni a művek szellemébe. Ez újabban ritkaság, mert a dirigensek könnyebben érnek el babért egyéniesedésükkel. Ő teljesen alárendelte magát a zeneköltő szellemének. Ezt Erkel Sándortól tanulta s úgy adta át Dohnányinak. Kerner zenekari tagból lett karmesterré, ezért szellemben együtt élt zenekarával. A dirigensi dobogón teljesen összeforrt vele. Erőtlen kezét és szellemét állandóan érezte a zenekar, mely úgy szerette őt, mint útmutató, idősebb testvért. A *Filharmóniai Társaság* Kerner-korszaka nevezetes zenei eseményekkel kezdődött. Ekkor ünnepelte a Társaság fennállásának ötvenedik évfordulóját.

Ferenc József király volt a védnök s a rendezőbizottság élén Széll Kálmán és gróf Apponyi Albert állt. Díszmunkát adtak ki, melyet dr. Isoz Kálmán írt. (Az értékes mű adatait és megállapításait összefoglalásomban több helyt felhasználtam.) A négynapos zenei ünnepségen a Filharmónia Kerner vezetésével emlékezetesen szerepelt. A külföldi szakörök s a belföldi zenebarátok egyaránt ünnepelték a félszázados társulatot, melynek vezetőit, Mészáros Imre elnököt és Kerner István karnagyot, a király a Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntette ki. Kiemeljük, hogy a jubiláris ünnepség dísz-szónoka gróf Apponyi Albert, minden idők legkiválóbb zenei rétor, volt.

A félszázados dátum után megindult a Filharmónia virágzó estéinek hosszú sora. Kerner István és gárdája művészeti életünk középpontjában állott. A nagyszerű zenei eseményeket nem tudjuk felsorolni, de rámutatunk, hogy az 1911. évi Liszt centenáris ünnepségekből a Filharmónia kivette a maga részét. Kerner István feledhetetlenül vezényelte a *Krisztus-oratorium-ot*, az Operaházban megjelenítve a *Szent Erzsébet-legendá-t*, a legnagyobb magyar zeneköltő több szimfónikus költeményét, mindkét zongoraversenyét s egyéb jelentős művét.

A filharmóniai hangversenyek szép lendületének hirtelen véget vetett a háború kitörése, de azért a zenekar nem némult el, hanem művészeti és erkölcsi súlyát a jótekonyság szolgálatába állította. A Népopera-ban olcsó helyárrakkal hetenként népszerű hangversenyeket rendezett. Összesen 28 koncertet egy évadban s a tíz elsőt jótekonny célra. Ezek voltak a leghíre-

sebb népszerű hangversenyek Magyarországon! A nagy színház mindig zsúfoltan tele és mindig pár száz kinnrekedt ember. Kerner István szerénykedve örült a rendkívüli sikernek, amit működése legnagyobb eredményének tartott. Ha háború nincs, talán ezekben az időkben lett volna Kerner a legboldogabb.

A Filharmónia a háború egész tartama alatt működött s nemes művészetével igen jó szolgálatot tett a háború borzalmai elől zenébe menekülő meggyötört lelkeknek.

Mikor Erkel Sándor századszor vezényelte a filharmónikusokat, száz aranyat kapott ajándékba. A száz előadást 25 év alatt érte el Erkel. Kerner István 17 év alatt érte meg kétszázadik vezénylését. Ime, mennyire megnövekedett negyedszázad alatt a filharmóniai hangversenyek iránti érdeklődés. Kerner kétszázadik vezénylésének ünneplése 1917 március 19-én folyt le a Népoperában tartott hangversenyen.

A háborús évekre esik, hogy filharmóniai zenekarunk először szerepelt külföldön. 1915-ben Bécsben és 1918-ban Berlinben. A császárvárosban két hangversenyt adott, a második „magyar-est” volt. Mindkettő nagy sikert hozott Kernernek és a Filharmóniának. Berlinben három jótékony célú koncertet adott zenekarunk a bécsihez hasonló dicsőséggel. Ez az első eset, hogy filharmónikusaink a magyar zenekari kultúra erejét idegenben megmutatták! Évek múlva Dohnányi vezetése alatt a külföldi siker külföldi diadallá vált.

A filharmóniai hangversenyek műsorai a politikát nyolcvan év alatt sohasem érintették. Művészettiszte-

letüket mindig megtartották. A világháborút követő zavaros időkben is változatlanul folytatta hangversenyeit a Filharmóniai Társaság.

Kerner István, a zenekar atyja, túlfeszített munkájába belefáradt. Úgy érezte, itt az ideje, hogy karmesteri pálcáját másnak adja át. Mint annakidején Erkel Sándor, utódot keresett s mint Erkel ő benne, ő Dohnányi Ernőben találta meg a méltó folytatót. A Filharmónia rajongón szeretett elnök-karnagyát díszelnökkévé s helyére Dohnányit elnök-karnaggyá választotta meg. Kerner visszavonulása után is atyai figyelmében tartotta szívéhez nőtt együttesét, néhányszor még vezényelt, főként mikor Dohnányi külföldi kötelezettségei miatt nem lehetett itthon, de elbetegesedett s zenevilágunk nagy bánatára 1929 augusztus 27-én meghalt. De megérte halála évében, hogy az Operaház és a Filharmóniai Társaság olyan díszelőadással ünnepelte működésének negyvenéves fordulóját, melynél melegebbet és impozánsabbat magyar művész ritkán kapott nemzetétől.

A nagy karmestert az Operaház előcsarnokából temették, rendkívüli részvét mellett, díszsírhelyre.

A magyar Filharmónia áldja emlékét ...

Dohnányi Ernő Kerner szellemében, a fiatalabb erő életpezsdülésével vette át a filharmónikus zenekar vezetését. A háború utáni legnehezebb időben, 1919-ben. És a válságos esztendőkön töretlenül át tudta menteni a Társaságot, meg tudta őrizni annak ősi szellemét s felfrissítette vérkeringését. Ha Dohnányi működésének még nincs is meg a zenetörténeti távlata, az eddigi eredményekből is megállapítható, hogy munkásságával a Filharmóniai Társaság

beteljesedésének korszaka következett el! A közönség dédelgetve szereti a Filharmóniát; a hangversenyek a magyar zeneélet legkimagaslóbb eseményei s a külföld Európa egyik legjobb zenekarának ismerte el a művésztestet.

A magyar Filharmónia sorsszerű szerencsáját látjuk abban, hogy a három nagy előd után Dohnányi kezébe került a vezetés. Ezt az örömet tükrözteti a Filharmóniai Társaság 1924. évi, 71-ik rendes közgyűlésének jegyzőkönyve, melyet jellemzésül idézünk: „Dr. Dohnányi Ernő Társaságunk életében sorsdöntő szerepet játszik. Nagy elődei után a sorban csak ő következhetett, csak ő lehetett az, aki a Társaság nemmes patinájú tradícióit híven megőrizni és az új áramlatokkal a versenyt felvenni képes, csak ő lehetett az, akinek páratlan zsenialitása ráüti bélyegét produkciókra s csak ő lehetett az, kivel mint vezérrel, a közelmúltban annyi dicsőséget szerezhettünk e csonka kis hazának; ő az, aki hihetetlen energiával és céltudatossággal képes kormányozni e súlyos időkből Társaságunk néha bizony ingadozó hajóját és ő volt az, akinek szavára megnyíltak az eddig előttünk zárt ajtók. Nem tudjuk elképzelni azt, hogy ki más tudta volna kiharcolni a lehetőségeket a megpróbáltatások e kemény napjaiban arra, hogy Társaságunk nemcsak produktív munkáját végezhesse zavartalanul, hanem újabb, ragyogóbb és hazánkra annyi dicsőségteljes eredményt ért el a külföldön is. Csak a legnagyobbakat szokták szerénységgel jellemezni; ő több: ő önmegtagadó. Lemondva egyéni ambícióiról, a külföldön nem vállal vendégszerepléseket csak azért, hogy Társaságunk élén a hazai kul-

túra harcosa maradhasson. A hely kevés, a toll gyöngé ahhoz, hogy tovább magasztalhassuk azt az embert, aki most itt csak mint primus inter pares kíván megjelenni s csak mélységes hálával köszönhetjük meg a gondvislésnek azt a különös kegyet, hogy itt, e helyről, teljesen a magunkénak mondhatjuk őt!”

Dohnányi, mint elnök-karnagy, először 1919 december 1-én vezényelte a zenekart. De évekig nem állhatott rendszeres munkába külföldi kötelezettségei miatt. A hangversenyeket Kerner István Dohnányival felváltva, majd hírneves vendégkarnagyok sora dirigálta. 1928-tól azonban teljesen ellátja az elnök-karnagyi tiszteket. Működésének fénypontjait, ebben a szűk keretben nem sorolhatjuk fel, de kiemeljük, hogy a Filharmóniai Társaság alapításának hetvenedik évfordulóját, 1923-ban, díszhangversennyel ünnepelték, melyen a legelső hangverseny műsorát ismételték meg. Az 1924. évi november 17-iki hangversenyen mutatta be a Társaság Dohnányi egyik legművészibb és egyben legmagyarabb alkotását, a *Ruralia hungarica*-t. Szeretetteljes előadás volt 1927. évi október 24-én, melyen zenevilágunk Dohnányi 30 éves művészi jubileumát ünnepelte. Emlékezetes est marad az 1928. évi január 23-iki, melyen Dohnányi Hubay Jenő nagyszabású *Dante-szimfóniá*-ját mutatta be s az 1928. évi november 5-iki, mellyel a Társaság háromnegyed-évszázados fennállását ünnepelte meg. A díszbeszédet gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter tartotta. Ezekén felül a Beethoven-, Schubert- és Haydn-jubileumokon (1927., 1928., 1932.) a zenei ünnepeket a Filharmónia vezette. A kimagasló hangversenyek közt is ründöklök az 1930. évi november 24-iki, me-

lyen Dohnányi grandiózus *Szegedi misé*-jét mutat-
ták be.

Megemlítjük, hogy az alapítástól eltelt nyolcvan év
alatt filharmónikusaink hat helyiségben rendezték a
hangversenyeket: a Nemzeti Múzeum dísztermében,
a Nemzeti Színházban, a Fővárosi Vigadóban, a
Népoperában, a Zeneművészeti Főiskola nagytermé-
ben s az utolsó három éven át a Társaság emelkedett
színvonalához legméltóbb helyen: a m. kir. Operaház-
ban. A nyilvános főpróbákat a Zeneművészeti Főis-
kola nagytermében tartják.

Rövid összefoglalásunk hiányos volna, ha nem em-
lítenénk azokat a nagy horderejű hangversenyeket,
melyeket a Filharmóniai Társaság zenekara Dohnányi
Ernő vezetésével külföldön tartott. Az első a Majna
melletti Frankfurtban volt, 1927-ben, hova a nem-
zetközi zenekiállítás kapcsán hívták meg a magyar
Filharmóniát. A két nagysikerű koncert kizárólag
magyar szerzők műveiből állott. A zenekar a követ-
kező év májusában Észak-Olaszország nagyobb váro-
saiban hangversenyzett, hol 12 koncertet adott. Az
olasz siker után a kölni „Pressa” hívta meg vendég-
szereplésre filharmónikusainkat. Ennek kapcsán a ze-
nekar Európa metropolisaiban hangversenyeket rende-
zett. 1928 júniusában indult el a Társaság háromhe-
tes művészkörútjára. Két estén Párizsban, kettőn Lon-
donban, egy-egy estén Kölnben, Heidelbergben, Sche-
weningenben, Zürichben és Münchenben játszott.
Osztatlan, dicsőséges sikerrel, melyről az európai
sajtó tanúskodik. Zenekultúránk külföldi megcsillog-
tatásában ez eddig legnagyobb eredményünk! Ugyan-
ilyen értékű az a két hangverseny, melyet 1931-ben

tartottak filharmónikusaink a salzburgi ünnepi játékokon. Első eset, hogy a salzburgiak a bécsi zenekaron kívül más zenekart kapcsoltak be „Festspiel”-jükbe. A magyarok újabb dicsőségét a vonatkozó sajtó egyértelműen elismeri.

Ime, a Nemzeti Színház zenekarából nyolcvan évvel ezelőtt született *Filharmóniai Társaság* Erkel Ferenc, Erkel Sándor, Kerner István és Dohnányi Ernő megbecsülhetetlen munkássága nyomán bevezett a világ-művészet óceánjába.

Magyar szimfónikus zene

A zenei kifejezés kultúrájának legmagasabb művészi foka: a szimfónikus zene. A szimfónikus muzsika a mai értelmezésben: kizárólag zenekari zene. Arányos külső és belső zenei egység, mely a szóköltészetben az ódai magaslat természetéhez hasonlítható. Ismert műfajai (a szimfónia, szimfónikus költemény, szvit, nyitány) inkább kötött formájúak, de a korlátlan szabadság is elfér ebben a köntösben. Így például a magyar nóta is beöltöztethető tisztán zenekari, tehát szimfónikus ruhába, mire szép példáink vannak. A magyar szimfónikus zene multjára kell rávilágítani, hogy megkeressük az összefüggéseket. A magyar szimfónikus zene nyolcvan esztendő. A fejlődési vonal kezdeténél a legnagyobb magyar zeneköltő, a szimfóniai költemény megteremtője, *Liszt Ferenc* áll. Utána a vonal össze-vissza szakadozik *Volkman* Róbertnek, Zeneakadémiánk első zeneszerzés-tan tanárának, működéséig; majd — a másik nagy pedagógus, *Koessler János*, tanítványaiban dicsőé-geesen folytatódik. A magyar szimfónikus zene története tulajdonképpen *Volkman* és *Koessler* tanítványaik munkáiból megírható. *Volkman* tanítványa volt *Hubay Jenő* s *Koessleré: Dohnányi, Bartók, Kodály, Buttykay, Weiner* és több más jelesünk.

Külön kötet illetné meg Lisztet, egy fejezet Mosonyit, talán Goldmarkot és befejeződnék az újabbkori magyar zenével.

Legnagyobb és legérdekesebb probléma most is *Liszt*, „Hirhedett zenésze a világnak” —, ahogy Vörösmarty „Liszt Ferenchez” című ódájában szólította.

Íme. Zeneakadémiánk érdemes volt tanára, *Koessler* János, — 30 éven át azt tanította a magyaroknak, hogy Liszt Ferenc zenéjének magyar jellegét nem pusztán a tárgyban, nemcsak a melódiákban és harmóniákban kell keresni, hanem mindazokban a zenei részletekben, — formában, dinamikában, ritmusban is —, melyek összessége adja a fajiság érzetét. *Koessler* Liszt nemzetfölöttinek, franciának, vagy németnek mondott alkotásaiban is kimutatta a szerző magyar eredetét, melyet Liszt muzsikájának hősi pompájában, patétikus szózatában s gazdag díszítőkedvében talált meg, — amely mind magyar vonás.

És sajnálatos, *Koessler*, a német mester, véleményével az akkori magyarok közt csaknem elszigetelten maradt. Négy évtizedes igazságát csak újabban igazolta az idő, mikor Liszt műveiben mind többen fedezik fel a magyar elemet — a külföldiek.

Liszt műveit, akár magyar tárgyúak, akár sem, — mind magyarnak tartjuk, mert azokat a mi Liszt Ferencünk írta! Vigyázzunk tehát, mert ha Liszt idegenben töltött idejének alkotásait nem követelnők a magyar művészet számára, — magunk adnánk ellenség kezére a vezért.

Tudjuk, hogy külön magyar, francia, vagy német zeneszerzést tanulni nem lehet, de a zeneszerzést, mint tu-

dományt, a szimfónikusnak meg kell tanulnia. A magyar szimfónikus zene Liszt után azért hanyatlott, mert ha szerzőinkben meg is volt a szárnyalni akaró magyar lélek, — nem volt meg a tudás, az abszolút zenei készség. Liszt mindent tudott, időrendben az első magyar, aki szimfóniát írt (1844), Mosonyi Mihály is csaknem mindent tudott és a ma élők annyit tudnak, hogy műveik néha pusztán a technika kápráztatásával a magasrendű zeneköltészet illuzióját adják. Az elődökből még az *Erkel*-eket kell kiemelnünk. Főként *Erkel* Ferencet, a Filharmóniai Társaság megalapítóját. A magyar opera megteremtője elsősorban nem szimfónikus volt. Kimondottan szimfónikus művet csak egyet írt, 77 éves korában, az „Ünnepi nyitány”-t, mely a Nemzeti Színház fennállásának ötvenedik évfordulójára készült. *Erkel* zsenijét, csaknem egészében a magyar opera foglalta le. Érdemét a szimfónikus zene terén dirigensi nagyságában látjuk. Ő ismertette meg nemzetével a mienknél haladottabb zenekultúrák kimagasló szimfónikus alkotásait.

Mielőtt átlépnénk a jelenbe, álljunk meg egy percre s merjük kimondani, hogy a századfordulóig Magyarország megszokta, hogy németül beszéljen a zenében! De 1901-ben jött egy zseniális, 23 éves muzsikusz, aki *d-moll szimfóniájában* először mert magyarul gondolkodni. Ez a költő: *Dohnányi* Ernő. *Dohnányi* művészte a verbunkos zene mélygyökerű fájának tetőző lombkoronája s a legújabb magyar törekvések iránymutatója. Alkotásai olyan értékek, melyek gránitsziliként állanak, bármerre is kanyarog a jövő.

Dohnányi után pár évre jött *Bartók* Béla. Felhangzott az *I. és II. Szvit*, mely szerzője nevét magassá-

gokba emelte. És következtek a többi alkotások. Megteremtődött egy különleges, faji muzsika, melyet: legújabb magyar zenének nevezünk. *Bartók* Béla és *Kodály* Zoltán minden érdeklődésével a népzene felé fordul. Ők *ott* keresik az új formaproblémák megoldását, *onnan* veszik az újszerű ritmusokat, *onnan* hallják a szokatlan, meglepő harmóniákat s *onnan* hozzák szaggatott melódikájukat. Ezekkel az eszközökkel alkották meg a legújabb magyar stílust, mely külsőre alig különbözik a francia, olasz, vagy német modernizmus termékeitől, de szellemben egészen más. Keleti vonású zene, az ázsiai eredet csalhatalan ízével.

A magyar szimfónikus zeneművészet *az egész világra kiterjedő vezető szerepet ragadott magához*. Ez nem nagyítás, hanem valóság, miről naponként bizonytságot tehet a rádió is. Az országok feletti zengő levegőben, mint folyamban négy faág, egymás mellett úszik négy magyar név: *Bartók*, *Dohnányi*, *Hubay*, *Kodály*. Egyszerre, négy ilyen értékű, élő mestere ma: egyetlen nemzetnek sincs.

Magyar cigányzenélés

A magyar zenei művelődés egyik legérdekesebb és legsajátosabb fejezete: a magyar cigány, a magyar cigányzenélés. Az egész magyar társadalom összeforrt a zenélő cigányság kultuszában s művelődésüket és művészetüket nemzeti ügynek tekinti. A magyar dal-
lalkincs évszázadokon át összefolyt a cigányzenélés gyűjtőmedencéjébe s alig van a magyar életnek olyan fordulata, melyből a cigánybandák hiányoznának. Rákócztól Kossuthig és a nagy háborúig ott találjuk mindenütt a cigányt, aki együtt búsul és együtt vígad a magyarral. Mai életünket is át és átszövi szívhezszóló és tüzes dallamú művészetével s ha legújabb-
ban országunk nehéz politikai változása s az ezzel összefüggő súlyos gazdasági helyzet folytán vonója kissé el is lankadt, ha egyeduralmát a jazz-divat meg is ingatta, nem némult el teljesen, sőt újabban, főként a rádió révén, a külföld általános érdeklődésének előterébe került. Angol könyvek, német, francia, olasz tanulmányok és hírlapi cikkek jelennek meg róluk, melyekben nagy érdeklődéssel, figyelemmel, sőt csodálattal beszélnek sajátos, mindenkit meghódító művészetükről.

A külföld figyelme e részben nem újkeletű. Mióta Liszt Ferenc, nagy hazánkfia, hirhedt könyvét („Des

Bohémiens et de leur musique en Hongrie", 1859 „A cigányokról és a cigányzenéről Magyarországon", Pest, 1861) megírta, a zenevilág legkiválóbbjai keresik a magyar cigányt. Liszt széleskörű működése mellett Reményi Ede (1828—1898) világszerte ismert hegedűművészete révén is nőtt az érdeklődés cigányaink iránt. Majd jött Brahms, aki el nem mulasztotta, hogy Pesten létekor kedvelt cigánybandáit meg ne hallgassa. Liszt zongorarapszódíái után, fiatal korában világjáró hegedűművészünk, Hubay Jenő, „*Csárdajelenet*"-einek bizonyos fokban szintén cigányos vonatkozásai keltettek nagy érdeklődést. Berlioz, Delibes, Saint-Saëns, Ernst, Kubelik, D'Albert, Casals, Ysaye, Messager, Nikisch, Mahler, Richter, Mascagni, Debussy, Ravel, Sztravinszki s a nálunk járt zenei nagyságok egész sora lelkesen nyilatkozott cigányaink különleges játékmódoráról és zseniális muzsikálításáról. Erkel, Mosonyi, Volkmann, Hubay, Dohnányi, Poldini, a két Szabados s csaknem minden nagy magyar szerző alkotásában megtaláljuk a cigányzenélés elismert művészi eszközeit. Külön nem is szólva arról a könyvtári anyagról, mely Haydntól és Schuberttől kezdve a külföldi zeneköltők szerzeményeiben „Zingara", Zingarella", „Zingaresca", vagy „Alla Zingara" felírással előfordul. A cigány iránt lelkesülő zenei tekintélyek elismerésében a mi Liszt Ferencünk idézett könyvétől Walter Starkie dr., dublini egyetemi tanár, most megjelent munkájáig sok a jóhiszemű tévedés, de egyben mindannyian megegyeznek, hogy a magyar cigányzenélés *egyedülálló művészet*.

A magyar nótát, cigányzenét, cigány és magyar elő-

adó- s alkotóművészetet legtöbben, még a magyarok közül is számosan: összezavarják, ami nem meglepő, hiszen a magyar cigányzenélés sem történetileg, sem esztétikailag alapvetően és tudományosan feldolgozva nincs. Magában a magyar szakirodalomban is zavaros elméletek és adatok viaskodnak a magyar cigány-probléma körül. Sorainknak csupán az a célja, hogy a tudományos részleteredményeket egyesítse, bemutassa s a magyar cigányzenélés lényegét és mai állását röviden megismertesse.

*

Mindenekelőtt az elnevezésekkel, a helyes fogalmakkal kell tisztába jönnünk.

A közhasználat szerinti „cigányzene”, „cigánymuzsika” elnevezés: *helytelen*, mert a *cigányzenekar*, a *cigánybanda*, *nem cigányzenét játszik, hanem magyar zenét. Az a zene, mely jórészt a cigányok vonóján él, nem a cigányok zenéje, hanem a magyaroké.* Van a cigányoknak is faji zenéjük, elsatnyult népzene. Van Magyarországon néhány magyar szövegű cigány dalt, de nyelvileg jórészt hibás cigányszavakkal tűzdelt, úgyhogy még folklóre szempontjából sem számottevő. Az a két hírneves cigányszármazású zene- és nótaköltő, aki soraikban a legkiválóbb alkotóművész: *Bihari János* (1764—1827) és *Dankó Pista* (1858—1903), *nem cigány, hanem magyar műveket írt, mert alkotásaikban színmagyar szellem él.* Sőt egyikük, *Bihari János*, olyan átfogóerejű zseni volt, hogy működése a Franciaországból kiindult művészeti és irodalmi romanticizmusnak egyik előhírnökeként tisztelendő. A magyarországi cigányok csak *megőrzői és terjesztői* azoknak a megejtő dallamoknak, melye-

ket évszázadok magyar nótaköltői s a magyar nép alkotott. A cigány csak előadója, igen tehetséges, színes, temperamentumos reprodukálója annak a rendkívül gazdag nótakincsnek, mellyel lelkes magyar szívek hintették tele a keserves, bús és ritkán vidám magyar időket.

A külföld ma is összetévesztgeti a cigány és a magyar muzsikát. Azt hiszi, hogy a cigány termeli nekünk a nótát. Minden alkalmat meg kell ragadnunk, hogy ezt, a Liszt Ferenc egyébként zseniális könyvéből fakadó tévedést, helyrehozzuk. Ezért nyelvünkben is fel akarjuk tüntetni a lényegbeli különbséget s szavainkban ki akarjuk fejezni, hogy a közhasználat szerinti „cigányzene”: *valójában magyar zene*. Ezért kell használnunk a *cigányzenélés* szót, amivel a cigányok zseniális népi művészete nem lesz értéktelenebb s a magyar zeneművészet többértű anyagának egyikét jelentőségének, természetének megfelelő fogalommal határoztuk meg. „Zigeunermusik”: helytelen. „Zigeunerkapelle”: a helyes német kifejezés. Ezt a megkülönböztetést minden nyelv átvehetné.

A *cigányzenélés* szó két fogalmi tartalmat egyesít. Jelenti először az *előadási módot*, mellyel a cigány a zenedarabokat megszólaltatja s jelenti *azt a hangszer, vagyis zenekari együttest*, amit magyarul *cigánybandának* hívunk.

Amilyen különleges a magyar cigányok hangszeres játéka, olyan sajátos a *hangszeranyaga és összetétele*. A cigánybanda, mint zenekari együttes, fokozatosan alakult ki és szükségszerűen bővült. Hangszerei vonós és fúvós szerenádhangszerek, melyeket mint megtámasztó akkordhangszer: a cimbalom fűz egybe. A mai cigány-

banda hangszer-parkja ez: első hegedű (prímás); „tercista” (segéd prímás); „kontrás” (második hegedű); „brácsás” (viola); „kisbőgő” (cello); „nagybőgő” (gordon); cimbalom; klarinét és tárogató. Vegyük sorra a hangszereket. A hegedűt, brácsát (violát), kisbőgőt, nagybőgőt és klarinétot jól ismeri a zenetársadalom. Ritkább hangszer: a cimbalom és a külföld előtt csaknem ismeretlen: a tárogató.

A *cimbalom* verőkkel megszólaltatott húros hangszer, leginkább trapézformájú hangszerszekrénnel. Ázsiai eredetű. Ismerik már a régi kínaiak, asszírok, arabok és perzsák. A középkorban került Európába s Magyarországon a 15. században említik először („Bécsikódex”). A 18. században a cigány-együttesek szerves alkotórésze s azóta sajátos cigánybanda-hangszer. Európában másutt, mint Magyarországon, alig található. A 19. század végén Schunda V. József hangszergyáros tökéletesítette. Lábon álló, pedállal ellátott hangszer lett belőle, melynek hangterjedelme négy oktáva ($E—e_3$) s hangolása kromatikus. A cigány akkordokra és fantasztikus futamokra használja bandájában. Néha szólót is játszik a banda halk kíséretével. Cigányaink rendkívüli ügyességre tettek szert ezen a hangszeren. Olyan cimbalmosaik voltak és vannak, kiknek játékát Lisztől kezdve mindenki megcsodálta. Liszt így ír könyvében a cimbalomról: „A cigányzenekarok alapja mindig a hegedű és a cimbalom volt... ma is az, a többi hangszer csak a harmónia megkettőztetésére, a ritmus megjelölésére s kíséretül szolgál... Az első hegedű keresztülfutja a virtuóz szeszélyének minden kigyós kanyargását, a cimbalom dolga a futamot ritmusban

tartani, az ütem gyorsítását, vagy lassúadását, erélyét, vagy lágyágát, jelölni. Különös bűvészi ügyességgel és gyorsasággal kezeli a cimbalmos a kis fakalapácso-
kat, melyekkel a réz- vagy acélhúrokon átrohan s me-
lyek a zongora eredeti mintájában a billentyűket pó-
tolják. A cimbalmos az első hegedüssel együtt meg-
osztja azt a jogot, hogy bizonyos futamokat kifejthet,
bizonyos változatokat rögtönzési kedve szerint tetszés-
szerűen a végtelenig kinyújthat. Ők a banda magánjá-
tékosai, amint ezt a cigányok zenészi nyelvén mondani
szokták: szolistái”.

A cimbalmot a műzene is átvette. Nemzeti ope-
ránk nagy költője, Erkel Ferenc, „Bánk-bán”-
jában alkalmazta először. Liszt Ferenc „Magyarok
Istene” című kantátájában és „Magyar rohaminduló”-
jában (ad libitum) használta. Ujabban megtaláljuk
Paderevszki „Manru” című operájában, Zichy Géza
gróf „Rákóczi-trilógia” opera sorozatában, Kodály
Zoltán „Háry János” című magyar daljátékában, Pol-
dini Ede „Farsangi lakodalom” című magyar vígope-
rájában s több más helyen.

A mai cigánybandáknak sok névtelen cimbalom-
művésze van. Liszt idejében a Pintér-testvérek emel-
kedtek hírnévre s később Lányi Géza. De a polgári
magyar társadalomból is nem egy művésze akadt a
hangszernek. A pedálos cimbalom feltalálása óta a
középosztály felkarolta a cimbalmot, mert technikája
a többi szólóhangszerhez képest aránylag könnyen el-
sajátítható. A cimbalomnak a Zeneművészeti Főisko-
lán tanszéke van.

A *tárogató* ősi, ázsiai fúvóhangszer. Oboaszerű síp.
A magyarság már az őshazában ismerhette s mint tá-

bori hangszert használta. A 16—18. században török-síp néven volt használatos. A 18. század végén már „*tárogató-síp*” néven szerepel. A magyar nép hagyományos ősi hangszerének tartotta mindig. A régi-régi tárogatóból — sajnos — egyetlen hiteles példány sem maradt ránk, mert az osztrák udvar a kuruc-kor lázító hangszerét látva benne, használatát eltiltotta, öszszegyűjtette és elégettette.

Jó másfél évszázad után Schunda V. József, Káldy Gyula útmutatásával, 1890-ben rekonstruálta. Ily módon klarinét-, illetve saxofón-szerű, egy-nyelvű hangszer lett belőle, melyen az oboa ujjrendszerével két és fél oktáv (b—c/2) játszható, B-, Esz- és Ász-hangolásban. Az újítusú tárogató hangja lágy, puha, messze távlatból bűgö. A kurucok harci sípjának keményebb és fénylőbb hangszínezete lehetett, mert tábori és ünnepi hangszer volt. A magyar nép hagyományokhoz ragaszkodó természetével a mai tárogatót faji hangszerének elfogadta s a nagyszerű zenei érzékű cigány zenekarába befogadta. Az ősi dallamokat, a kuruc-idők hallgatóit, kesergőit, toborzóit, verbunkosait és táncnótáit leginkább ennek segítségével adja elő. Nem cifrázó hangszernek használja, de a rajta megszólaltatott dallamok hangulatából tagadhatatlanul kiérzik valami szélesen hömpölygő magyar ősiség. A tárogató-síp intenzív hangja a magyarokat gyakran szélsőséges kedélyhullámba hozza. Feljegyezték, hogy amikor a „Rákóczi-nóta” egyik magyar városban, jóval a kuruc-kor után, tárogatón meglepetésszerűen felhangzott, — úgy lázba hozta a lakosságot, hogy fegyverre kapott s kiverte a várost megszállva tartó idegen katonaságot.

A cigányzenélés tisztán instrumentális jellegű. A valódi magyar cigány sohasem énekel. Hangszerén, mintegy a hangszerével mondja a dalt. A szöveggel nem sokat törődik, bár ismeri azt, de maga sohasem énekli. Ez a hagyománya legalább kétszáz éves. Az azelőtti időket pedig csak a mai cigányzenélés kialakítójának tarthatjuk. A nótát, a dalt szövegével legfeljebb a cigányozást élvező, vagy mulatozó magyar dúdolja, vagy énekli, — ha kedve tartja. Az a cigánybanda, amelyik énekel is, meghamisítója a valódi magyar cigányzenélésnek.

Ha a magyar rádió mégis többször ad cigányzenélés keretében énekszólókat zenekarkísérettel, — az nem ellentétes az előbb mondottakkal, mert ilyenkor a cigányozó magyar éneklését s népszínműveinkben, daljátékainkban, operettjeinkben a megnevesített és a magyar udvarokban ma is otthonos magyar nótázást mutatja be.

*

A magyarországi cigányság története.

A cigányzenélés megismeréséhez, legalább vázlatosan, át kell futnunk a magyarországi cigányság történetén. Az eddigi kutatások szerint a cigányok pontosan meg nem határozható időben, India északi részéből indultak el nyugatra. Európában a 14. század végén tűnnek fel. Az angolok a cigányokat egyiptomi eredetűnek tartották, ezért hívják ott a cigányt ma is „gipsy”-nek, míg Franciaországban „bohémien” a nevük, mert Csehországból vándoroltak be francia földre. A hol-

landusok „ungern”-nek mondják, mert oda Magyarországból kerültek s Délamerikában ugyanezért „hungaró”-nak nevezik. Hazánkban „pharaones”-nek (Fáraó fiai) emlegetik a latin oklevelek. Valószínű, hogy hozzánk Románián át jöttek be 1420 körül. *A cigány és a magyar elnevezésnek ez az összekeverése: helytelen.* A cigányság a környezetéhez alkalmazkodó nép. Mindig annak a nemzetnek a zenéjét veszi át, melyben él. Így spanyol, olasz, oláh cigány spanyol, olasz, oláh dallamokat játszik. A cigányt mindenütt tehetséges muzsikus-fajtának ismerik, de nálunk fejthette ki legjobban képességeit. Honnan van ez? Liszt Ferenc így magyarázza: „... a cigányok nomád népe csak Magyarországon élvezé a kifejlésére, felvirágzására annyira szükséges kedély teljes szabadságát”. A magyarok maguk régebben nem igen zenéltek, legalább is a magyar úr, — nem. Zenéltetni azonban szerettek. A saját ízlésük szerint. Megtanították tehát a cigányt kedvenc dalaikra, nótáikra, zenedarabjaikra. A cigány, mint alkalmazkodó fajta, mihamar átvette így a magyar dallamkincset. Játzásukért, megélhetést, gondoskodást kaptak. Ennek fejében a cigányság teljesen azonosította magát a magyarok alaptermészetével, büszke, harcias lelkesedésével, a nemzet fájdalomával és örömeivel. Féktelen szabadságszeretetük is nálunk talált legtöbb megértésre, — hiszen ez a magyarnak is egyik fő faji vonása. A nemzeti fellendülés korában a cigány vonóját valóságos propagatív erővel ruháztuk fel. Egyszóval a cigányt nem tekintették sehol a nemzet tagjának, míg mi őket nemzeti művészeknek tartjuk.

A cigányok a 18. századtól kezdenek hírnévre kapni.

Nagy századuk a tizenkilencedik. Ők a magyar úri-osztály zenéjének ismerői és terjesztői, ők a közvetítők fél-népi, fél-polgári zenélésükkel a falu és a város, idegen és magyar közt. Ennél is nagyobb érdemük, hogy a nemes magyar verbunkos-stílus terjesztői, sőt részben kialakítói (Bihari János).

A cigányművészek közül legrégibb, akit névről ismerünk, az öreg *Cinka Sándor*, ki a 17. század második felében élt. A hagyomány szerint Rákóczi Ferenc cigánya volt s Rodostóban halt meg, hova a nagy fejedelmet száműzetésében elkísérte.

Unokája volt *Cinka Panna*, a híres cigányhegedűművész, kiről sok magasztaló írás, vers maradt reánk, melyek ragyogó szépségéről és páratlan művészetéről szólnak. Állítólag 1711-ben született, Sajógömörön s 1772-ben halt meg. Lánya János, gömöri földbirtokos, taníttatta zenére Rozsnyón egy városi muzsikussal. Tizenkilenc éves korában férjhez ment s férjével és annak két fiútestvérével bandát alakított (az egyik kontrás volt, a másik cimbalmos), mely csakhamar nagy hírre tett szert. Később fiait is bandájába vette s zenekarával rendkívüli diadalok kíséretében járta be az országot, valamint Oláh- és Lengyelországot. A közhit szerint Amati hegedűjét, melyet külföldön ajándékba kapott, sírjába temették. Szerzeményei is voltak, de azokat hiteleseknek nem tarthatjuk. Káldy Gyula közléséből ismeretes és nagyon népszerű „Cinka Panna nótája” nem tekinthető az ő szerzeményének.

Cinka Pannával egyidőben élt *Barna Mihály* „a magyar Orfeusz”, aki állítólag II. Rákóczi Ferenc udvari zenésze volt. 1737 körül gróf Csáky Imre bíboros

szolgálatában állott a szepesvármegyei Illésfalván. Ezidőben résztvett egy menyegzőn Radványban, hol cigányversenyt tartottak s ő nyerte el az első díjat tizenegy versenytársa elől. Állítólag ő szerkesztette a híres „Rákóczi-nótát”, melyből később „Rákóczi-induló”-nk keletkezett, de Barna Mihály szerzősége tudományosan nem bizonyítható.

A magyarországi cigányok leghíresebb mestere és egyben minden idők egyik legnagyobb hegedűművésze: *Bihari János*, kinek nevét az általános zenetörténet is ismeri. Ő a magyar verbunkos zene legkiválóbb művelője. Szerzeményeiben és játékában a verbunkos zene, mely szimbóluma a 19. századeleji új magyar nacionalizmusnak, tetőfokát érte el. Növeli érdemét, hogy ő az első, aki megtalálta a kapcsolatot a magyar népdallal, tudatosan visszanyult a kuruc-korszak hagyományaihoz s annak tradícióit újra népszerűvé tette. Költőink, íróink, festőink mind a mai napig foglalkoznak legendás alakjával. Állítólag Beethoven is többször hallgatta játékát Bécsben s tény, hogy „István király” nyitányában egyik dallamát felhasználta. Nagyabonyban, 1764-ben született s Pesten 1827-ben halt meg. Atyja cigányhegedűs volt s felesége Banyák Simon nevű híres cigánycimbalmos leánya, Banyák Éva. Szülőhelyéről 25 éves korában Dunaszerdahelyre került, majd Bőnybe. A múlt század első évében Pesten találjuk, hol csakhamar megalapozta hírnevét. Cimbalmosból és vonósokból álló öttagú bandája volt. A bécsi kongresszuson Bihari világhírt szerzett. Ezután sokfelé utazgatott Magyarországon, mindenütt csodálták páratlan előadását és nemes szerzeményeit, mert leginkább saját műveit szokta volt játszani. Ki-

rályok, hercegek, főrangúak vetélkedtek meghallgatásában, magyar Beethovennek s magyar Rossininek nevezték őt és maga Liszt Ferenc rajongó sorokat írt többször idézett könyvében játékaról: „Még emlékezünk, — írja Liszt —, hogy ezt a virtuózt láttuk és hallgattuk, kinek férfiasan szép arca fájának minden megkülönböztető vonásait magán hordta. Tanuszkodhatunk mellette, hogy mily hatalmas varázst gyakorlott, ha szórakozott s egyszersmind mélabús gondatlansággal, mely látszólag ellenkezett vérmérséke vídamságával s azon élénk tekintettel, melyet mintegy mérlegelve hallgatója lelkébe lövelt, hegedűjét kezébe vevé s órákig mintha feledné, hogy az idő múlik, hangzuhatagokat csalt ki belőle, melyek majd vad eséssel zúgtak tova, majd mintegy bársony lágyságú moh-ágy fölött csergedeztek. Már nem valánk egészen gyermekek, midőn 1822-ben ezen nagy embert a cigány virtuózok közt játszani hallottuk, miszerint annyira meglepetve ne lettünk volna, hogy hű emlékezetben tartsuk azon lelkesedést, melyet lelkünkben hátrahagyott. Visszaemlékezve arra, amit akkor hallottunk, nem egyszer gondoltunk később reá, hogy azon titkos szer hatása, melyet a középkor alchimistái az ő rejtett műhelyeikben készítettek s melynek gyógyerejű nedve állítólag új életképességet öntött az erekbe, erővel, férfiassággal, vitézséggel, büszkeséggel, sérthetetlenséggel s elenyészhetetlenséggel áldott meg, hasonló hatást idézhetett elő az azt élvezőben, mint amilyet mi azon percben tapasztalánk. Mint egy szesztüzes essentia cseppjei, úgy hatottak ezen varázshagedű hangjai füleinkre. Ha emlékezetünk agyagból s annak minden hangjegye gyémánttűből leendett,

nem állhatott volna meg abban szilárdabbúl. Ha lelkünk a víz ágyába visszatért folyamisten által meg-
lágyított földfenék s a művész minden hangja termé-
kenyítő mag leendett, nem gyökerezhetett volna az
mélyebben bennünk . . .

Bihari a cigányművészet hírnevét a legmagasabb tető-
pontra vivé. A magyar arisztokrácia már régóta oltal-
mazá azt s lelkesedett rajta, de ez időtől fogva mint-
egy kiegészítő része lett az a nemzeti képviseletnek;
bizonyos tekintetben a pozsonyi országgyűlés hivata-
los, szertartásaihoz tartozott, nemzeti művészet gya-
nánt szerepelt a koronázási bálokon, szóval úgy te-
kinthetett, mint az ország kincstárának egy drágaköve,
mintegy a nemzet büszkesége. Az 1814 és 1815-ik évek-
ben Bihari annak oly fényt kölcsönzött, hogy maga
Bécs is lelkesedett érte. Az udvar több ízben meghívá
az általa vezérelt bandát; játszott több ünnepély al-
kalmával, valamint néhány idegen követ, többek közt
az angol követ, estélyein is. A hangversenyek, miket
különféle színházakban adott, nagy tetszésben része-
sültek s folyvást látogattatának. Sőt beszélik, hogy a
közbámulat által elragadott császár hajlandó volt egé-
szén rendkívüli kedvezményekben részesíteni Biharit,
ki különösen a császári család legelőkelőbb tagjainak
figyelmét voná magára, de midőn egy estve azt
kérdé tőle a császár, mit óhajt az ő souverain kegyé-
től, mely kész őt nemesi ranggal felruházni, Bihari
eljárásá öfelsége jóakarató célzatát azáltal, hogy egész
bandája számára nemesi levelet kívánt. Volt légyen
ez nagylelkű bőkezűség övéi iránt, a páriának edzett
büszkesége, ki feltételeket szab a nyomoráról való le-
mondásért, vagy pedig elmés menekvési mód, hogy

egy függetlenségének alkalmatlan jótétemény elől kitérjen, e vonás szép!”

Bihari virtuózpályája ötvenedik életével lassan hanyatlott. Egy kocsúton karját eltörte, minek folytán művészete is kettétört. Játszott ugyan még ezután, de csak a bandájában. A prímás Sárközi János lett. Bihari magárahagyatva halt meg. A házat, melyben meghalt, Budapesten emléktáblával jelölték meg (ma annak helyén négyemeletes bérpalota áll, IX. ker., Lónyay-utca 34. szám) s a Margitszigeten szobrot állítottak emlékezetére.

Bihari Jánosnak 84 szerzeménye maradt fenn. Rendkívül gazdag invencióról és biztos formaérzékről tanúskodó dallamok. Nagyvonalú páthosz, ittasult lírai hevület, magával ragadó dallamfolyam s népi íz emeli szerzeményeit nemzeti magyar muzsikává.

Bihari nem értett a hangjegyzíráshoz. Műveit tanultabb muzsikuskok jegyezték le. Saját neve alatt három füzetete jelent meg, többi munkájának tudományos hitelességű jegyzékét dr. Major Ervin állította egybe Bihariról írt alapvető tanulmányában. Ha mellőzzük is Bihari műveinek felsorolását, kiemeljük, hogy világhírű *Rákóczi-indulónk*-nak minden bizonnyal ő a szerzője.

Bihari János után a cigányzenélés legnagyobb százada nyílt meg. Kiváló cigányprímások hosszú sora muzsikálja át a nemzeti szellemű 19. századot. A század derekán, a szabadságharc alatt sem hallgatnak el hangszereik, sőt lelkes résztvevőivé válnak nemzeti küzdelemünknek s vigasztalóink szomorú elnyomatásunkban. A század végén pedig, mikor országunk rohamos fejlődésnek indult, a cigánybandák zenélésében a ma-

gyar trikolór lobogtatását láttuk.

A híresebb régi cigányprímásokról és cigánybandákról romantikusan érdekes élet- és jellemrajzokat lehetne összeállítani. E helyett nevük felsorolására szorítkozunk:

Bunkó Ferenc (1814—1889), Boka András (19 század eleje), Sárközi Ferenc (1820—1897), Boka Károly (1808—1860), Patikárus Ferkó (meghalt 1870), Berkes Lajos (1827—1885), Fátyol Károly (1830—1888), Rácz Pali (1830—1886), Farkas Miksa (1829—1890), Dombi Marci (1801—1863), Lányi Géza (1849—1908), Radics Béla (1866—1930), Munczi Lajos, Banda Marci, Farkas Laci, Pongrácz Lajos, Kóczé Antal, id. Magyar Imre, (mind a 19. száza vége és 20. század eleje).

Az élők között híresebbek: Magyar Imre, ki a mai prímások legkiválóbbja, Rácz Laci, Bura Sándor, Sárai Elemér, Toll Árpád, Toll Jancsi, Rigó Jancsi, Tóth Árpád, Farkas Jenő, Lakatos Tóni, Horváth Rezső, Veres Károly, Kurina Simi, Pertics Jenő, Pertics Pali, Rácz Béla, stb.

A cigánystilus jellemzése.

A cigányzenélés érzékeltetését megközelíteni alig lehet. Olyan sajátos zenélési mód, mely az eddigi és mostani zenekari játéktól meglepően különbözik, de a különbözőségekre zenetudományilag rá lehet mutatni.

1. *Stilizált interpretáció*, ami a dallamok egyéni felfogásában nyilvánul meg. A cigány a népi, népies és

városi dallamokat egyéni ízzel találja. Nem torzítja el, de áthasonítja, saját ízlésére gyúrja át. Két szélsőséges példát mondunk. Egy népi frisset olyan szédületes tempóban ad elő, melyre a „vivacissimo” jelzés sem megfelelő fogalom. Ha esetleg Rimszki-Korza-
kov „Hindu dal”-át („Sadko”) veszi vonójára, a kótaszerűség megtartása mellett az a dal bánatosabb, forróbb és megkapóbb, mint bármilyen más énekes, vagy hangszeres előadásában. A cigány hangulatbeli fokozati különbségeket tud teremteni, melyeknek szélsőségeiben húzódik meg az a zenei erő, amit nem hallgathat közömbösen senki. Ugyanígy tesz minden magyar dallal. Ha a legegyszerűbb dallamot a legeslegeszerűbb előadásban találja fel, — az monumentálisává válik stilizált primitívségében. Népi vagy népies dal-
kincsünk e hangulatbeli fokozások és szélsőségek révén kerül közel az idegenhez. Dallamanyagunk önmagában is páratlan érték, de ahogy a cigány azt meg-
eleveníti, — lenyűgöző hatású.

2. *Szabad, együttes improvizációval* ma egyetlen zenekar sem él. A cigányos előadásmódnak ez egyik fő eleme. Az improvizáció a zeneéletből rég kiveszett. A hangversenyeken kötött műsorral játszanak s a közönség köréből nem adnak fel többé témákat improvizációra, vagy variálásra a művész számára. *Zenekari improvizációt pedig a cigányon kívül semmiféle zenekar sem kísérelt meg.* A szabad improvizáció a legmeszebbmenő fantáziát nyitja meg. A cigány ezzel a rendkívüli muzsikalitást és egybeforrást követelő előadási eszközzel századok óta él.

3. A *Rubató-játék* állandóan kisebb-nagyobb ingadozásokkal folyó, hullámszó, szabad ritmusa szintén egyik

fő jellegzetessége a cigányzenélésnek. A beszédszerű dalelőadás (Parlando) egyszerre viharzó drámai lendületbe csap át, mely fékevesztetten siet a végső kifejléshez, majd lanyhulva, fáradtan esik-esik, ingadozik s elhal, vagy hirtelen dacosan megáll.

4. A szélsőséges *dinamikai változatosság* is ékesítője a cigányzenélésnek. Ezt a zenekari hatást századok óta ismeri a műzene, mégis valószínű, hogy a cigány a maga számára önmagából termelte ki, ősi muzsikai ösztönével hozta, hiszen a műzenét nem ismerte.

5. A cigány rögtönözve önmaga *harmonizál és hangszerez.*

Természetes *ellenpontoszó* készsége meglepő.

Dallamékitési hajlama: motorikus.

Portamento játéka fejlett.

Ritmuserzéke bámulatos.

Hallása mindig megbízható, legtöbbször: abszolút. Mindezek a játékmódbeli különbségek és jellegzetességek legjobban megvilágosodnak Liszt Ferenc ragyogó tollától („Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie”):

„A cigányok a zenei, a fület gyönyörködtető rajzolásnak épp oly versenyen felül álló mesterei és művészei, mint az arabok a szem művészetének. Ők feldíszítik a melódia minden hangjegyét egy-egy lándzsaformájú virágocskával, mint ahogy az arabok az Alhambra minden téglájára egy-egy költeményt véstek volt, melyek vonalai rejtélyesen fonódnak össze és az imaginatív segédforrások kimeríthetetlen termékenységet bontva ki, a rendelkezésre álló kis téren vala-

mely Isten nevét nevezik meg, valamely jámbor ver-
set írnak le, melyet az avatott azonnal felismer, de a
laikus nem is sejt meg, mert figyelmével csak a rajz
vonalainak báját követi, anélkül, hogy megértené azt
a gondolatot és érzelmet, melyet azok ábrázolnak és
kimondanak”.

„Elegendő egy kis tér, hogy a vonalak tömkelegét
idézze elő, melyek egymást keresztezik, egymást meg-
törik, összekúszálódnak és kibontakoznak, egymást
keresik és megtalálják, taszítják, horzsolják és átöle-
lik, egymást követik, üldözik, érintik, mesemmisítik,
gazdagon árnyalt hangszínezetben, melyek néha páro-
sulva és lágy emelkedésben, máskor idegenül és ellen-
ségesen, majd megint szép egyenletességgel terülnek
el az egész téma felett, akár csak a virágágy felett ra-
gyogó harmatcsepp, melynek zaphír- és topáz, rubin
és smaragd-, kék és fekete-, zöld és sárga gyémántszíne-
zete nem alszik ki, midőn a nap kíváncsian emeli fe-
jét a láthatár fölé és tányérjának minden sugara, —
mondhatnók Phoebos isteni fürtjeinek minden szála
— ezekben az átlátszó, rózsaszínben fénylő és tejfehér
gyöngyökben tükröződik vissza.”

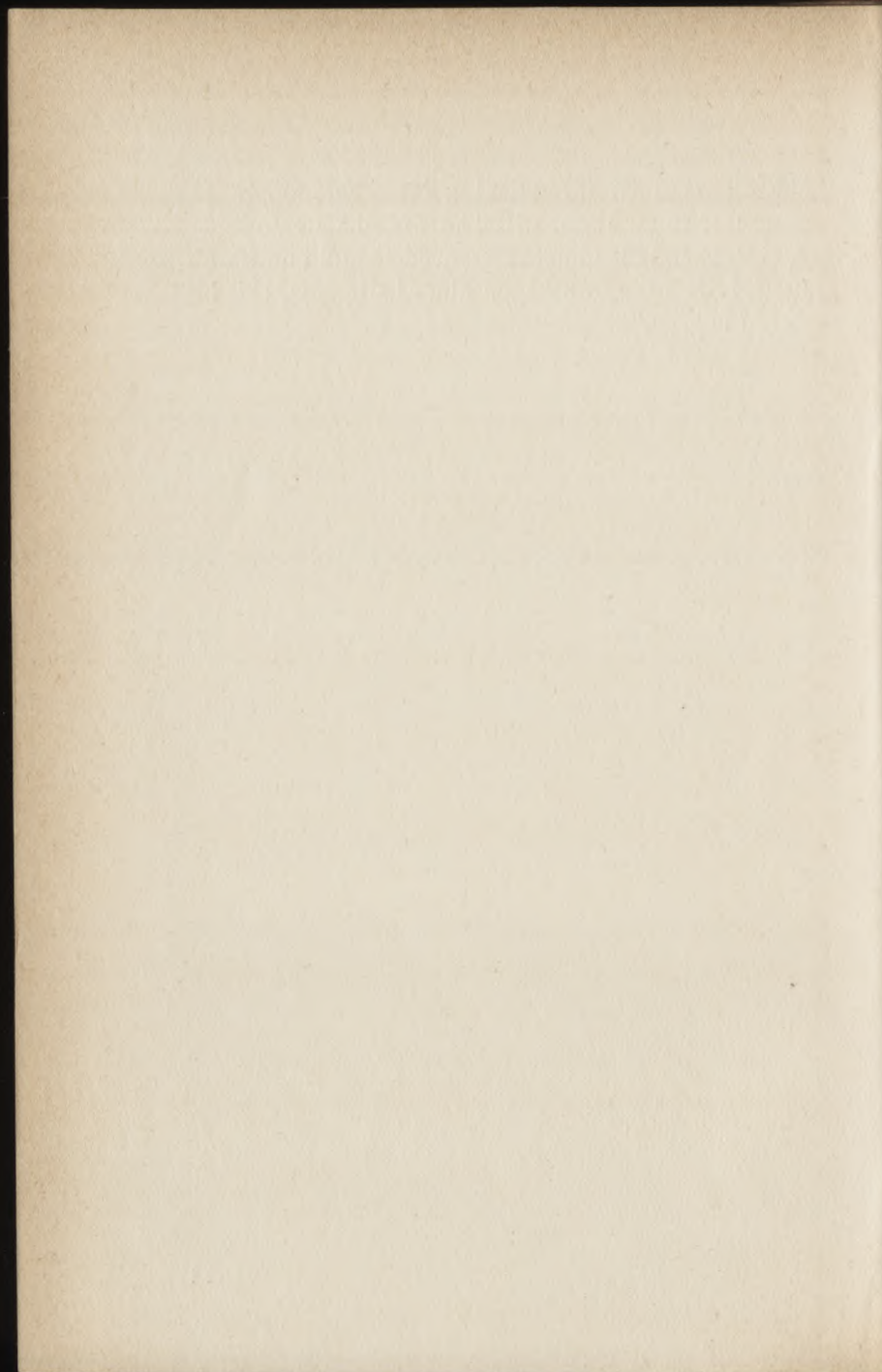
„Bármely képet is gerjessen a hangok egyesülése, az
bizonyos, hogy egészükben meg nem szűnő varázslat-
tal, órákon át tartó álmodozást kelt, oly igézettel telít,
hogy egész létünket szeretnők átálmodni abban.”

„A mester az, aki a dallamot, mint valami könnyű böl-
csőn, synkompált rhytmusokon ringatja, annak ringá-
sát úgy felfokozza, mintha a csillagok táncát akarná
felidézni, hogy azok sziporkázását a trillák pamataiban
szórja szerte. Az igazi cigányművész az, aki egy dal-

thémát vagy táncot csupán a költemény epigraphjának tekinti és az eszmét, melyet egy pillanatra sem veszít el, — szakadatlan rögtönzettekkel veszi körül és körülírja. Leginkább megbámult az, aki a mondani-valót, a futamok, appoggiatúrák, tremolók, hanglétrák, hangtörések, diatonikus és chromatikus menetek, hangcsoportok és a gruppetti oly pazarságával díszíti, hogy a hímzés e fényűzése alól az eredeti gondolat már alig léphet határozottabban elő, mint ahogy egy ujjas szövete a művésziesen kidolgozott paszománt alól előtűnik.”

„Az ornamentikának túlsúlya arra mutat, hogy ez a művészet ázsiai eredetű, vagy legalább is vonatkozásban áll ilyennel; az ornamentika jelenléte emeli az első hegedűt a főszerepre. A zenekar csak arra való, hogy az első hegedűt kísérje, hangzását erősítse, rhythmusának hevét fokozza, az improvizálás virágzatát árnyékolja és színezza. Az első hegedű határoz a tempó felett is; mihelyt futamait megkezdi, elnémul a zenekar és vár mindaddig, míg a hegedű nem bontotta ki teljes ragyogását. A pillanat sugallata határoz ennek jelentősége felett; ez diktálja a hangok tömegének rajzát, melyeket fénylő, átlátszó, illatozó hangfűzérnek mondhatunk. Mint a komló összeölelkező kacsai, úgy emelkedik elő az alakzat, mialatt a dallam hangjai, mint a levélről hulló őszi harmatcseppek könnyezése, — egymásután peregnek alá. A zenekart annyira felvillanyozza a vezető tüze és sóhaja, hogy azzal azonosul, úgyszólván annak útján lélegzik s midőn az merész röptében a tér végtelenségeiben kalandozik, — midőn az, szárnyalt sárkányhoz hasonlóan, költői inspirációjának lehellerén a földre

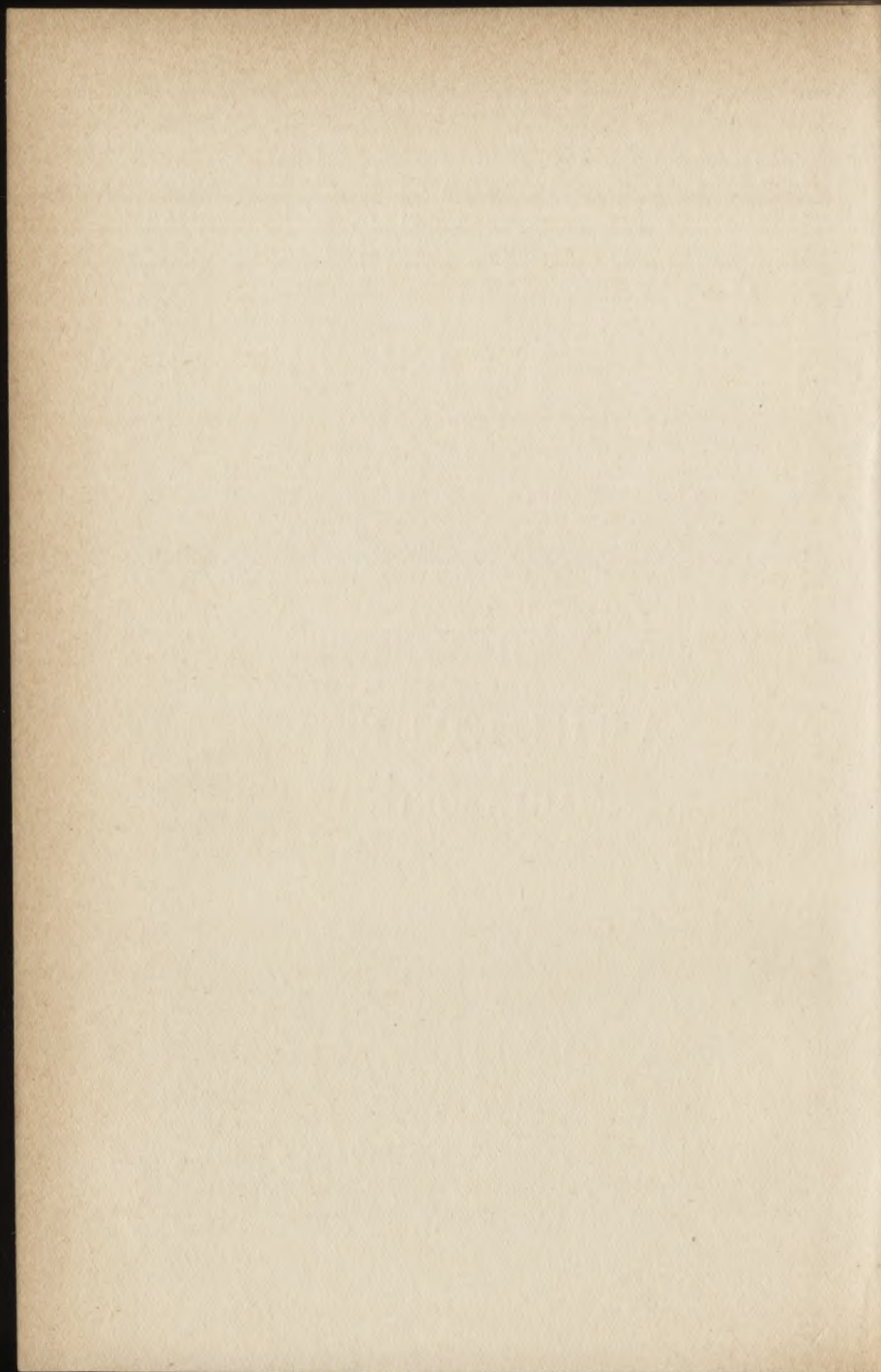
alászáll, — nem téveszti el a kis mentőponyva (a zenekar), hogy alázuhanásában magába ne fogadja. A cigánybanda lendülete a szenvedelemtől annyira telített, hogy Magyarországon nincs hallgatója, akit hidegen hagyna.”

II

ARCKÉPEK

(MAGYAROK)

Filtsch Károly

Chopin magyar tanítványa

A Chopinről szóló irodalomban néhány elbújtatott sort találunk egy magyar származású fiúcskáról, aki Chopinnek legjobb és legkedvesebb tanítványa volt. Chopin életírói közül néhányan, — mint Karasowski, Lenz, Huneker — szűkszavúan szólnak erről a gyermekről, kinek halványuló képét az egykorú német, francia, angol és magyar hírlapok meglepő tudósításai megnagyítják. Egyedül az a tény, hogy valaki Chopinnek elismerten legjobb tanítványa volt, — minden figyelmünket felkeltheti, hát még a róla itt-ott felbukkanó szavak érdekes tartalma?

Olvassuk el a legrégebbit, amit róla Mátray Gábor Honművész című lapja 1835 június 18-án ír: „*Muzsikai lángész* (— a cím). Az Erdélyi Híradónak legközelebbi 44-ik számában említés tételik *Filtsch* Károly 5 esztendősi fiúról, *Filtsch* József úrnak, Erdélyben élő szászsebesi (ágostai vallású) papnak gyermekéről, ki rendkívüli muzsikai tehetségére nézve csudás lángeszűnek mondathatik, mit bebizonyított a kolozsvári hangászati társaság termében, hol bámulásra méltólag játszott nemrégiben a for-

tepianón és phys-harmonikán (harmónium). A zömök, ép testű, eleven, nagy, fekete szemű gyermek egy év óta tanul atyjától klavírozni. Csak hét hangra terjedő újjaival bámulandó ügyességet mutat a játszásban, a tactust pontosan tartja meg; kitalálja mily hangnemből játszanak valamit, sőt a lágy és kemény hangnemekre átmenetelt is meghatározva mondja meg. A transponálást is tudja. Énekel apróbb népdalokat s maga játsza hozzá a klavir-kíséretet. Beszél magyarul s németül.”

Hat év múlva ugyancsak a „Honművész”-ben (1841 június 20. szám) ezt találjuk: „Pesten az erdélyi születésű, tíz évű kis művész, *Filtsch* Károly (mint halljuk, egy szász lelkész fija), ki egy erdélyi főrendű dáma pártfogása alatt Bécsben nyeré zenészi műveltségét, június 11-én adá a kis redutteremben első hangversenyét a jótékony asszonyi egyesület javára igen szép számú közönség előtt. . . *Méltóan várhatni, hogy belőle Erdélynek Lisztje válhatik.*”

A Regélő, Pesti Divatlap 1843 szeptember 27-iki számában ezt olvassuk: „Egy londoni levelező írja az „Ost és West” című újságban kis hazánkfiáról: „Ha ítéletem tökéletesen nem csal, úgy e gyermekben egy genius szendereg, mely egykoron csodaerővel fejtendi ki magát s hivatta van új költészetet lelkes hangokban kiömlesztetni, vagy inkább: zenét tisztán mennyei költészetté varázsolni, mert szeméből a szellemi élet egész világa sugárzik s ifjú homlokán láthatólag tündököl a teremtmény erő fönsége. Őfelsége, az angol királynő, aranylánccal kedveskedék neki s mások által több igen nagy kitüntetésekben részesült.”

Íme, olyan három egykorú tudósítás, melyet sem a magyar, sem az általános zenetörténet nem ismer. Ha semmi mást sem olvashatnánk a kis Filtsch Károlyról, meggondolkoztatna a „Honművész” jósló mondata, hogy belőle *„Erdély Lisztje válhatik..”* Rendkívüli gyermek az, kiről öt éves korában ezt nyomtatják le, kinek Erard, a híres párizsi zongoragyáros, 3200 frank értékű díszzongorát ajándékoz újévre s akiről az angol kritika azt jegyzi fel, hogy Angliában ő tette ismertté és kedveltté Chopin műveit. A londoni „Musical World” meggyőződéssel mondja és indokolja, hogy *„Filtsch Károly egyike a legcsodálatraméltóbb jelenségeknek, amit a művészettörténet felmutat . . . Mozart, Mendelssohn és a mi Benettünk (William Sterndale), a zenetörténet e három csodája, nem ígért többet, mint Filtsch Károly.”* Liszt Ferenc, mikor először hallotta játszani e fiúcskát, így kiáltott fel: *„ha ez a gyermek művész-körútra indul, én becsukhatom a boltomat.”* Chopinnek két nyilatkozata maradt ránk Filtsch Károlyról. Az egyik saját írásában. A „Fidelio” partitúrájára, melyet Chopin ajándékba adott Filtschnek, a zongora legnagyobb költője ezt a dedikációt írta: *„. . . fogadd, kedves ifjú barátom, ezt a mesterművet. Életed végéig olvass belőle és emlékezz néha rám is.”* Chopin másik nyilatkozatát a „Humorist” 1843 februári száma jegyezte fel. Filtsch Károly a Rothschild bárónők egyik fényes estélyén, Párizsban, Chopin é-moll zongoraversenyét játszotta, mestere jelenlétében. A finale után Chopin meghatódottan ezt mondta: *„Istenem, micsoda gyermek! Hibetetlen, rendkívüli. Egyetlen ember sem értett meg úgy, mint ez a gyermek. A legkülönösebb, amivel valaha találkoztam. Ez nem*

utánzás, nem utánzás! Ugyanaz az érzés, ugyanaz a művészi lelkesültség, amely minden meggondolás, minden cél nélkül játszatja őt, mintha másként nem is volna lehetséges. Majdnem minden művet játsza, anélkül, hogy tőlem hallotta volna, anélkül, hogy a legkevesebbet is mutattam volna neki. Nem pontosan úgy, mint én, — mert rányomja saját bélyegét — de bizonyára nem kevésbé jól, mint én.”

Rendkívüli szavak, melyek most, csaknem száz év után is, a legnagyobb fokú érdeklődést válthatják ki. Filtsch Károly, a „kis nagy művész” — amint Thalberg nevezte — 1830-ban született Szászsebesen. Az ottani evangélikus lelkésznek, Filtsch Józsefnek fia. Anyja: Felmer Karolin. Sok gyermekük közt Károly a legfiatalabb. Zsuzsi nevű, tiszta magyar származású nevelt leányuk, kedves szerepet játszott a népes, művelt és zeneszerető családban, melynek minden tagja énekelt és zongorázott. A lelkész háza úgyszólván egy percig sem volt zene nélkül. A család egyik héten németül, a másikon franciául s a harmadikon felváltva, magyarul beszélt. Károly nagy zenei tehetsége már három éves korában megnyilatkozott. Atyja kezdte zongorára tanítani. Négy éves korában már kisebb gyakorlatokat játszott. Olyan bámulatos gyorsan fejlődött a zenében, hogy apja és Zsuzsi, a magyar nevelt gyermek, alig győzött vele eleget foglalkozni. Magasabb kiképzéséről kellett gondoskodni. Segítségükre jött ebben gróf Bánffy Dénes, Erdély kormányzója és a felesége. A grófi család Filtschékkel jó viszonyban volt. Megkérték a szülőket, hogy Károlyt adják át gondozásra és taníttatásra nekik. A család beleegyezett s így a kis Károly Bánffyékkel Bécsbe

került. A grófék nagyon megszerették a feltűnően okos, kedves gyermeket s mint sajátjukkal bántak vele. Könnyítette a helyzetet, hogy Károly testvérébátyja, a nála 17 évvel idősebb, József, Bécsben lakott, hol az erdélyi udvari kancellária hivatalnoka volt. Filtsch József szintén kitűnő muzsikus hírében állott. Jeles zongoraművész és zeneszerző. Minden szabad idejét kis öccse zenetanításának szentelte. Párhuzamosan egy Mittag nevű zongoramester oktatta a gyermeket. Filtsch József megható szeretettel vette körül Károlynak minden lépését. Együtt laktak a Bánffy-palotában, útjaira elkísérte, titkári teendőket végzett körülötte s nem egyszer közösen hangversenyezett a hírnévben gyorsan növekedő Károllyal.

Károly nagyon szép és igen kedves gyermek volt. Karcsú növésű, finom csontozatú, szőkehajú, nagy fekete szemű, okos, melankólikus tekintetű. Zene sugárzott egész lényéből. Jónevelésű, kellemes gyermek, amit az is bizonyít, hogy játszótársa volt Ferenc Józsefnek. Valószínűleg Bánffy grófék révén került az udvarhoz. Zsófia főhercegnő, Ferenc József anyja, megengedte, hogy a szászsebesi pap fia a későbbi nagy uralkodónak gyermekjátékaiban résztvegyen. Ebben az időben, 1837-ben, tehát hét éves korában, ezt a figyelemreméltó vonásokat mutató, gyermekien naiv levelet írta Károly Bécsből Szászsebesre édesanyjának:

„Bécsben vagyok. Voltam a császárnőnél és zongoráztam előtte és kaptam egy arany kelyhet, amit emlékül édesanyámnak ajándékozok. Ha megint együtt leszünk édesanyámmal, akkor inni fogunk abból a császárnő egészségére. A császárnőtől még sok játékot kaptam és egy nagy képeskönyvet. Nagyon szorgalma-

san fogok tanulni és azután visszatérek Szászsebesre a grófnéval. Játékokat fogok vinni Julinak, Lottinak és a kis Lujzának és Edének lovaglóostort és Zseninek, barátomnak, egy képeskönyvet és Zsuzsinak egy selymekendőcskét — piros stráfós selymekendőt —, testvéremnek, Lujzinak, sárga ruhát és Zsófi testvéremnek fehér báli ruhát. Sok operát láttam. Láttam a „Szerelmi bájital”-t, a színpadon katonák masíroztak trombitával. Kedves Anyám, én nagyon szeretem magát, Szepit is szeretem és ha eljön ide, annak nagyon fogok örülni és meg fogom mondni a császárnőnek, hogy Szepi jobban tud zongorázni, mint én és mutassa meg a kelyhet annak a tanítónak, aki a második osztályban tanít. Ez a negyedik levelem és fogok tanulni franciául olvasni és írni és beszélni. Drága mamára gondolással hálás és szerető fia: Károly.”

Nyolc éves korában a gyermek Bécsből így ír az apjának (1838 február 19.) „Nekem és Szepi bátyámnak, jól megy a sorunk, ma valóban jó napunk volt és mindjárt mindent meg akarok írni édesapámnak, hogy örülhessen. Ma van Hohenzollern hercegnőnek a születésnapja és Gallenberg grófné hangversenyt rendez a tiszteletére és ott Szepi bátyám először fog játszani sok nagyúr előtt. Bauer professzor gordonkán fogja kísélni, aztán Szepi improvizálni fog. Bánffy grófnének köszönhető, hogy Szepi bátyám a hangversenyen szerepel. Én is ott leszek Bánffy grófnéval, de mert ma legkedvesebb operámat, „Zampá”-t, játszáék és a grófné odaajándékozta páholyát Wieck Klárának, én előbb az operába megyek Wieck Klarával és azután Gallenberg grófnéhez. Igen örülök a mai estének. Hogy fog Szepi játszani? — azt nem tudom. Ő majd

holnap mindent megír, mi, hogy történt. Minthogy a beteg Batthyány grófné a palotában lakik, azért Wieck úr tíz nap óta nem adott leckét nekem, de csütörtökön már kapok leckét és azután még többet. Kedves anyámat sokszor csókolom és a testvéreket és Zsuzsit is és minden kedves barátomat szívemből üdvözölöm. Minden jót kívánok kedves jó apámnak és csókolom a kezét, hálás fiatok: Filtsch Károly."

Még egy levél ebből az időből (1838 március 6.), melyet kedves hangjáért is érdemes elolvasni: „Régen nem írtam kedves mamának, egészséges vagyok és Szepi is. Délelőtt Bánffy grófnéval hangversenyen voltam. Sallamon kisasszony játszott és nekem nagyon tetszett. Koncert után Bánffy grófnéval és Fuchs grófnéval Kolwrat miniszter feleségéhez kocsiztunk, ott sok képet láttam, két papagály is volt ott, de ezek nem tudnak olyan jól beszélni, mint Eszterházy Ferencné grófné papagálya. Az sokkal jobban tud. Kolwrat grófnétől Bánffy grófnéval Eszterházy Ferencné grófnéhez mentünk ebédre. Ott volt Sallamon kisasszony is, aki egész délután zongorázott este 7 óráig, aztán Eszterházy Lajosné grófnéval színházba mentem. „Straniera”-t adták, tudja kedves mama, amit már a papával Nagyszebenben láttam, akkor Zsuzsi is velünk volt. Apámnak már sok levelet írtam és ezúttal nem írok neki. Kedves mama, hogy van, egészséges? Nagyon örülnék, ha egyszer mama is írna nekem. Valakit nagyon szeretek, azt Pepinek hívják. Isten vele kedves mama: Filtsch Károly."

(Utóirat.) „Még valamit. Én és Eszterházy Lajosné grófnő nagyon szeretjük egymást, igen gyakran megyek hozzá és vele a színházba, társaságban is vol-

tam vele a Krüger-Strassén. A kis Tónit nagyon szeretem, még jobban, mint a barátnőmet, Wellmann Gusztit, mert Tóni szebb, mint Guszti. Nagyon sajnálom, hogy Lajos grófné Pozsonyba utazik, mert akkor nem fogok olyan gyakran színházba menni. Kedves mama, ezt az utóíratot a papának írtam, hogy ő is örülhessen. Isten megáldja, kedves mama, csókolom a kezét, hálás fiok: Filtsch Károly."

Három évi bécsi zenetanulás után először tíz éves korában lépett Filtsch Károly a nagy nyilvánosság elé. 1841 február 7-én volt a hangverseny a bécsi zeneegyesület termében. Az igen előkelő s nagyszámú közönség soraiban ült az anyacsászárnő és Ferenc Károly főherceg. A kis művész Herz Henriknek, akkoriiban igen híres német zongoravirtuóznak, kit üres, divatos szerzeményeiért „a zongora toilettimesteré”-nek nevezték, — egyik fantáziáját játszotta és Moschelesnek egyik etüdjét. Rendkívüli sikerrel. A hangversenyről a bécsi ujságok magasztalóan írtak.

Ez év nyarán a két testvér szülei látogatására hazajött Magyarországra. Útközben több hangversenyt adtak. Az elsőt Pesten, a redout-ban, 1841 június 17-én, a következő műsorral: Thalberg zongorafantáziája a „Straniera” egyik motívumára; Filtsch József „Magyar melódiák” című szerzeménye (megjelent Bécsben, egy példányát a Nemzeti Zenede könyvtára őrzi); Koronázási-fantázia (Krönungs-Phantasie) zongorára, Herz szerzeménye, — melyeket a kis Filtsch adott elő. A zongoraszámok közt Urbany kisasszony áriákat énekelt, Lendvay-asszony szavalt és Schlesinger Ede gordonkaművész szólót játszott. Filtsch Károly zongorázása a leglelkesebb tetszést váltotta ki. Er-

ről a hangversenyről írta többek közt a „Honművész”, hogy „*Filtsch Károlyból Erdély Lisztje lehet.*” Hazafelé térő útjuk folyamán a Filtsch testvérek Kolozsvárt adtak két hangversenyt (augusztus 10. és 17.) a Nemzeti Színházban, majd Nagyszebenben és Brassóban kettőt-kettőt. Általános csodálatot keltve. Ezekről és a következő magyarországi hangversenyekről részletesebben ír az Ostland 1920 augusztusi és szeptemberi számaiban Marie Klein: „Karl Filtsch” című értékes tanulmányában (megjelent Nagyszebenben), melyből több adatot felhasználtam. Az otthoni, szászsebesi és a szomszédos városokban tartott hangversenyekről általánosságban csupán annyit jegyzünk fel, hogy azok diadalmas ünnepségekkel egybekötött koncertek voltak. Lovas bandérium, díszkapu, szónoklatok, dicsőítő versek, babér, szerenád és virágerdő mindenütt. A hangversenyek a jótekonycélt szolgálták. Filtsch Károly és testvérbátyja ősszel Bánffy grófékkal visszament Bécsbe. Boldogságban úszva szállt a lelkescsalád búcsúja a távozók után. Milyen jó, hogy az ember nem tudja előre a sorsát. Ekkor látták utóljára Károly fiukat a szülők.

A Filtsch testvérek csak rövid ideig maradtak Bécsben. Bánffy grófékkal úgy határozták, hogy Párizsba mennek, mert Károlynak továbbképzésben egyetlen megfelelő mestere: Chopin.

November 20-án indultak Párizsba, miután Károly Metternich herceg kancellárnál búcsúhangversenyt adott.

Párizs akkor, rövidebb időre, Béccsel szemben a világ vezető zenevárosa volt, mert ott élt Liszt, Chopin, Meyerbeer, Thalberg s számos jelesebbnél-jelesebb mes-

ter. Chopin különös, törékeny, arisztokratikus lényé és bensőséges művészete állott a zenei érdeklődés középpontjában. Nyilvánosan keveset szerepelt és mégis mindenkit magához vonzott. „Sem kalandok, sem külső viszontagságok, sem epizódok nem jelölték pályáját, — írja szép Chopin-könyvében Liszt — ő egyszerűsítette életét, bár körülményei ezt megnehezítették. Érzelmei, a lelkét ért hatások tették életének eseményeit; ezek az ő számára kiemelkedőbbek és jelentősebbek voltak, mint a külső változások és történések. Zongoraleckéket állandóan adott, rendszeren, szorgalmasan, mindennapos házi feladatúl tekintette, lelkiismeretesen és elégtelen.” Chopin párizsi tartózkodásának egész tartama alatt, tehát az 1831. évtől egészen haláláig, — kivéve az 1838—39-iki Majorca szigetén töltött telet — csaknem állandóan mint zongoratanító működött. Sok tanítványa volt, a legelőkelőbb párizsi családok valósággal ostromolták őt leckék adásáért, de hivatásos zongorajátzó, kevés került a keze alá.

Chopin Bánffy grófné kérésére vette fel tanítványai közé Filtsch Károly. A leckéket a grófné fizette. Óránként 60 frankot. Hetenként háromszor ment órára Filtsch Károly Chopinhez.

Párizsi tartózkodásának ezt az idejét legjobban a fiucskának szüleihez írt levele világítja meg (dátum nélkül, 1842. év elejéről): „Már egy egész hónapja, hogy Párizsban vagyunk. Sokat láttunk és hallottunk. Voltunk a nagyoperában, az olasz királyi színházban és az Opera Comique-ban. Ott hallottuk a Normát, Lucrezia Borgiát, Cenerentolát. Ezekben az operákban Lablache, a világ első basszistája, Tamburini, Ma-

rio, Dupress, a hölgyek közül Grisi és Persiani tűnt ki. Az operák kiállítása pompázó, a díszletek szépsége leírhatatlan. Ezt látni kell, hogy fogalmat lehessen róla alkotni. Voltunk a Konzervatóriumban is és egy nagyon szép szimfóniáját hallottuk Haydn Józsefnek, aztán egy háromszáz éves chorált, a híres klarinétost, Cavallinit, aki Bécsben is fellépett, több szerzeményt Mozarttól és Beethovennek egy szimfóniáját. Rég ismeretes, hogy a párizsi Konzervatórium zene-kara az egész világon a legelső. Olyan hatást gyakorolt rám, hogy egészen fellelkesített. Megismerkedtem több úrral és hölgyel. Éspedig *Chopin*nel, *Erard*dal a híres *Boildieu* feleségével és *Dessauer* úrral. *Chopin* — *amint kedves szüleim is tudják* — *éppen olyan nagy művész a zongorán, mint amilyen zeneköltő és minden másodnap leckét ad nekem.* Karácsonyra a jó grófnétól egy kabátot, két mellényt és óraláncot kaptam. Jó testvérbátyám *Thalberg*nek egyik fantáziáját ajándékozta nekem és ezeken kívül kaptam még a grófnétól egy francia történetet, amelyik tanításul és egyben szórakozásul szolgál. Névnapiomra meglepett a grófné egy szép írómappával, sok papírral és írószer számmal, valamint egy nagyon tanulságos könyvvel. Szeretett szüleim, Isten velük és üdvözljenek a leg-szeretetre méltóbban mindenkit, akik rám emlékeznek. Maradok sok kézcsókkal engedelmes fiok."

Chopin új tanítványát csakhamar megszerette, többször kivételes gondosságban részesítette s az előkelő társaságok zenéléseire többször magával vitte. Közben a tanulás szorgalmasan folyt. *Liszt Ferenc* is adott leckét *Károlynak*, mikor *Chopin* vidéken volt. *Liszt* egyik leveléből is tudjuk ezt, melyet *Filtsch Károlynak*

írt. (La Mara: Franz Liszt Briefe I. 47. l.) A levél ez: „Nagyon sajnálom, hogy holnap szokott óráinkban nem állhatok szavamnak! Az ön fausses notes-jai (hamis hangjai) sokkal kellemesebbek volnának számomra! de ha csak nem rendezhetné el úgy a dolgokat, hogy meg lehessen önt hallani a Notre Dame-tól a kölni dómig, tényleges lehetetlenség volna megtartani a mi lecke-féléinket, tekintve azt, hogy holnap este én már Kölnben leszek.

Hogy visszatérek-e és mikor térek vissza — nem tudhatom. Akármi történjék, *tartson meg szíves emlékezetében s számítson őszinte szeretetemre és odaadásomra.*

F. L.

Sok meleg üdvözlét József fivérének. Még egy Isten hozzád — szívből ölelem. — (Compiègne, szerdán délelőtt" (1842 vagy 1843). Ez az értékes levél sokáig Amadei Albert gróf, magyar zeneszerző birtokában volt.

Filtsch Károly kezdett hozzátartozni Párizs legmagasabb zenei életéhez. Csaknem mindig ott található Liszt és Chopin környezetében De la Rochefoucauld herceg, Rothschild báróék, Erard, D'Agoult grófné, gróf Apponyi, magyar követ, George Sand estélyén és hangversenyein feltűnést kelt. Rövid időre Brüsszelbe utazik, hol a porosz királyné testvére előtt játszik. Aztán ismét a párizsi szalónok hangversenyei következnek, melyek közül nem egyszer három is esett egy napra.

Művészeti és szellemi kvalitásokkal bírta Károly a párizsi ragyogás iramát, de szervezetileg — nem. Betegekkedni kezdett. Első nyilvános hangversenyét Párizsban 1843 március 15-re már meghirdették, mikor a láb tizennégy napig leveri a lábáról. Apponyi gróf sa-

ját orvosát küldi el hozzá. Betegágát Chopin, Erard, George Sand, Rotschild bárónő, la Rochefoucauld herceg látogatja. Ajándékokkal kedveskednek a beteg gyermeknek.

Károly néhány hét alatt felépült s Boulogne-on keresztül bátyjával Londonba ment. 1843 május 21-én érkeztek az angol fővárosba. Mindjárt felkeresték Moscheles Ignácot, aki akkor London legnagyobb tekintélyű zongorapedagógusa és zongoraművésze volt. Moscheles a csodálatos gyermeket melegen pártfogolta. Junius elején lépett Károly a londoni közönség elé a St. James színházban. Liszt egyik fantáziáját játszotta és Chopin Notturmo-i, Impromptu-i s keringői közül néhányat. Mély átérzéssel, hódítóan. Másnap matinét adott hasonlóan rendkívüli sikerrel. Az angol lapok, a Morning Post, a Musical Examiner (1843 július 4. szám), a Musical World, hosszú cikkekben adtak kifejezést csodálatuknak és elragadtatásuknak. A londoni tartózkodásnak csúcspontja az a hangverseny (1843 július 5.), melyet Károly a fiatal Viktória királynő palotájában a legelőkelőbb társaság és a királynő jelenlétében adott. Három Chopin szerzeményt játszott. Erről az eseményről azt jegyezték fel, hogy *Chopin műveinek addig Angliában ilyen sikere sohasem volt.* A királynő elismerése jeléül Károlyt gazdagon megajándékozta.

Két hónapi londoni tartózkodás után a Filtsch testvérpár Baden-Badenen át visszatért kedvelt városába, Bécsbe, ahol Károly az udvari operában a császári pár előtt hangversenyezett. Szintén tüneményes sikerrel. 1844 januárjában (11-én) még Bécsben egy hangversenyt adott a „kis, nagy művész” a zeneegyesület-

ben (Musikverein), ahol saját szerzeményét játszotta, melyből a kritika Károlynak, mint zeneszerzőnek is nagy jövőt jósolt. A szerzemény — sajnos — elveszett. Terveztek aztán egy nagyszabású művészi körutat, melynek főbb állomása Prága, Drezda, Berlin, Lipcse és Nápoly lett volna, — de a sors másként határozott. A tüneményes művészpálya ívelő vonala megtört. A fiatal fiú súlyosan megbetegedett. Tüdőbaj támadta meg, mint világhírű mesterét: Chopint. Az orvosok délvidéket ajánlottak. Bánffy grófék mindent megtettek megmentésére. A grófné feloszlatta bécsi háztartását s a beteggel 1844 tavaszán Velencébe költözött. Hiába, a romboló kór feltartóztathatatlanul pusztított.

Halálát az Erdélyi Híradó így jelentette: „Filtsch Károly Velencében, (1845) május 11-én, éjjel 1 órakor meghalt. A hirtelen kinyílt virág, mely pompás gyümölcsöt ígért, túlkorán lehullott és távol hazájától alszik a mindenhol csodált, mindenhol szeretett, fiatal művész az Adriai-tenger lagunái közt. Egy kis szigetén, Velence és Murano közt, alussza a halottak álmát. Temetése — egy hozzánk írt levél szerint — szép és megható volt. Barátjának, Wittchen nevű érdemes papnak beszéde és imája szívhezszóló. A halotthoz méltó a zene. Beláthatatlan sora a gondoláknak, mely a koporsót kísérte...”

Bánffy grófné kedvencének sírjára, kit önfeláldozóan, anyai odaadással ápolt, márvány emléket állíttatott. Bánffy Dionysia grófnő, Filtsch Károly mecénása, Bécsben, 75 éves korában, 1863 okt. 23-án, halt meg. („Blätter für Theater, Musik und Kunst“ Wien, 1865 okt. 27.

XI. évf. 86. sz.)

*

Filtsch Károly a zenei csodagyermek aranykorában élt, mely idő Mozart századában kezdődik. A zene-történet számos csodagyermeket ismer, kiknek sorában ott találjuk a zeneművészet legnagyobbjainak leg-többjét. Akármilyen nézete is volna bárkinek a csoda-gyermekek általános élettani és zenepszichológiai, ma is eldöntetlen értékéről, annyi bizonyos, hogy a zene-történet országútján ők a legvonzóbb és legérdeke-sebb állomások. Köztük is a legelső csoportjában tündöklék Filtsch Károly, a szászsebesi pap fia, ki tí-zennégy és fél éves korában már itthagya életének vi-rágos útját, aki Erdély, Pest, Bécs, Párizs, Brüsszel és London zenei közvéleményét csodálkozásba ejtette, kiről olyan szavakat, mint aminőket Chopin és Liszt mondott róla, a zenetörténet senki másról nem őriz. Fenn kell tehát tartani emlékét a magyar zenehistoria megszépítésére.

JEGYZETEK ÉS FORRÁSOK

Filtsch Károly Chopin magyar tanítványa című tanulmányhoz

A tanulmányban felsorolt forrásokon kívül —

Pesti koncertről: 1841 jún. 20. és 24. (Honművész 49. és 50. sz.).

Bécsi hangversenyről: 1844 jan. 6. és 9. Allgemeine Wiener Musik-Zeitung

Részletes kritika a lap jan. 16-iki számában. Filtsch saját Scherzo-ját is játszotta.

Bécsi hangversenyről: 1844 febr. 24. Allg. Musikz. (Ezt a koncertet nem tartotta meg.)

Betegségéről, velencei útjáról: Allg. Musikz. 1844. márc. 7.

Haláláról: Allg. Musikz. 1845 jan. 25

Allg. Musikz. 1845 máj. 29.

Der Ungar 1845 máj. 30.

Filtsch Károly és József kiadatlan levelei Marie Müller asszony és Matilde Schotsch asszony birtokában. Ujságcikkek, kivonatok, emléktárgyak Auguste Filtsch kisasszonynál.

A Hermannstädter Zeitung — Transilvania — Siebenbürger Bote 1838—1845. évfolyama.

Marie Klein tanulmánya: Karl Filtsch, Ostland 1920 aug. és szept. számaiban.

Über einen den Chopin liebte, angol eredetiből német kivonat von Irene Anderws geb. Filtsch.

Geszler Ödön: Zeneművészeti írások, 1924, 99 old.

Liszt Ferenc: Chopin élete (ford. Kereszty István).

Oscar Bie: Das Klavier und seine Meister, 1901.

La Revue Musicale Chopin-száma, 1931 december.

Friedrich Niecks: Fr. Chopin als Muster Musiker und Mensch, angol fordítása von dr. W. Langhans Verlag Leipzig, 1890, 151—153. old.

Joachim

A hegedűművészet, mely több mint háromszáz év óta fénykorát éli, sok nagy nevet mutat fel. Ezek sorából kettő emelkedik ki: egy olasz és egy magyar. Paganini és Joachim. Paganini: minden idők legnagyobb *hegedűvirtuóza* és Joachim a művészete komolyságától ihletett *legnagyobb mester*. Csodával határos játéka a sorsnak, hogy a köpcsényi kis zsidófiúból a világ „hegedű-király”-a lett. Ha Olasz-, Francia- vagy Németországban születik, az organikusan fejlődő hegedűművészet várható kivirágzásának tarthatná az ember, de hogy itt, Magyarországon, hajtson gyökeret a több évszázados hegedűkultúrákat elhomályosító zseni élete — ez váratlan és csodálatos. Mert Olaszország a 17. és 18. században folyton hegedült, Franciaország és Németország se maradt el nagyon mögötte, míg Magyarország ugyanekkor jórészt csak a cigány kezében ismerte a hegedűt. Ebben az időben nálunk hegedűkultúráról nem beszélhetünk, de általános zenekultúráról sem s ime, *a hegedű és a zongora legnagyobb két mesterét: Joachim Józsefet és Liszt Ferencet, kiknek tündöklő nevét máig se homályosította el senki, mi adtuk a világnak.* Különös véletlen, melynek némi magyarázata a ma-

gyar föld televényének rendkívüli erejében kereshető. Mert az emberek is úgy hozzátartoznak a földhöz, mint a fák és növények. Észrevétlenül megváltoznak s a talajhoz, a környezethez idomulnak, — ha idegenből származtak is. Az amerikai szőlővessző jellegzetességeit elveszti s badacsonyi földben badacsonyi erőt és tüzet szív magába.

Vannak korok, századok, esetleg csak esztendők, mikor az irodalom és művészetek nagyjai egyazon folyó mentén, vagy egyazon hegylánc hátán születtek. Volt idő, mikor ez a virágzás például a Dunántúlról titokzatosan a Tiszántúlra költözik át. A 18. század végén és a 19. elején a Dunántúl jelentős melegágya volt a zeneművészetnek általában s a magyar zeneművészetnek különösen. Ebben a közeli Bécs gazdag zenei szelleme mindenesetre kereshető, de talán valami más, — mondjuk — a magyar föld ereje is, mert bizonyos, hogy Haydn József nem lett volna az a Haydn, aki volt, ha nem él harminc évig Kismartonban és Eszterházán. A magyarok közül Hummel János pozsonyi, Liszt doborzáni, Goldmark keszthelyi születésű. Az Erkel-család a 17. századtól kimutathatólag dunántúli származású és *Joachim József a Moson vármegyei Köpcsenyben született*. Ezek a nagy szellemek szűk ötven év alatt gyűltek egybe Pannónia úri kastélyaiban, pompázó országgyűlésein, szerény falvainak roskatag házaiban s a dunántúli dombok kábító májusának viharálló fái között.

*

Joachim József szülőfaluja, Köpcseny, körülbelül háromezer lelket számláló község Mosonvármegyében. Ott áll az az egyemeletes ház, melyben a jobbmódú

kereskedő és pékmester, Joachim Gyula és felesége, Fanni, lakott és ahol nyolc gyermekük közül József, sorrendben a hetedik, született. A házon emléktábla áll, mellyel 1899-ben, Joachim hatvan éves művészi jubileumán, a mosoni polgári dalkör díszítette országos ünnepség keretében a rendkívüli mester szülőhelyét. A feltűnő zenei tehetséggel megáldott gyermek Joachimot szülei Pestre hozták, hol Ellinger Gusztávnak, majd Szervacsinszkinék, a német színház versenymesterének, növendéke lett. Rendkívül gyorsan tanult, úgyhogy hét éves korában, mint csodagyermek, zajos sikert aratott a Nemzeti Kaszinóban rendezett hangversenyen. Pestről szülei Bécsbe vitték tanulmányai folytatása végett. Itt a magyar származású Böhm József kezébe került, aki korának egyik legnagyobb hegedűpedagógusa. Reményi Ede és a híres Ernst is az ő tanítványa volt. Joachim öt évig tanult Böhmnél s mint csaknem teljesen kész művész hagyta el a bécsi konzervatóriumot. Lipcsébe ment, hol a másik nagy hegedűpedagógusnál, Ferdinánd Davidnál, tökéletesítette tudását. Csakhamar belekerült Mendelssohn és Schumann baráti társaságába. A Gewandhaus-koncertek egyikén, 1843-ban, tizenkét éves korában, döntő sikert aratott. A gyermek ifjúnak mind nagyobb híre, sőt tekintélye lett, úgyhogy alig tizenhat éves s már a Gewandhaus-zenekar első hangversenymestere. Mendelssohn elvitte Londonba, hol filharmóniai hangversenyen Beethoven hegedűversenyét játszotta olyan sikerrel, hogy londoni szereplését úgyszólván évente megismételte. A sűrű és bensőséges érintkezés folytán Joachim az angol zenevilágnak egyik vezető tényezője volt haláláig.

Tizennyolc éves korában Weimarban hangversenymesteri állást vállalt. Akkor Liszt Ferenc működött Weimarban s így közeli érintkezésbe jutott vele. Négy évig élt Joachim Liszt oldalán, majd a hannoveri királyi hangversenymesteri állást vállalta el, ahol éveket töltött. Itt vette feleségül Schneweis Amáliát, a kiváló alténekesnőt, aki Schumann dalainak leghíresebb előadója. A hegedűművész és énekesnő mint férj és feleség, diadalmas hangversenykörúton járta be Európát, míg 1866-ban végleg Berlinben telepedtek le. Ekkor létesült Berlinben a „Hochschule für Musik”, melynek első igazgatója Joachim volt, ki az intézményt rövid idő alatt világhírré emelte. A berlini zenei főiskola Joachim alatt évezedekig vezető zenei intézete volt Európának. Ügyszólván minden nagy hegedűművész innen került ki. Így pl. Arbos, Gade, Halir, Kruse, Nachéz, Petri, Such, Burmester, Hubermann s a magyarok közül elsősorban Hubay Jenő, aztán Kemény Rezső, Lentz Rezső, Arányi Frigyes, Arányi Adilla és Vecsey Ferenc, — hogy csak egynehányat említsünk a díszes sorból. Joachim egyénisége egyetemes hatású volt. Közvetve vagy közvetlenül mindenki tőle tanult. Ő volt a zenevilág elismert legnagyobb professzora. Címek és kitüntetések halmozával árasztották el: a főiskola direktóriumának elnöke, királyi professzor és karnagy, a porosz művészeti akadémia tagja, majd alelnöke, a cambridgei, glasgowi, oxfordi és göttingai egyetem díszdoktora, a porosz Pour le merite-rend lovagja s a bajor Maximilian-rend tulajdonosa volt. Pedagógiai munkássága mérhetetlen becsű. Ezenfelül mint előadóművész s főleg mint kamarazenész páratlan. Sok érdemes vonósne-

gyes társaságról tud a zenetörténet, de olyan tündöklő fényt egyik sem gyújtott és hagyott maga után, mint a Joachim-kvartett. De Ahna, Kruse, Halir, Wirth és később Hausmann voltak tagjai, kikkel dicsőséges művészi körutjain a legtisztább zeneművészetet szolgálta a mester. Beethoven utolsó nagy vonósnyegeseit a Joachim-kvartett előadásában ismerte meg a világ. A kvartett európai körutjain nálunk is többször hangversenyezett.

*

Különösen a régebbi zenetörténet szereti a híres hegedűpedagógusok működési körzete szerint osztályozni a hegedűművészeket, keresve játéukban és egyéniségükben az elsajátított iskola jellegzetes vonásait. Így római, páduai, piemonti, mannheimi, bécsi, párizsi, prágai és belga iskolát ismerünk. Joachimot a bécsi iskolába osztották be, melynek Dittersdorff Károly volt alapítója s leghíresebb mestere a pesti születésű Böhm József. Joachim tényleg a legtöbbet Böhm-től tanult, de Böhm a francia Rode tanítványa volt s így felvethető a kérdés, hogy Joachim Józsefben csupán a bécsi és a német iskolák jellegzetességei virágzottak-e ki? Bizonyára nem. Böhm magyar származású volt, aki francia szellemi hagyatékra nőtt magyar temperamentummal tanította a szintén magyar Joachimot. Joachim hegedűművésze nem nélkülözte a német rend és alaposság vonásait, de vonója nem állt kizárólag német jellegzetességekből. Joachim a bécsi iskolához mindenesetre közel állott, de olyan nagy, olyan tökéletes és olyan egyetemes mester volt, hogy nevére a zenetörténet külön Joachim iskolát nevezhetne el. Ő ötven évig

a hegedűtanítás legelső mestere s olyan tanítványokat adott, mint Hubay Jenő, aki újabb nagyjelentőségű iskolának, a magyar iskolának, világhírű vezére. A budapesti Liszt Ferenc Zene-művészeti Főiskola hegedűművész képzőjének szellemi útja a zenetörténet folyamán ez: Viottitól tanult Rode, Rodetól Böhm, Böhmtől Joachim és Joachimtól s Vieuxtempstól Hubay Jenő. Hubay olyan kiváló tanítványokkal árasztja el a világot Budapestről, mint annakidején Berlinből Joachim.

*

Szóltunk már Joachimról, mint pedagógusról és kamaraművészről. Grandiózus tehetségének még két elemére: az alkotóművészre és a hegedűművészre kell rávilágítanunk.

Joachim, mint zeneköltő, a klasszikusokon nevelődött. Minden műve érett és tisztult zenei szépségek foglaltak. Nem volt nagy komponista. Nem termékeny szerző. Opusszámot csak 14 művének adott, 21 művét nem számozta, 4 átíratát sem. Minden műve közül 3 hegedűversenye emelkedik ki s ezek közül is a *Magyar hegedűverseny* (op. 11), mellyel hazája szellemének hódolt. Olvassuk el Andreas Mosernek, Joachim berlini asszisztensének, sorait, ki a legteljesebb életrajzot írta róla. (Joseph Joachim. Ein Lebensbild. Berlin, 1898. B. Behr's Verlag, 162 oldal) „A Magyar hegedűverseny érett gyümölcse annak a hatásnak, amit Joachim hazája nemzeti zenéjének köszönhet. Gyermekekorából megmaradtak emlékezetében a magyar cigánymuzsika kábító hangjai s Lajrán túli ismételt látogatásai rokonainál ezt a szeretetet a magyar népdalok melódiái, harmóniai és

ritmusai iránt megerősítették és növelték. Hegedűre írt későbbi kompozícióiban sem tagadható le magyarossága. Mindenünnen melódikus és harmónikus fordulatok kukucskálnak ki, melyek az ismerősnek üdvözlőket suttognak a mester hazájáról.”

*

Kortársának, a nagy magyar esztétikusnak és eleddig a legkiválóbb magyar zeneesztétikusnak, Péterfy Jenőnek, ma is friss szava bizonyára a legközelebb hozza hozzánk Joachim hegedülését.

Péterfy Jenő az „Egyetértés” 1879. évfolyamának január 9-iki és január 12-iki számában ezt írta, mikor Joachim a pesti Vigadóban hangversenyt adott (Péterfy Jenő zenekritikái, kiadta a budapesti V. ker. m. kir. állami Berzsenyi Dániel reál-gimnázium 1930—31. évi VIII. osztálya „Magyar irodalmi ritkaságok” sorozatban, szerkeszti: Vajthó László):

„— Joachim játékában — írja Péterfy — van valami nyugodt fenség, mely a görög szobrok hatására emlékeztet s bizonyos előkelő méltóság, mely elutasít magától minden könnyebb sikert, minden materiálisabb hatást.

— Joachimot a közönség előtt látni: élvezet. Nem úgy áll ott, mintha nyugodt magatartásra dresszírozta volna magát sok társához hasonlóan, kiről a refrain szól, hogy „klasszikus nyugodtsággal játszik”; éppoly kevésbé rajzol cik-cak vonalat a levegőbe. Nem fitogtatja sem a nyugalmat, sem ellenkezőjét. Szépen hajló vonalakban nemes harmónia ömlik el alakján, külső kifejezése annak, mi szeméből sugárzik s játékában gyönyörködte.

— Joachimnak már pusztán hegedűje hangjában van valami költői báj. Olyan édes és végtelen! Síma, bársonyos, lágy, egyenletes: mindez nem fejezi ki hangja sajátját. Amilyen bársonysíma, olyan szívós is; amilyen lágy, éppoly izmos is. A *legintenzívebb* hegedűhangnak lehetne nevezni, ha ez nem volna pusztán fokozatos megkülönböztetés. Lágy marad a legerősebb fortéban és teljéből a susogó pianóban sem veszít. A fortéban ugyanazon erő ömlik szét, mint amennyi a pianóban egyetlen ponton mintegy rejtve marad. Különbözik hangja varázsát éppoly kevésbé lehet megmagyarázni, mint Patti vagy Nilsson hangját. Itt, mint ott, a hangnak színezete már maga a művészi egyéniség megnyilatkozása. Mesterség által meg nem szerezhető, meg nem tanulható, utánozhatatlan.

— Joachim azért annyira egyetlen, mert nála a virtuóz egészen a művészbe olvad fel. Ő *karakter* a hegedűn: a hiú tetszelgés számára nincs egy futama sem; megküzd bár minden nehézséggel, de egyetlen nehézséget sem fitogtat azért, hogy vele a közönséget bámulatba ejtse. Ő nem akar pusztán külső játéka által hatni, hanem a *zenei gondolat* által, melynek oly páratlanul tökéletes kifejezést tud adni. Ő igazán Beethovent és Bachot játszik, — sohasem magát. Lelke átolvad a teremti művészába s Joachim hegedűjéből az imádatnak nagy szelleme beszél.

— Joachim hegedűjén darabjait nemcsak lejátsza, hanem azokat újra teremti, *alakítja*. A hangok Joachimnál az anyag, mint szobrásznál a márvány, melybe ő az illető mű lelkét önti bele.

— Művészi ihlet ül így hegedűjén s épp e művészi ihlet, az egyéniség e csodálatos varázsa az, mi által

Joachim a reprodukáló művészek sorából az eredeti geniusszal bírók közé lép.

— Klaszikussá, szoros értelemben művészivé, a virtuózítás salakjától mentessé a hegedűjátékot: Joachim tevé.”

*

Joachimról néhány személyes vonatkozást jegyeztem fel, melyeket Hubay Jenőtől, Dohnányi Ernőtől és Kemény Rezső Zeneművészeti Főiskolai tanártól kaptam előszóban. Hubay Joachimmal, a tanárával, növendékkorától bensőséges viszonyban volt. Szintúgy Kemény Rezső is. Sokszor játszott velük kamarazenét a mester. Dohnányi Ernőt huszonhárom éves korában már ismerte s mindvégig nagyrabecsülte. Joachim, Goldmark s a fiatal Dohnányi egy nyári szezonon át csaknem mindennap összeült triózni Gmundenben. A berlini „Hochschule für Musik” zongoratanácskére Dohnányit Joachim hívta meg.

A rendkívüli mesterről minden vonatkozásban elragadtatással beszélt mindenki, aki környezetébe került. Egyértelműen azt mondják, hogy Joachim, mint tanár, igen szigorú volt, tanítványai egyéniségét azonban sohasem fojtotta el. Jobban vigyázott tanítványai zenei szellemére, mint a technikai külsőségekre.

Hubay, Dohnányi és Kemény apostoli vonást látott Joachim működésében. A hegedűművészet apostolának tartották őt.

Szuggesztív ereje lenyűgöző. Kamarazenében mindig mindenki csak őt figyelte, még akkor is, ha pauzája volt.

Mindenütt szívesen játszott, nem kérette magát.

Nagy keresetű, jó módú ember, de pénzért sem-

mit sem tett, mindent csak a művészet parancsára.
Nagy házat tartott Berlinben.

Rendkívüli tekintélynek örvendett. Ha igen magas, szélesvállú, hatalmas alakja valahol megjelent, tiszteletteljes szemek vették körül. Rendszerint hosszúra szabott fekete vagy sötét kabátban járt. Szakállt viselt, mely mint a haja, koromfekete volt. Szürke szemének biztató légysága enyhítette arcának némi keménységét.

Magyarúl nem tudott, de egész élete tele volt magyar vonatkozásokkal. Magyar tanítványait mindig „Landsmann”-oknak nevezte.

Nem érdektelen az a néhány sor, melyet magyar érzületéről a „Hölgyfutár” 1854. évi szeptember 25-iki számában olvastam: „Patikárus Ferkó — írja a lap — tegnapelőtt este a „Komló”-ban ragadá el a szépszámú közönséget s különösen egy jóarcú német embert, ki míg a jeles hegedű szólt, sehogysem tudta helyét találni. Tapsolt, éljenzett, majd felugrék s kezét szorította az ünnepezt zenésszel. Utóbb értesültünk, hogy a lelkesült férfi nem volt más, mint a híres zenevirtuóz: Joachim.”

Joachim emberi nagyságát és művészi rendkívüli tekintélyét semmi se mutatja jobban, mint működésének 60 éves jubileumi koncertje Berlinben. Ilyen zeneünnepeket még nem látott a világ. A filharmónikusok megszokott pódiumán a zenekar tagjai mind Joachim tanítványai közül kerültek ki. Olyan számban, hogy a nagy dobogón csak állva játszhattak, ülve nem fértek volna el. Negyven brácsás és összesen vagy száz vonós. Európa legnagyobb művészei. Olyan nevek, kiket esetleges sértődöttség elkerülése végett

betűrendben osztattak be a zenekarba. Hubay és Kemény véletlenül egyazon pulthoz került. Mindenik művész magával hozta hegedűjét. Képzeltető, milyen hangszín-orgiában tobzódhatott a terem! Mikor Brahms c-moll szimfóniájának utolsó tétele, az a bizonyos unisónó hegedűtéma, felhangzott, — azt mondják — a hanghullámok csaknem szérvetették a falakat.

*

Joachim nagy kort ért meg. Hetvenhat éves korában, 1907 augusztus 15-én, halt meg, Berlinben.

Péterfy Jenő a zenekritikus

Harminchat évvel ezelőtt, októberi késő délután, az Üllői-út egyik csinosabb bérházának olcsó hónapos szobájában ültünk néhányan szilágyságiak, a zilahi református Wesselényi-kollegium nemrég végzett növendékei. Megriadtan, bizonytalanul a nagyváros ismeretlen erejétől, melybe belecseppentünk, hogy majd diplomáinkkal kenyeret és életet biztosítsunk magunknak. Révetegen nézegettük társunk szobájának két sílány díszét, a két olajnyomatot s ábrándozva szállt lelkünk az elhagyott szülői otthon, a messzi hegyek s a szőlőérlelő dombok barátságos, vágyott délibábjába. Egyszerre hegedűszó surrant be a nyitott ablakon. Szép, tiszta, nemes hangok. Bihari „Prima-tialis magyar”-ja, aztán Rameau „Gavotte”-ja s egy Bach adagio. Megkerestem, honnan jön a hang? A második emeleti udvari lakásból. Rozsdás-zöld vadszőlő sűrű indái folyták körül földszinttől tetőig a falat. A levelek bekíváncoztak a nyitott ablakon, mintha eleven borostyánnal akarnák övezni a könyvekkel, kótákkal tömött lakást és magányos lakóját: Péterfy Jenőt.

— Naphosszat hegedül — mondja házi gazdánk. — Néha már reggel kezdi...

Ez volt Péterfy életének az az ideje, melyről jellemrajzírója, Angyal Dávid, ezt mondja: „Péterfy egész

lénye megváltozott s a változás különös módon nyilatkozott. Most előszedte hegedűjét, melyet oly rég pihentetett s egész szabadidejét e hangszernek szentelte. Majd ha letette, az életuntság kifejezése ült arcán."

Ez Péterfy öngyilkossága előtt pár héttel történt. Nemcsak írásainak némelyikét ismertem volt, hanem ime, véletlenül hegedűjének hangjában is gyönyörködhettem és láttam is őt. Meglestem. A lépcsőházban találkoztam vele.

Középtermetű, inkább karcsú, izmos, gyorsjárású, ideges mozgású, tömött, fekete bajuszú, barna ember. Kalapja, botja a kezében. Tiszteletet parancsoló alakján hatalmas feje uralkodott. Felfelé fésült ezüstöződő sűrű hajától aránytalanul széles és magas homloka jól látszott. Arcának nemes vonásai jóságot tükröztek. Szemének tüzeit nem lehet elfelejteni. „Mindent tudok, mindent látok” — ez áradt sugaraiból.

*

Péterfy Jenő egyéniségét feljegyzésekből és kortársainak beszédéből fel lehet vázolni, — élete tragikus végének nagy talánya kivételével.

A legtöbb emberben sokféle ellentétes természet egyesül. Péterfy a legellentétesebb elemekből állott. Magába zárkozó, nőiesen szelíd természet volt, de mérhetetlenül büszke. Ez az állandóan befelé néző ember társaságban víg, sőt pajkos volt. Vidámsága felszín és jókedve fölény. Valójában senkit sem engedett közel magához. „Ha valaki mindennapos volt is nála, csak későn vette észre, hogy vannak ott belső szobák, folyosók, fürkék, melyekben sohasem fordult

meg. Minden nyájassága mellett sem nyílt meg senki előtt életének legfontosabb problémáira nézve. Szellemét keveseknek mutatta, — szerencsétlenségét senkinek. — Szívéhez képest nagyon is sok volt a szelleme és szelleméhez képest nagyon is nagy volt a szíve (George Sand mondása). Senkit sem tudok, akire e mondás annyira ráillenék, mint Péterfy Jenőre” — írja Riedl Frigyes.

Az egész világirodalmat ismerte, csaknem minden alkotást eredeti nyelven. Legkedvesebb költői műve a Hamlet és a Faust volt. A magyar írók közül Aranyt becsülte legtöbbször. De ha ez a mindent tudó és megértő ember jó zenét hallott, vagy maga hegedült, — elfelejtett mindent s lelke átszűrődött a művészetek legmisztikusabb fajtájába, a muzsikába, mely transzcendenciális régiókat súrol. Alapjában és egész életében, az alatt a húsz év alatt is, míg nem foglalkozott zenével, — lány zenei természet volt. Egyéniségének tengelye a zene, akkor is, ha szavakkal vagy gondolatokkal zenélt.

*

Meg akartuk mutatni, hogy Péterfy Jenő *ki* volt és *milyen* volt, de nem mondtuk meg, hogy *mi* volt. Riedl Frigyes harminc évvel ezelőtt azt írta róla, hogy Péterfy irodalmunk legjelesebb esztétikai írói közé tartozik. Ha majdan az öt-hat legelső nevet felsorolják, az övé köztük lesz. Három évtized elsuhanása művei felett, megérlelte azt az általános véleményt, hogy *Péterfy a magyar irodalom legkiválóbb esztétikai írója*.

Ambrus Zoltán a „Hét”-ben írt nekrológjában azt

mondja, hogy Péterfy Jenő esszéi nem jelentéktelenebbek egy Sainte-Beuve, vagy Taine rokonszellemű írásainál.

Péterfy esszéista volt, mert főművei mind esszék. „Valóban az esszére született — írja Riedl. Tehetsége és vérmérséklete erre utalták. Ő nem volt szorosan rendszeres ember, ámbár igen alapos filozófiai műveltséggel rendelkezett. Nem ad teljes képet az egészről, de mélyreható, a legfinomabb szövegeket kutató pillantásokat vet arra a szervezetre, melyet tárgyal.” Péterfy ezenfelül filozófiai író, történelemtudós, görög irodalom-tudós, tanár, újságíró, színbíró és zenekritikus. Sokrétű egyéniségét jeles tanulmányok méltatták. Így elsősorban *Angyal* Dávidé, ki igen értékes alapvető dolgozatban írta meg Péterfy életét „Összegyűjtött munkái” első kötetének bevezetéseként (kiadta a Kisfaludy Társaság, 1901). *Riedl* Frigyes ragyogó Péterfy-esszéje nélkül (Olcsó könyvtár, 1900) nem lehetne közeljutni a nagy író burkolt lényéhez. *Patthy* Károly „Péterfy Jenő emlékezete” című emlékbeszéde a tanárt és az embert élesen világítja meg (a VIII. ker. főreáliskola 1899—1900-iki értesítője). *Rédey* Tivadar „Péterfy Jenő és a történetírás” címen a Történeti Társulatban tartott előadása értékes és teljes képét adja Péterfy történettudományi munkásságának („Kritikai dolgozatok és vázlatok”, Budapest, 1931). Ugyancsak *Rédey* Tivadar tollából mélyreható tanulmány „Péterfy Jenő”, mely nevezett szerző doktori disszertációja (Budapest, 1909) s ezeken felül több figyelemreméltó dolgozat, hírlapi cikk, nekrológ. Mindezek közül azonban csak Rédey tanulmánya foglalkozik behatóbban Péterfy-vel

és a zenével. Ő is inkább csak az irodalomtörténész szémszögéből.

Ezt a hiányt szeretném most pótolni, beállítva Péterfyt arra a zenei írói piedesztálra, mely őt joggal megilleti. Ennek különösebb alkalmyszerűséget az ad, hogy a *Vajthó* László által szerkesztett „Magyar Irodalmi Ritkaságok” című sorozatban (Budapesti V. ker. Berzsenyi Dániel reálgimnázium 1930—1931. évi VIII. osztályú tanulóinak kiadása) megjelent a „Péterfy Jenő zenekritikái” című kis kötet.

Igazán irodalmi ritkaság!

Lapozgassunk Péterfy Jenő zenekritikaiban. Szavai megejtene, világítanak és legjobban jellemzik őt.

Joachim József 1879. évi két hangversenyéről olyan közvetlenül és plasztikusan ír, hogy ma, jó ötven év után, szinte halljuk a rendkívüli mester hegedűjének nemes hangjait: „Joachim játékában van valami nyugodt fönség, mely a görög szobrok hatására emlékeztet s bizonyos előkelő méltóság, mely elútasít magától minden könnyebb sikert, minden materiálisabb hatást. Joachim annyira művész, hogy feledtetni velünk a koncertterem triviálítását, a zsúfoltan ülő közönséget, a sok közönyös arcot, — s elvisz bennünket a „szép” honába, hol, mint Schiller mondja: „Die reinen Formen thronen” (Egyetértés, 1879 jan. 9.)

Brahms hegedűversenyének nagyságát Péterfy első hallásra felismerte. Joachim nálunk mutatta be a művet s hangjegyből olvasta, tehát a kritikus csak a koncerten ismerhette meg azt. Így jellemzi: „Brahms versenyműve kétségtelenül a legkiválóbb hegedűkompozíciók mellé sorakozik. Oly nemes, oly művészi in-

tenciókból ered, mint akár Beethoven műve. Könnyen érthető, hogy olyan művészi egyéniség, minő Joachimé, örömmel játsza; szokásos kompozíciókkal szemben igazi Csimborasszó.”

Erkel Ferenc „Névtelen hősök” című operájának bemutatója alkalmával ezekkel a szavakkal méri meg Erkel: „Erkel Ferenc kiválóbb műveivel tekintélyes helyet foglal el művészeti fejlődésünk történetében. Operái, különösen Hunyadi Lászlója és Bánk bánja a nemzet közelmúlt történetével is összeforrott. Ezek az emlékek mindannyiszor megelevenülnek, valahányszor új műve kerül színre. Azután nem szabad felednünk azt sem, hogy Erkel Ferenc olyan feladat megoldásának szentelte életét, amely genieknek sem sikerülhet egy csapásra. Új stílust teremtenie az operának, nem egy embernek, csak hosszú időszaknak, sokak törekvésének lehet munkája. Erkel Ferenc e téren ma is egyedül áll. Alighogy előzői voltak s utódok eddig nem támadtak” (Egyetértés, 1880 december 1.)

Saint-Saëns negyedik zongoraversenyéről és hangversenyéről, melyet 1879 március 6-án a Vigadóbar. adott, lehet-e pontosabb szavakat találni, mint például ezek: „Maga a kompozíció csinos, előkelő; könnyen érthető és mégsem banális; a zenekari kísérete érdekes és zongora-része is hálás. Csakhogy Saint-Saëns muzsikája kissé tetszelgős. Ezúttal is túlságos sok csillogó csecsebecsét vett magára és gyakran szükség nélkül tartja azt szemünk elé” (Egyetértés, 1879 március 6.)

Zenekritikával vonúlt be Péterfy Jenő az irodalomba. A Pester Lloyd 1874 június 9-iki számában kegyetlen sorokat írt a „Mignon” operáról. Huszonnégy éves

volt. Reáliskolai tanár, kinek jelentős anyagi gyarapodást jelentett az a pár forint, amit a hírlaptól kérészt. Alig két esztendeig állott a Pester Lloyd kötelékében, mialatt kizárólag zenekritikát írt. Természetesen német nyelven, melyen szintén ragyogó stíliszta volt. Német nyelvű kritikáit most gyűjtik össze. Körülbelül akkora anyag, mint amennyi az „Egyetértés”-ben megjelent s melyek a lap 1879—82. évformát díszítik. A Lloyd-beli cikkekkel nem tűnt fel, pedig olyan sorokat írt Haydn, Schubert, Schumann vonósnégyeseiről, az „Aida” budapesti bemutatójáról, Wagnerről és Mozarttól, — amilyenekhez addig nem szoktak. Egyéni hang, szellemes modor és jelentős tudás rezeg ezeken a sorokon. Miért — miért nem, a Lloydnál Péterfynek felmondtak s csak három év múlva kapta meg Csákovszky Lajostól az Egyetértés zenebírálói, színmű-, képzőművészet- és irodalmi kritikusi állását. Itt már néhányan észrevették s az a működés, melyet e lap hasábjain kifejtett, az idők távlatában mind értékesebbé válik.

A zenebíráló nehéz feladatát nemcsak kenyérkeresetből, hanem érdeklődésből is vállalta, mert így a nevezetesebb zenei eseményeknek részese lehetett, sőt bizonyos fokig a közízlés tényezője és hatalmi fóruma is. Jó iskola volt ez számára, ahol hozzászókot a rövid és célba találó mondatokhoz.

A zene: percnyi művészet. A perc finom, rezgő érzékenységet kell megfognia annak, aki elröppenő világának tüneményeiről képet akar megrögzíteni. Péterfynek nagy fogékonysága volt a percnyi hatásoknak szavakba tömörítésére, melyeket erős logikájának acélpántjaival kötöztött össze. Ezért, — percnyi,

elfutó szépségeket rögzítő lasszójának biztos kezelé-
séért — szerette a napi zenekritikát.

De többször panaszkodott is rá, mert egyéniségének
főbb vonásai erős ellentétben állottak az újságírás
követelményeivel. Tehetsége mindig a tudomány és
művészet határmesgyéjén állott ugyan, de ha akármivel
foglalkozott, azt a tárgyat az utolsó gyökérszálig
ismerte. Ez az alaposság nem kedvezett az újságírónak,
„kinek egyetlen feladata, hogy olvassák.” (Taine.)
Nem egyszer bírkózott a zszurnalizmus parancsai-
val; de e küzdelem verejtékéből gyöngyszemek
váltak. Többször keserűen beszélt az újságíró éjjeli
„sarc munkájá”-ról. „Valami rabszolgai van a szegény
kritikus cselekvéseiben — írja egy helyt. — Ítéletét
fel kell tálalni a közönségnek csak úgy melegében.
Alighogy látta a darabot, már másnap tárcát kíván
tőle az olvasó épp oly pontossággal, mint vargájától
a cipőt. Mintha az esztétikai benyomás nem a leg-
gyöngédebb és legösszébbszövött belső tapasztalá-
sokhoz tartoznék, melynek feldolgozása időt, elem-
zése pedig épp annyi gyöngédséget, mint kellő han-
gulatot kíván. Még erjed bennünk s már tiszta bort
követelnek tőlünk.”

Igy, sőt néha jobban méltatlankodik s ezalatt megír
vagy másfél száz olyan zenekritikát, melyeknek szépsé-
gét és értékességét elődei meg se közelítették s
utódai sem érték el.

*

Mielőtt Péterfy zenekritikáit átlapoznánk, helyénvaló
lesz néhány zenekritikai fogalom tisztázása.

Mi a zenekritika? A nyelvi közhasználat szerint: a

zenei irodalomnak az az ága, mely elsősorban hangversenyekről, operaelőadásokról számol be. Magasabb értelmében zenei műalkotásokról szóló tudományos és művészeti bírálat. A sajtó különleges terméke, melyet a közönség kiszolgálásának követelménye hívott életre. Így természetesen a sajtó általános hibáit is magán viseli. Legtöbbször hatáskörét téveszti össze a sajtó is, a közönség is. A beszámoló (recenzió) és tudósítás (referáta) még nem zenekritika. A zenei riporter és a zenekritikus közt a mai értelemben nincs különbség. Pedig milyen nagy a különbség! A zenekritika éppen olyan művészet, mint bármely más kritikai művészet. Első feladata nem az ítélezés, hanem az, hogy a művet az élvezőkhöz közelebb hozza. Ezért magából a műből kell kiindulnia, nem pedig előzetesen készített mértékekre húzni rá az alkotást. A kritika akkor termékeny, ha újabb munkára serkenti a művészt. „Ne legyen a kritika olyan olló, — mondja Hebbel — mely egy szemölcsön megakadva, életeret vág át, de eke legyen, mely ha sebeket is szánt, azért teszi, hogy újabb gyümölcsöt fakasszon.”

Hogy a hírlapi zenekritikus ezt az ideális feladatot teljesíthesse, zeneesztétikusnak, zenetörténésznek, zenefilozófusnak, zenetudósnak, jó gyakorlati zenésznek, ügyes ujságírónak s mindennekfelett írónak kell lennie. Hol van ennyi sokoldalúság? A zenekritika általános történetében 1722-től, Mattheson „Critica Musica”-jától kezdve, akadt nem egy, ki a zenét, „a titkos szövetség nyelvét” (Schumann Róbert), ilyen készséggel kezelte, de a magyarok közt csak egyetlen egy volt: Péterfy Jenő.

Akármilyen nagy volt Péterfy egyéb műveiben, nem volt kisebb zenekritikáiban sem.

A *zenekritikus* szónak a magyar művészettörténetben nagyobb tiszteletet senki sem szerzett, mint ő.

*

Patti Adelinát a Traviatában látta a Népszínházban staggioneval. „Patti Adelinán az idő nem fog, művészi temperamentuma hevét a sok staggione énekelés nem lohasztja s éneklésében Verdi heves, de néha durva, triviális melódiája édessé válik, mint Hybla méze. — Azt a harmónikus egyéniséget, mely Patti énekén, játékán, egész lényén átvonúl, csak élvezni lehet s elemezni nem. Ez Patti titka marad s a közönség gyönyöre. Ezért Pattit nemcsak hallani kell, hanem látni is. Művészete élvezetéhez még jó látcső is szükséges.” Patti Carlottáról, a világhírű díva idősebb nénjéről, hangversenye alkalmából ezt írta: „Patti Carlotta ma már csak multjának romja. Még fénykorában is rá lehetett volna olvasni Berlioznak sorait a tömeg által ünnepest „nagy” énekesnőkről, kiknek technikája egy hangszerével vetekedik, kik hangrakétákkal kápráztatnak s percnyi hosszú trillákkal a dobhártyát csiklandják, de a léleknek vajmi kevés örömet adnak.” (Egyetértés, 1879 március 18.)

Delibes Leo „A király mondta” című vígoperájának bemutatójáról (1879 március 22.) szóló kimerítő bírálatából főként a bravúrosan elmondott tartalom emelkedik ki. A librettó ismertetését zenei utalásokkal szövi át, oly plasztikus képét adva a műnek, mintha a szöveg- és vezérkönyv járt volna a kezünkben.

A műveket mindig a legszabatosabban állítja eléink. Például: „Volkmann harmadik szerenádját szere-

tetreméltó lágyság, itt-ott könnyed mosolyú humor, művészi kerekdedség és formatisztaság jellemzi."

Jelzői nyomán zene zeng és szellemessége mintegy hangszereli a szavakat. Így: „Wilt Mária oly biztosan, oly hatalmasan, oly hosszú lélekzettel bocsátott világgá két crescendót, hogy operánk néhány régebbi habitüje igazi Jákób-létrának nézte, melyen a művészi mámor országáig juthatni.” Vagy: „Bülow, a „zenedoktor” minden gondolatot és minden szép fordulatot mintegy *kivésett* zongoráján.” „Auber kissé szunnyadóan, félmosollyal beszél.” Gounod „Philemon és Baucis” operájának librettójáról ez a megjegyzése: „Az opera szövegét Carré és Barbier írták, azok az írók, kiknél a görög isteneknek nagyobb ellenségük nem volt.” Schauer Ferenc „Atala” című operájáról ezt jegyzi meg: „A szövegkönyvet Várady Antal írta, aki tudja, hogy milyen nehéz dolog az operaszövegek elkerülhetetlen bárgyúságába „rendszer” hozni: csak elismeréssel szólhat felőle. Ajánlják a szöveget a csinos nyelvezet s hatásos jelenetek. Ortodox ízlésű ember ugyan haragudhatnék, hogy Chateaubriand költői regénye sem kerülte el sorsát; a tárgyra éhes operáírók végre is kiszimatolták, hogy van benne egy eddig még fel nem használt rézbőrű, akit az operában színes tollaival kitűnően lehet tenoristának használni. S csak ügyetlen ember zúgolódik a fátum ellen. A görög istenekből lettek a keresztény világban ördögök, nagy írók alakjaiból lesznek a mai kegyetlenülküli világban operai hősök. A „szépnek sorsát a földön” ők sem kerülhetik el. S ha áldozatul esett Goethe, Hugo Victor, a Biblia — Chateaubriand ugyan különb sorsot nem érdemel.”

Péterfy zenekritikusi működésének talán legfeltűnőbb pontja: Wagner-ellenessége. Ma nem meglepő, de csaknem ötven évvel ezelőtt nálunk, a Wagner rajongás országában, senki se látta ilyen tisztán szemmel a „Gesamtkunstwerk” mesterének művészeti kártyakeverését. „A Rajna kincse és a Walkür az Operaházban” című tanulmányában (1889, Budapesti Szemle) a két alkotást ragyogó okosságával szétszedte. „Közönségünk háromnegyedrésze előtt — s bizony keveset mondok — (írja Péterfy) érthetetlen marad, ami a színpadon történik; azoknak pedig megmagyarázhatatlan rejtéllyé válik, kik elég szerencsétlenek voltak s a szöveggönyvben kerestek tájékozódást. — Egy szomszédnőmet éppen a tűzvarázs felhangzásánál, a harmadik felvonás végén bírtam felvilágosítani, hogy ez a Wotan tulajdonképpen nem valami sziklák közt élő lovag, vagy elátkozott király, hanem egy német isten, aki Schopenhauert tanulmányozta s kifáradva hosszú énekeiben, alig várja már azt a percet, mikor a Walhallával együtt ő is az örök tűz martaléka lesz. Egy másik lelkiismeretes szöveggönyv-olvasó pedig lemondott róla, hogy valaha megértse, milyen viszony van Wotan és Brünnhilda között.”

„Wagner zenéje nemcsak a legnagyobb mérvben s a kicsiny részletekig festői, hanem folyton szuperlatívuszokban mozgó is. A végleteknek, a fokozott szenvedélyességnek, az örök nyugtalanságnak zenéje, mely a jótékony középszert pillanatokra sem ismeri. Ez a zene folytonos idegcsipkedés, örökös zsongás: most feidübörög a mélységből, majd lelibeg az éteri magasból; a sóhajt a fúvóhangszerek egész sokadalma fejezi ki s az örömet az egész zenekar fortisszimója har-

sogja. Nyugtalan, sóvárgó szenvedélyesség csapong rajta keresztül s itt tűnik fel a zenében is az a romantikus bélyeg, mely a zenedráma tárgyain, a szövegek könyvek irányzatán is áttetszik. Itt, a legmélyebb ponton találkozunk Wagnerben a zenész és a költő. S hogy a költőt és zenészt Wagnerben elválasztani nem szabad, egy egyszerű megfigyelés bizonyítja. Képzeltetne-e valaki wagneri operát hangversenyteremben? Mozart zenéje, Beethoven Fidelio-ja aránylag keveset veszítene vonzóerejéből; Wagner zenéje azonban színpadi díszletek s színpadi világítás nélkül érthetetlen maradna; egyéb sem volna, mint a zajos unalom megtestesülése.”

„Az a páratlan erő, mely Wagnerből egy folyton szikrázó élő villanybatteríát alkotott, hallgatóit is leigázni, kényszeríteni, enerválni, ellenállás nélkül magához vonzani akarja; folytonos fűszerrel kábítani vágy; a felvonásokat órákra nyújtja s mindenütt a hangulatok szertelenségével hat. Ez ellenhatást szül; a vastag idegűben unalmat; az érzékenyebb idegű emberben ellenszenvet és csak akkor zavartalan gyönyört, ha a természet wagneristának teremtette”.

„A Nibelungen-tetralógia zenében, szövegben egyaránt operaszörnyeteg, mely mértföldekre nyúlik s egymagára hosszabb, mint Sophokles összes fennmaradt tragédiái. Nemcsak nagy munka, hanem egy zseniális ember nagyzása is s ezért a partitúra néhány gyöngyszeme ellenére csak művészettörténeti nevezettség lesz, nem pedig olyan mű, melyhez művészi benyomásokért fordulni szeretnénk. Rossini „Sevillai borbély”-a még gyönyörködtetni fog, mikor Fafner Wotannal együtt már régen megkövült.”

„Wagner a zordnak, sötétnek, szaggatottnak rajzolója, a percegő, zizzenő, csörrenő, dobbanó hatások föltűntetője, egyáltalában a hangfestés mestere s zenéjét elfutja a kéjnek piros színe, ha a szerelemről nem annyira énekel, hanem Zubollyal szólva, ordít. Ilyenkor az alakok a színpadon mozdulatlanul állanak, mcredt tekintetüket egymásra szegzik, vagy negyedórás ölelésben kulcsolódnak egybe. A zene pedig azalatt „permanens lázban” van. Egy költő meséli, hogy sok édeskés lírai vers kényszerű olvasása után hamar a kertbe futott, kihúzott a földből egy jó nagy fekete reket s ezzel gyógyította gyomrát. Siegmund és Sieglinde, Brünnhilda és Siegfried nagy szóló duettrjei után (a duettekben tudniillik mindegyik csak szóló énekel, nem lehetvén egyszerre két személynek egyformán beszélni) — e nagy duettek után, mondom, ellenméreg gyanánt a tollas Papageno szelleme jelenik meg előttem „Ein Mädchen oder Weibchen” áriájával s a művészi egyensúly a lélekben éppen úgy helyreáll, mint a fönnbbi esetben a fekete retek segítségével.”

*

E szemelvények révén Péterfy stílusából is izelítőt kaptunk. Péterfy Jenő stílusa eleinte virágos, képes kifejezésekkel tarkított. De hamar lehiggadt és kitiszrult. És olyan magasságba emelkedett, melyet cleddig egyetlen magyar zenekritikus se közelített meg. Könnyedségét, kellemét és hullámzó élénkségét nehéz volna elérni. Feltűnő tehetsége volt arra, hogy súlyos, sőt talán nehézkes és kúszált tárgyáról egyszerűen beszéljen. Tárcáiban, kisebb cikkeiben és hatalmas tanulmányaiban egyaránt könnyen fűzött, színes monda-

tok futnak, melyeket a logika vaspántjai fognak egybe. Stílusa „azokra a beszédekre emlékeztet, melyeket harmadfélezer évvel ezelőtt az Akademos piatánjai hallottak” — mondja Riedl.

*

Ime, Péterfy Jenő, a Kisfaludy Társaság kinagasló volt tagja, mint magyar zenekritikus is az élen áll.

„Írásai nem végződnek nyomtatott betűben, hanem tovább élnek szerves életüket, korall-szigetként évről-évre nagyobbodva. Az egyén élete rövid, de az emberek emlékezete örökkévaló és ebben az emlékezetben van az igazi élet” (Renan).

Popper Dávid

Halálával nagy ürt hagyott hátra Popper Dávid, a világhírű gordonkaművész. Mindenki mástól annyira különböző muzsikus-lélek volt, hogy ma is társtalanul él képzeletünkben.

Nem magyarnak született. Idegenből került hozzánk. És mi mégis megbecsülő büszkeséggel idézzük szellemét, mert csaknem három évtizedig nekünk élt és nálunk élt s attól a pillanattól, hogy Zeneakadémiánk gordonka tanszékét elfoglalta, a legnagyobb szeretettel támogatott minden olyan törekvést, mely a magyar zeneművészet szolgálatában állott. Igaz barátja volt nemzetünknek, szeretett zenénket s teljes odaadással segítette a magyar zeneművészet harcosainak törekvéseit. Szívében magyarrá lett s a magyar zenekultúra mindig meg fogja becsülni ezt az érzékeny, szeretetreméltó, jószágos, nemes szívet.

A Volkmannok, Dopplerek és Koesslerék fajtájából való volt.

Popper Dávid 1843-ban, Prágában született. Az ottani konzervatóriumban tanult, majd Löwenbergben a hercegi zenekar tagja lett. Tizenhét éves korától Európászerre ünnepelt hangversenyező mű-

vész. Huszonkét éves korában a bécsi udvari operaházban találjuk, mint szóló gordonkást. Bécsben már ekkor egyik legkiválóbb kamaraművésznek tartották. Korának mindenesetre legkiválóbb gordonkaművésze volt, úgyhogy a „cselló Lisztjé”-nek nevezték. Liszt jól ismerte és igen sokra becsülte a fiatal mestert. Mikor Liszt Ferenc átvette Zeneakadémiánk elnöki székét, igyekezett Poppert megnyerni az intézmény számára, ami később, Liszt halála évében, sikerült is. Popper 1886 őszétől Országos Zeneakadémiánkon a gordonkajáték és vonós-négyes tanára. Többször járt ezután is külföldi művész körúton, de legfőbb gondja tanszékének szolgálata volt. Huszonhét évig tanított s nemcsak elsőrendű gordonkaművész nemzedéket nevelt fel, de lerakta a modern gordonkajáték alapjait, felemelte a gordonka-pedagógiát s megteremtette az újabbkori gordonka irodalmat. Ezirányú működése a Chopinéval és Lisztével egyenrangú. Alig írt más hangszerre, mint a sajátjára, gordonkára. Számos nagyértékű versenyműve mellett százszámra kerültek ki keze alól apróbb gordonkaművek. Mindmegannyi költemény, melyek a mai irodalomban első helyen állanak. Popper neve nélkül ma nincs sehol gordonkaműsor. Művei színes, szellemes, dallamos, őszinte megnyilatkozásai a zenei szépnak.

Nagyhírű művésznemzedék került ki a keze alól. Hogy csak egy néhány nevet említsünk: Kerpely Jenő, Földesi Arnold, Zsámboki Miklós, Schiffer Adolf, Haydu István, Vikár György, Csuka Béla, Bokor Judit, Váradi Rózsi, Bergmann Sándor, Tonházy Ferenc, Radó Pál, Mihalkovics János, Swo-

boda Tamás, Paulusz Ákos, Zupancic Vilmos, Deák István, Gluzek Loránd, Ludwig Lebell, Humphreys Richard s még számosan. Ennek a díszes sornak esetleg nem mindenik nevére emlékezik az újabb nemzedék, mert némelyik művész működési körét messze külföldön találná meg az érdeklődő, amiből szintén látható Popper pedagógiai nagysága, ki mint Liszt s most Hubay, hírneves tanítványokkal szórta tele a világot. Zeneakadémiánkon a hangszer-játék tanítása terén eddig Liszt Ferenc, Popper Dávid, Szendy Árpád, Hubay Jenő és Dohnányi Ernő ért el legnagyobb eredményeket. Poppernél ez annál nagyobb érdemnek számít, mert neki meg kellett teremtenie a gordonka-pedagógia irodalmát. Tökéletesbíteni kellett a hangszerét. Technikáját kibővítette, részben új alapokra fektette. A gordonka, mint szóló hangszer, alig száz éves. Irodalma szegényes. A zeneszerzők keveset írtak erre a hangszerre. Poppernek mindezt pótolnia kellett s amennyit egy ember munkássága megbír, azt derekasan elvégezte.

Mintaszerű tanár volt. Utolsó idejének legkiválóbb tanítványa, Zsámboki Miklós, mondja, hogy öreg korában is percnyi pontossággal tartotta meg óráit s mindvégig fáradhatatlan szorgalommal és fiatalos lelkeséggel tanított.

A tanítás és a hangversenyezés mellett Popper nem tudott élni kamarazenélés nélkül. Már Bécsben híres gordonkása volt a Hellmesberger-vonós-négyesnek. Amint nálunk letelepedett, első dolga volt egy kvartett-társaság megalakítása. Hubay Jenővel együtt életrehozták a *Hubay—Popper vonós-*

négyes-t, mely évtizedeken át kiváló munkásságot fejtett ki. Ez a társaság világviszonylatban is tündöklő magaslaton állott. Brahms például több művét kéziratban hozta el Bécsből Budapestre csak azért, hogy a Hubay—Popper vonósnégyes társasággal mutattathassa be.

Popper Dávid eszményi kamarazenész volt. Haláláig ápolta a zenének e legművészbibb válfaját. Sok magyar zeneszerző köszönhette sikerét az ő pártfogásának. Ha valaki a Hubay—Popper vonósnégyes történetét megírná, a magyar zeneművészet leg szebb lapjait állítaná össze.

Popper Dávid nagy tekintélynek örvendett. Több kitüntetésben volt része. Művészi pályafutásának negyvenedik évfordulóját 1905-ben, nagyarányú jubiláris ünnepséggel ülte meg az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia. Közvetlenül halála előtt, 1913-ban, a király udvari tanácsossággal tüntette ki.

Popper érdekesen szép ember volt. Tündöklő, hófehér művészfej. Bársonyos, jóságos, meleg barna szem és arcán örökösen derűs, kellemes mosoly.

A mester életrajzának teljességéért említjük, hogy első felesége, *Menter Zsófia*, német zongoraművész-nő volt, kit Liszt és Bülow legkiválóbb nőtanítványaként ismert a világ. Második felesége megtanult magyarul s korán elhunyt egyetlen fiukat teljesen magyar nevelésben részesítették.

Popper Dávid a Bécs melletti Badenben, 1913 augusztus 7-én halt meg, szívszélhűtésben.

Popper zsenialitása gordonkaművészetében jutott a legmagasabbra. Az előadóművészek nevét gyorsan

elkoptatják az évek. Az ő művészete ma is fogalom. Sarasate virtuóztatásának mása nyilvánult meg előadóművészetében. Technikai akadályokat nem ismert. Ha objektív és puritán előadásával *bódított*, lelke melegével és szárnyaló temperamentumával — *lenyűgözött*. Szellemesség, finomság és drámai erő egyesült vonójában. Akik őt hallották, a gordonkájáték tökélyét hordozzák emlékezetükben.

Szendy Árpád, hűséges barátja, beszélte volt, hogy mikor Oroszországban jártak körúton, egyik Rubinstein mű előadása közben egyetlen Ász-hangról olyan rettenetes drámai feszültséggel csúszott le a milliméterekkel lejjebb fekvő G-hangra, hogy elállt a terem lélekzete. A bánatos orosz fájdalom úszott ilyenkor a levegőben. És magyar rapszodiájának előadása közben századok magyar méltósága, szépsége ejtette csodálkozásba a hallgatót. Nemes, nagy, széles tónusával az érzelmek skálájának összes hangjait meg tudta rezgetetni.

A gordonka: — anyanyelve volt.

*

„Amilyen szellemes volt műveiben — mondja Hubay Jenő Popperről írt emlékezésében — olyan volt az élete is. Csupa derű, csupa melegség, valóságos napfény”.

Rendkívül szellemes volt. Társaságban mindig ő a központ. Akik vele érintkeztek, most is emlegetik kedves humorú, találó kiszólásait, ötletes tréfáit, vidító anekdótáit.

*

Aki gazdag lélekkel élt, fennmarad nemcsak művészetében, de csaknem egész valójában . . .

Zichy Géza gróf

Délidőben, a zemplénavármegyei Sztára községben történt 1849-ben. A magyar szabadságharc szomorú végéhez közeledett. A Sztaray grófok kastélyában várták az orosz csapatok előőrseit. Gróf Zichy Lipót, honvédalezredes, dicsőséges és véres csaták hőse, a harctéren, a felesége, gróf Sztaray Mária, gyermek-ágyban, kiszolgáltatva a nagy idők borzalmainak. Egy nyolc napos csecsemő pólyában mellette. Az oroszok közeledésének félelmetes hírére a grófné sietve ágyához hozatta értéktárgyait és takarója alá rejtette. A sok drága holmi közt volt vagy húsz darab óra is mindenféle ütőszerkezettel. A nagyasszony szeretettel gyűjtötte a művészies órákat.

Remegve várta a fiatal anya az elkövetkezőket. Egyszerre óriás termetű lándzsás kozák lépett a hálószobába. Fegyverét a szoba szögletébe állította és vigyorogva közeledett az ágyhoz. Érdeklődve hajolt a gyermek fölé. E percben a kozák előtt valami teljesen váratlan és érthetetlen dolog történt: déli tizenkét óra lévén, a takaró alatt megszólaltak az összes ütőórák és fantasztikus hangokon elütötték a delet. A templom tornyában is megcsendült a harangszó, mire a muzska kissé megtántorodott, lassan letérdelt, ke-

resztet vetett és imádkozni kezdett. Aztán tiszteletteljesen odalépett az ágyhoz, jelekkel értésére adta az anyának, hogy a csecsemőt meg akarja áldani. Felmelte a pólyás gyermeket, imákat és áldásokat morgott, aztán szépen visszatette az ágyba és 32 kopeket helyezett a pólyájára.

A 32 kopek ma is megvan a Zichyek múzeumában. Aki annakidején kapta, gróf *Zichy Géza*, a jótekonyság ezüstjében és aranyában szétosztotta ezt a jelképes pénzt mindazok között, kik azóta a művészet országának lakói. Szívével és művészetével fizetett. És mindig csak adott, mert a leggazdagabb lelkek közül való volt.

A 32 kopektől a seregélyesi családi kriptáig *Zichy Gézának* gyönyörű, csaknem magasztos az életútja. Olyan csillogó és értékes pálya, melyről órákhosszat lehetne beszélni. De most csak a kimagaslóbb jellegzetességeket érintjük, hiszen minden tettét hű feljegyzések őrzik s szuggesztív erejű alakja *ma, halála után annyi esztendővel is* — csaknem a jelenvalóság érzetével hat.

*

Zongoraművész, zeneszerző és költő volt. A *Széchenyi Istvánok*, *Wesselényi Miklósok* és *Eötvös Józsefek* fajtájából való magyar. Olyan magasrendű kultúrtörténeti jelenség, kinek érdemeit nem felejtethi el nemzete.

Nemcsak rendkívüli művész, hanem rendkívüli ember is. Emberi értékeit a művészet reflexe növelte. De ha nem lett volna a világ egyik legnagyobb zongoraművésze, ha nem lett volna a magyar zeneművészet egyik legjelesebb komponistája, ha nem lett volna a

Tudományos Akadémia, a Petőfi- és Kisfaludy-Társaság tagja, — csak egyszerűen Zichy Géza, — akkor is maradandó példaként lebegne előttünk emberi kiválósága.

Tizennégyéves korában elveszti jobbkarját. Vadászaton véletlenül puskagolyó roncsolta szét, le kellett vágni. És így, egy kézzel lett a világ elismert zongoraművésze, kitűnő céllövő, szenvedélyes vadász és kiváló lovas. Legyőzte a természetet. Egy kézzel és egy karral!

Harvanöt évet élt. Élete az emberi akarat erő egyik legnagyobb példázata, mely Carlyle „Hősök” című könyvébe kívánczik. Mikor inasa kigúnyolva őt bénaságáért, mormogva öltöztette fel, kikérgette a szobából: „Bezártam az ajtót és felöltöztem egyedül. Az ajtókilincs, a bútorok, lábaim, fogaim, mind segítségül szolgáltak. Ma már almát hámozok, magam vágom le körmeimet, egyedül öltözködöm, lovagolok, négyesfogatot hajtok, golyóval, söréttel jó vadász vagyok, sőt kissé zongorázni is megtanultam. Az ember egy kézzel is lehet független, csak tudni kell, hogyan. Ha a Mindenható hosszú életet ad nekem, szándékomban van megírni a félkezű ember könyvét.” Ilyeneket olvashatunk *„A félkezű ember könyvé”*-ben (1915). Mikor a háború első évében sebesültek töltötték meg a kórházakat s a rokkant hősökön üres kabátújjakat lobogtatott a szél, — Zichy Géza gróf közreadta évekkel előbb beígért, hasznos és érdekes könyvét. De nem maradt az írott betűnél, hanem kórházakban, üdülőtelepeken, műhelyekben felkereste a félkezű katonákat, vigasztalta, tanította őket, megmutatta nekik, hogy az ember félkézzel is

boldogúlhat. A kórházakban mindenütt meghagyta, hogy ha valakinek a karját le kell vágni s a szerencsétlen elkeseredésében vígasztalhatatlan, — bármilyen időben, éjjel is üzenjenek érte, azonnal felkeresi a beteget, hogy a saját példájával enyhítse a kétségbeesést. Az áldott lelkű gróf a háború alatt állandóan a fővárosi, a vidéki és külföldi kórházakat járta, előadásokat tartott a sebesülteknek, zongorázott nekik, meghatározott módon vígasztalta a félkarúakat. Rengeteg tapsot hallott Zichy Géza gróf zenei szereplései ragyogó során, de legértékesebbnek azoknak a félkarúaknak elismerését tartotta, akik nem tudtak tapsolni. És legbüszkébb volt minden címe közt arra, hogy a katonák a „*félkezűek professzorá*”-nak nevezték őt. Bensőséges hit nélkül nincs emberi nagyság. Vallássosságára tündöklő szépségű példa, hogy mikor a golyó karját szétroncsolta s patakozott belőle a vér, eszméletének első villanásakor önkénytelenül keresztet vetett, amint szószerint írja: „keresztet vetettem balkezemmel, először életemben.”

*

„Nagy ember az, aki valamennyi képességében meg-nagyobbodott” — mondja Emerson. Ezzel az igazsággal tudjuk megérteni azt a rendkívüli, csaknem természetfeletti csodát, hogy Zichy Géza egy kézzel: a zongoraművészek kiválóságainak sorában tündöklött. Balkezének képessége annyira megnagyobbodott, hogy magyarázatokkal alig lehet megközelíteni érzékeltetését. Sokan élnek, akik élvezték előadását, hiszen a háború alatt még nyilvánosan játszott, legutóljára jótékonycélra (mint annyi ezerszer) — az Operaházban.

Zichy szuggesztív erejű ember volt. Megjelenése hódító. Látványosság volt a zongora mellett. Játéka hiánytalan, egységes, kerekded és bensőséges. Nem hittünk a szemünknek, hogy mindezt csak öt ujj műveli, pedig láttuk, hogy meleg kantilénákat, daloló legátókat és pergő futamokat, melyeket rendszerint a jobbkez végez, egyetlen ujjal, jórészt balkezének nagyujjával kelti életre. Ritmusérzéke elsőrendű, dinamikája színes, frazírozása plasztikus volt. Sajátságos pedálhasználatáról tanulmányt kellene írni, aminthogy balkézre szerzett híres „Etude”-jeit nem kisebb ember, mint Liszt Ferenc bocsátotta útra, érezve, hogy azok újítoi érdemét ki kell emelnie.

A rendkívül gazdag zongorairodalom minden művét — természetesen — nem játszhatta egyetlen kezével, de amit előadott, azt stílusosan interpretálta. Bach, Beethoven, Liszt, Mozart és Chopin költészetét szerette leginkább. És a magyarokét. *Magyarabbul zongorázott, mint akárki!* Emlékezhetnek sokan arra a Rákóczi-indulóra, melyet az Operaházban tartott (1916 október 27-én) utolsó koncertjén megelevenített. Berlioz zenekara zengett a zongorában s Bihari János tüzes lelke szálldosott a levegőben.

*

Gróf Zichy Géza zeneszerzői helye a magyar zene-történetben jóval magasabban áll, mint a köztudatban, mely sokszor igazságtalan s a magyar zenetudomány, mely még alig született meg, nem helyezte őt arra a polcra, mely érdemei szerint megilleti. Zichy művészete a verbunkos szellemű műzene útján jár. Romantikus, nemzeti jellegű ez, mely legközelebb áll a nyugati zenei formákhoz.

A zeneszerzés magyar pedagógiájának története két mester neve köré fonódik. Az egyik: Volkmann Róbert, a másik Koessler János. Egyik sem volt született magyar, de tudását és munkásságát mindkettő a magyar szellem szolgálatába állította. Az utolsó öt-hat évtized minden jelentős magyar zeneköltője az ő iskolájukból került ki, úgyhogy az újabbkori magyarországi zenepedagógia történetét ilyen címmel lehetne megírni: „Volkmann Róbert és köre” és „Koessler János és köre”.

Zichy Géza grófnak Volkmann volt a tanára. Előzőleg Mayrberger Károly pozsonyi tanítóképezdei zene-tanár és székesegyházi karnagynál tanult zenét s mikor a 21 éves ifjú Pestre került, be tudott férközni Volkmann szeretetébe. A zenei klasszicizmus kiváló tanára nemcsak tanítványául, de barátságába fogadta a lélekben is igazi arisztokratát. Aztán következett halhatatlan mesterünk, Liszt Ferenc irányító kezének pedagógiai korszaka és benső barátsága, mely megszokás nélküli nemes együvértartozás volt.

Ilyen oszlopokon állott az a zenei tehetség, mely Zichy Géza lelkéből az *Alár, Nemo, II. Rákóczi Ferenc* és *Rodostó* című operát váltotta ki.

Első szerzeményei zongoradarabok, majd sok *bal-kézre írt átirat* következett s igen értékes, egy kézre szerzett eredeti *zongoraetüd.* Nagybbszabású *zongoraversenyt* is írt (Esz-dur), mely egyedülvaló ezen a téren. Karművei közül nem egy elevenen él a magyar dalosok műsorán.

Zichy Géza gróf zeneköltői magaslatát mégis operái jelölik.

A millenium évében (1896 április 11) állt elő első operájával, a magyar tárgyú *Alár*-ral, mely az akkor már jóhírű komponista nevének újabb fényt adott. Tizenhétszer játszották a m. kir. Operaházban s Karlsruhéban és Berlinben is bemutatták. Ez volt időrendben a második magyar opera, mely külföldre is elkerült.

Az *Alár* bemutatója után három évre (1899 január 10.) a *Roland mester* című három felvonásos opera hozott Zichy számára újabb babért, mely dalmű itt-hon 19-szer került színre s a prágai és braunschweigi színpadon is szép sikert ért el.

Zichy harmadik színpadi műve a *Gemma* című 3 felvonásos drámai táncköltemény, melynek címszerepét a bemutaton (1904 febr. 20-án) az Operaházban Márkus Emilia adta, emlékezetes sikerrel. A *Gemmá*-t Prágában is játszották s átdolgozva, mint balett, Bécsben, 1916-ban, nyolcszor került színre.

Zichy Géza gróf a magyar dalmű megteremtésén cél tudatosan munkálkodott. *Zeneköltői működésének ez a legnagyobb érdeme.* A *Roland mester*-en és a *Gemmá*-n kívül minden művét ennek a magasztos feladatnak szolgálatába állította. Multakon borongó magyar szívéből és minden tudásával olyan alkotásokat akart adni nemzetének, melyekkel felemelje, előbbre vigye és elismertesse a külföld előtt is a magyar zeneművészetet. Ezért írta meg három hatalmas operára tagozódó *Rákóczi-trilógiá*-ját.

A trilógia második része az előjátékból és 3 felvonásból álló *Némó* című opera, mely 1905-ben (március 30-án) került bemutatásra Operaházunkban s 27

előadást ért meg. Boroszlóban (1906 december 4-én) is sikert aratott és Rákóczi hamvainak hazaszállítása-kor (1906 október 29) Kassán díszítette a nagy fejedelem emlékezetének országos ünepségét. (Azért kezdjük a sort a *Nemo*-val, mert időrendben ez készült el előbb s ez került színre a trilógiából.)

A *Nemó* opera relytélyes magyar ifjúja csak látszólagos főszerep. Valójában itt is Rákóczi a hős s Nemó szomorú végzetével és lángoló rajongásával csak rávilágít a fejedelem varázsos egyéniségére és nagyszerű küldetésére. A *Nemó*-ban mind a szöveg, mind a zene megkapóan hatalmas emléket állított Zrinyi Ilonának, annak a rendkívüli asszonynak, ki a magyar szabadság védelmében olyan férjet inspirált, mint Thököly Imre és olyan fiút, mint Rákóczi Ferenc.

A trilógia első operájának címe: *II. Rákóczi Ferenc*. Három felvonásos, ízig-vérig magyar szellemű dalmű. Bemutatója 1909-ben (január 30) volt Budapesten. (Kilenc előadást ért meg.) Pozsonyban is játszották. A *II. Rákóczi Ferenc* opera a minden küzdésre elszánt ifjút és férfiút, a harcos energiáktól duzzadó hőst mutatja be.

A trilógia befejező része a *Rodostó* című 3 felvonásos opera, mely 1912-ben (március 20) került bemutatásra. Hat előadást ért meg. Boroszlóban is játszották. A bujdosó, a száműzött, a minden mártírumra kész Rákóczi nemes alakja és bővülő szelleme jár-ke-l itt a zeneköltő lelki ösvényein. Az a hős, aki szentséges átszellemüléssel örökre nemzete emlékezetébe olvad. A lemenő nap melankóliája uralkodik a *Rodostó*-ban, melynek nagyszerű fináléjában a zeneköltő Rákóczi

igéző alakján át kiengesztelő fényben és ragyogó magasságban látja nemzetét.

Zichy Géza gróf rajongó faj- és hazaszeretetének zengő ódája a *Rákóczi-trilógia*, mely a háború második esztendejében (1916 május 16 *II. Rákóczi Ferenc*; május 18 *Nemo* és május 20 *Rodostó*) a történet sorrendjében egységesen is színre került Operaházunkban. Akkor már kezdte érezni országunk a háború fájdalmait. Zichy operáinak felemelő magyar szépsége, zenei gyógyító írja jóleső enyhületet adott a gyötördő lelkeknek.

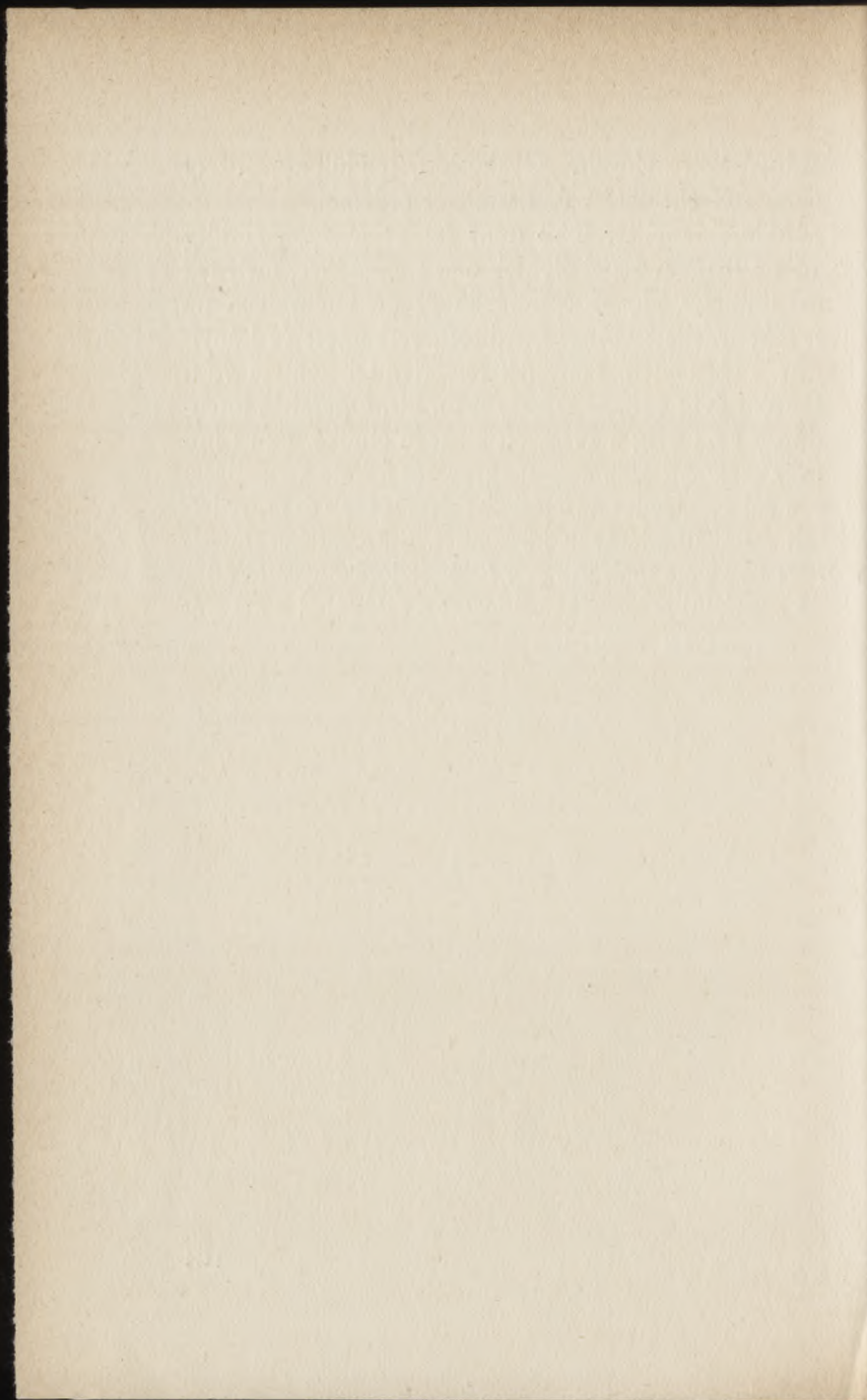
Zichy Géza gróf színpadi műveinek értéke nem egyseges, még egyes operáinak keretein belül sem. Ragyogó, emelkedett oldalak naívabb sorokkal váltakoznak, de hat dalműve egészében a *rajongó muzsikusi lélek magyar akarását tükrözi* s mindenesetre fejlődöttebb példáját mutatja annak a magyar szellemű művészi zenélésnek, mint amilyen — néhány kivételtől eltekintve — a magyar operairodalom útján átlagosan termett. Dalművei könyvtárainkban pihennek s értékben mégis emelkednek, mert minden tudomány s így a zenetudomány is: állandóan újraértékel és igaz magyar szellemű műveit nem hagyja elveszni.

Zichy Géza gróf vázlatos képe hiányos volna, ha két vonást kihagynánk belőle. Az egyik: az író, *költő*; a másik: a *zenetársadalmi vezér*.

Irodalmi széplélek volt. Jelentős író és nem jelentéktelen költő. Írt regényt, elbeszélést, költői beszélyt, drámát, útirajzot s nem utolsó érdemként említjük összes színpadi művének szövegkönyvét és kisebb

arányú költeményeit. Gyakorlott, lendületes, tiszta tolla sok elismerést és tiszteletet érdemel.

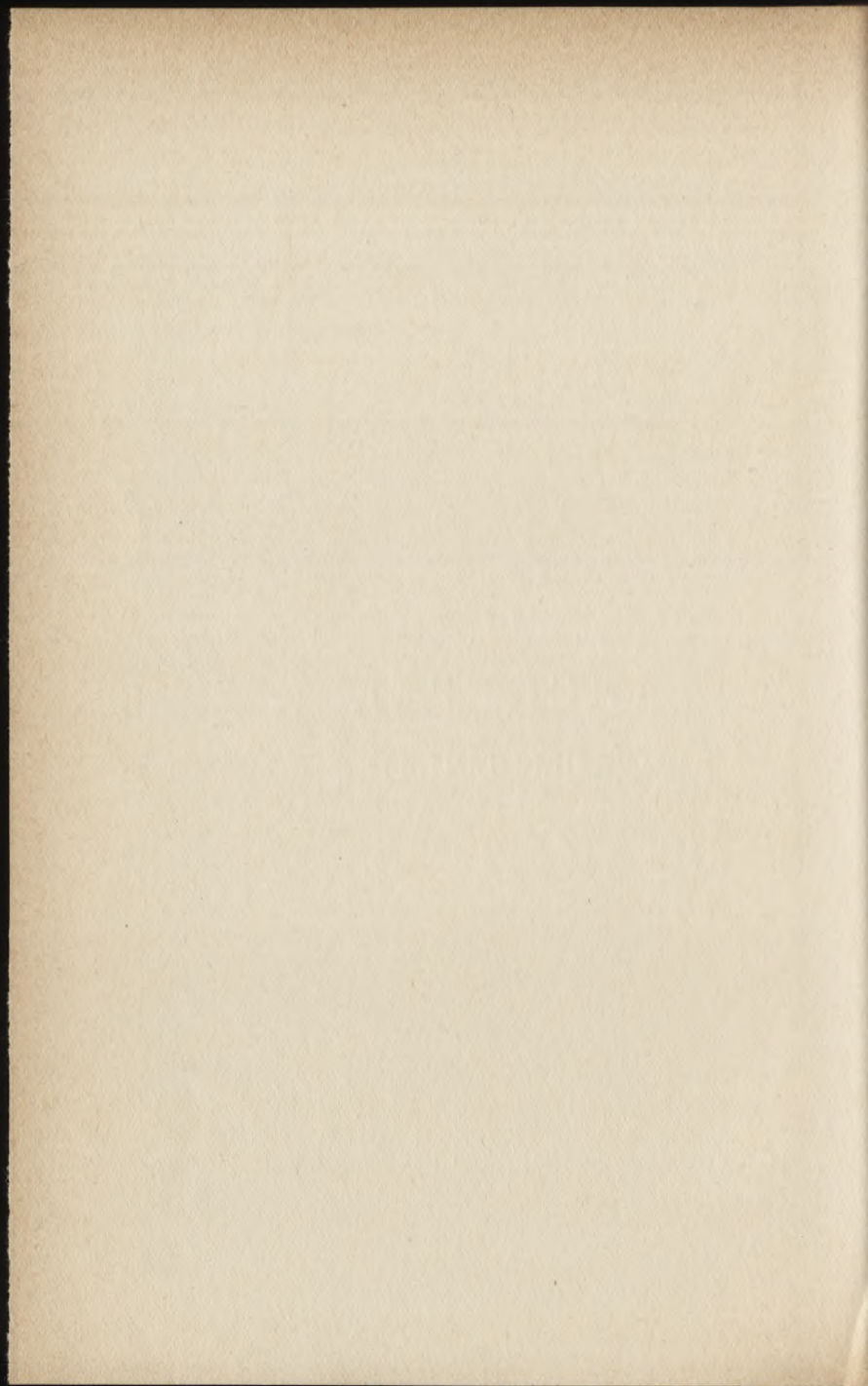
Mindezek mellett több mint fél évszázadon át alig volt a magyar zenei életnek olyan eseménye, melynek megindításában, kiépítésében és eredményeiben ne tevékenykedett volna. Buzdított, serkentett és irányított. Nézeteinek, szavának rendkívüli becsülete volt. Három évig (1891—1894) a m. kir. Operaház intendantusa s 43 évig a Nemzeti Zenede elnöke. Ez az immár csaknem száz éves magyar zeneiskola fennállásából fél évszázadot az ő áldozatkészségének és ernyedetlen munkálkodásának köszönhet. Százezereket muzsikált össze s annak minden fillérjét jótékonycélra adta és ezenfelül százezreket áldozott a sajátjából a magyar zeneművészet oltárán.

III

ARCKÉPEK

(KÜLFÖLDIEK)

Brahms

Brahms János, a zordon fenség romantikus szívű dalnoka, 1833 május 7-én született Hamburgban. Centenáriumát emlékező szeretettel ünnepelte meg a zenevilág. A német Rekviem-től a szimfóniákig, kamarazenéjével, zongoraműveivel és dalaival volt tele az éter s hirdette a német mester lángeszét. Minden mikrofon ontotta súlyos gondolatait s a magyar rádió hatványozott tisztelettel adózott ma is elevenen élő szellemének, mert a magyarokat ismerte, szerette és sok időt töltött közöttünk.

A magyarországi zenetörténet különös kegyeltje a sorsnak. Több mint egy évszázadon át a legeslegnagyobbak barátkoztak nemzetünkkel. Valami lebilincselő és megbűvölő lelki szabadság kell legyen a magyarban, mely a zene hőszait hozzánk vonzotta. Haydn Józseffel kezdődik a kápráztató sor, aztán Beethoven jár e halmokon és réteken, majd Schubert dalolja körül a romantikus magyar vizimalmokat. Berlioz itt megtermékenyül, Wagner dicsfényes napokban sütkérezik s mikor lábuk nyomát az idő elmosta, — új hősz jön közénk — Brahms János. A régebbi nagyok közül ő az utolsó, aki sétáltgatott a Dunaparton.

Öregebb emberek szaván át elevenedik meg bennünk a kép, amint egy nagyhajú, nagybajuszú, torzonborz szakállú, tagbaszakadt, lassú mozgású, inkább hanyag külsejű ember határozott lépésekkel méri a pesti rakpartot. Egyedül megy itt is — zárkózott fenségében — miként egész életén át. Hanyag művésznnyakkendőjét lobogtatja a májusi szellő. Hátratett kezében kövér kampósbot s meleg szemében a tavasz. Nézi a méltóságos vizet, az öreg Gellértet, pompázó palotasorainkat, pénzt dob a virágáros leány kosarába és csendben figyeli a meleg alkony búcsúzásának szürkés pasztell-színeit. Megáll, mert a Hungária- vagy a Vadászkürtszálló irányából valami muzsikaszó csapódik felé. Arca megenyhül, szinte bólint egyet, mint aki ismerős hívásra válaszol. Arrafelé tart, mert igen szeret cigányzenekar mellett vacsorázni. Mohón issza a magyar nóták és táncok hamvas szépségeit. Cédulákra feljegyez valamit, zsebébe sülyeszi, aztán művész kezével összerakja, megformálja, kikerekíti s tíz, másodszor tizenegy magyar táncot ad a világnak, hogy mindenki gyönyörködhessen a magyar zene szépségeiben. Brahms dunaparti sétáit s a cigányhallgatást gyakori ittjártakor soha el nem mulasztotta. De ne gondoljuk, hogy felszínes kedvtelésből húzódott a cigánybandák közelébe. Behatóan érdeklődött a magyar zene iránt. Széleskörű kutatás alapján írta meg magyar táncait s jól tudta, hogy a cigány csak zenélési eszköz, a cigányozás csak zenélési mód, — az anyag magyar. Brahmsnak — „Magyar táncai” a külföldi magyar tánc- és népdalfeldolgozók sorában elsőrendű helyet biztosítanak, mert alapos és művészi munka eredményeként díszítik a zeneirodalmat.

Sok más kapocs is hozzánkfüzte a zeneköltőt. Így elsősorban hírneves magyar barátai. Bátran mondhatjuk, hogy művészi fejlődésének útja ragyogó magyar nevekkel van kikövezve. Reményi Ede emelte őt fel először. A hamburgi mulatókban fél éjjeleken át ócska keringőket és matróz-nótákat zongorázó útjában felismerte a tehetséget, zongorakísérőjévé fogadta, elvitte Altonába, az ott táborozó magyar katonák közé, együtt játszottak nekik s együtt hallgatták a különös ízű, megkapó katonadalokat. Jóideig jártak a hangverseny dobogókat, míg 1853-ban Reményi bemutatta barátját a hannoveri udvari hangversenymesternek, a magyar származású Joachim Józsefnek. A „hegedűkirály” azonnal felismerte a szöke, német ifjú rendkívüli tehetségét s boldogan jelentette levélben Weimárba Liszt Ferencnek, hogy milyen nagyszerű zongoraművészt és zeneszerzőt ismert meg. Liszt a legnagyobb szeretettel fogadta és vette őt körül. Mindenben segítette s akkor sem haragudott meg rá, mikor sajnálatos meggondolatlanságból később Brahms elszakadt tőle. Reményi, Joachim és Liszt után Brahms útja Schumannhoz kanyarodott, aki zenelapjában feltűnő cikkben ismertette meg Brahms értékeit a világgal. Ezzel Brahms neve bevonult az európai zenevilágba. Schumann lelkes felfedező cikkét is végeredményben magyar embernek, Joachimnak, köszönhette Brahms, mert az ő közvetítésével ismerte meg Mehlenben Schumann műveit s azok hatása alatt határozta el, hogy Schumannt Düsseldorfban meglátogatja. Schumann cikke után nyitva állt Brahmsnak a világ. Éveken keresztül hangversenykörútra járt, közben karmesteri állást vállalt,

majd hosszabb időre visszavonult szülővárosába, Hamburgba, hogy a régi mestereket tanulmányozza s komponáljon. Nyugtalan természetével nem maradt sokáig egy helyben. „Csavargásai során”, ahogy ő nevezte, 1862-ben Bécsbe került, mely város második hazája lett. Közbe-közbe Bécset is megúnta, többször elhagyta, de mindig visszatért oda s 1878-ban végleges lakóhelyéül választotta. Szerette Bécset s a császárváros is megbecsülte Brahmsot. Bécs akkor a magyarországi műzene irányító városának számított. A mieink gyakran megfordultak ott s a „Magyar táncok” szerzőjét tisztelettel vették körül. Brahms többször adott zongorahangversenyt Pesten, úgy, hogy a mester és Magyarország közt bizonyos fokú kapcsolatot mindig fennállt s életének utolsó évtizedében szorosabbra fűződött. Ha azt mondtuk, hogy Brahms útjának indulásánál Reményi, Joachim és Liszt magyar neve díszlett — az út utolsó szakaszát, Hubay Jenő, Koessler János, Dunkl N. János, Popper Dávid, Erkel Sándor és Dohnányi Ernő barátsága mélyítette el és színesítette Brahms számára.

A sok magyar jóbarát és kortárs levelezését és viszonylatait érdemes volna feldolgozni. Össze kellene egyszer gyűjteni a Brahmsról szóló magyar sorokat, annyiival is inkább, mert Koessler János, az a nagy tanítómester, aki mai világhódító alkotóművészeitket felnevelte, — Brahmsnak nemcsak legjobb barátja volt, de pedagógiájában csaknem kizárólag Brahms puritán szellemét s romantikus lelkü klasszicitását érvényesítette. Koessler Jánost és iskoláját könyvben kellene megírni s a művet Brahms szellemének lehetne ajánlani. E közelségre elmondok egy példát.

Dohnányi Ernő tizennyolc éves korában, mint zeneakadémiai növendék írta meg hervadhatatlan szépségű első művét, a *c-moll zongorakvintettet*. Tanárja, Koessler János, azon a nyáron elvitte bemutatni a művet a kamarazeneköltészet akkori legnagyobb mesterének, Brahmsnak. Ischlben, Brahms lakásán, kéziratból játszotta e művet Nikisch Artúr a bostoni Kneisel-vonósnégyessel. Brahms feszült figyelemmel hallgatja, aztán kezébe veszi a vezérkönyvet, lapozgat benne s ezzel adja át Koesslernek: „Én sem tudtam volna jobban megírni.”

Brahms és művészete sok nyomot hagyott a magyar zenében s a magyar zene sok értékes színt adott Brahms művészetének.

Nem múltak el nyom nélkül azok a nevezetes napok, mikor Brahms karácsony körül csaknem évente ellátogatott hozzánk s nem egy kamaraművét kéziratban hozta el, hogy a híres Hubay-Popper vonósnégyestársulattal bemutattassa. Ezeket még ebben a rövid összefoglalásban is fel kell sorolnunk, mert minden Brahms-biográfia megemlíti. Hubayék mutatták be a négy zongoratrió közül a 101. ópuszszámot viselő *c-moll* triót s a 8. ópusz számot viselő, átdolgozott *b-moll* triót, a három zongora-hegedű szonáta közül a 108. ópusz-számot viselő *d-moll* szonátát, a két zongora-gordonka szonáta közül a 99. ópusz-számot viselő *F-dur* szonátát és számos gyönyörű dalt. Ezeken felül a hegedűverseny is Budapestről indult hódító útjára, mert 1879 január 9-én, a Vigadóban, filharmóniai hangversenyen játszotta először, kéziratból: Joachim József. A bemutatóra Brahms is lejött Bécsből.

Brahms a budapesti Filharmóniai Társasággal a legjobb viszonyban volt. Nem egyszer vezényelte kitűnő zenekarunkat s többször szerepelt mint zongoraművész filharmóniai hangversenyeinken. A társaság Brahmsot 1893-ban, Goldmark Károllyal és Joachim Józseffel egyszerre, tiszteletbeli tagjává választotta, amit nagyobb kitüntetésnek tartott, mint cambridgei és boroszlói díszdoktori oklevelét.

Az említett magyar kapcsolatokon felül értékes örökséget hagyott ránk Brahms műveiben. Magyaros, vagy magyar motívumokat, részeket és hangulatokat. De nemcsak átvett népdalokat, vagy népdal-részleteket találunk alkotásaiban, hanem magaköltötte magyar témákat is. És ezek a témák magyarosak, sőt zamatosak. Így pl. három zongora-négyese közül a 25. ópusz-számot viselő *g-moll* négyes utolsó, „Rondo alla Zingarese” felírású Allegro-tétele két magyaros motívumon épül fel, melyek eredeti Brahms-témák. Messze vezetne, ha mindazokat a műveket felsorolnánk, melyekben magyaros szellem él és magyar vér lüktet, de egyet még ki kell emelnem, a 115. ópusz-számot viselő *Klarinétkvintettet*, mert ebben Brahms mintáját adta a klasszikus magyar lassúnak. Legszabályosabb kidolgozása mellett is: rögtönzött magyar andalgó benyomását kelti.

Íme, Brahms nemcsak szerette, de meg is értette és fel is tudta használni a magyar muzsika szellemét. A zene nagyjai közül többen írtak magyaros stílusú műveket, de Brahms egy lépéssel tovább ment, mert megmutatta, miként kell beillesztetni klasszikus formákba a magyar népzeneét. Ez példaadó érdeme!

Nem szólunk most Brahms zenerörténeti súlyáról,

szimfónikus-, kamara- és dalművészetéről s folyton növekvő népszerűségéről. De nem mellőzhetjük azt a fontos vonást, mely közel hozza és sokban megmagyarázza zárkózott alakját. Keressük meg Brahms szívében a nőt, — a szerelmet.

Ma sem elég világos a kép, pedig levelek százai fessegetik a problémát. Brahms sohasem nősült meg. Agglegény maradt. Szemérmesen, rejtve, mindig szaladt az eszményi szerelem után, mindig vágyott a házasságra és amikor előtte állott, visszariadt tőle. Hasonlatos vonása ez a Beethovenével, kinek — úgy látszik — nemcsak a művészetét, de a gondolkozását is átvette. Életkörülményeibe mindig belejátszottak a nők, ha nem is döntő, de vezető fontossággal. Korának három legnemesebb szellemű, elbűvölő egyéniségű asszonyával állott a legkedvesebb baráti viszonyban. Az első: Schumann Klára volt, a nagy zeneköltő felesége, ki nála tizennégy esztendővel idősebb. Úgy látjuk, hogy életének legigazibb szerelme ő, kinek ravatala mellett ezt mondta: „Az egyetlen embert, akit igazán szerettem, ma temetem”. Csodálatraméltó szép barátság volt, mely előtt értetlenül áll az ember, mert akkor sem láncolta magához az asszonyt, mikor az özvegyé lett.

A második ideál Herzogenberg Erzsébet volt, Brahms egyik tanítványának felesége. Olyan megvesztegetően bájos, hogy (Brahms szavai) „bele kellett szeretni”. A harmadik Siebold Agatha, egy tanár sötétszemű, szépséges leánya, ki Brahms dalait kristálytisza hangján úgy énekelt, akár az „Amari-hegedű”. — Voltak aztán még mások, nemkevésbé kiválóak, Spies Hermin, aztán a tüneményes varázsló: Arnim

Bettina, majd Holstein Hedvig, Feuerbach Henriett, Heldburg Heléna és nem utolsó sorban Barbi Alice, a Brahms-dalok híres tolmácsolója, kivel Budapesten is többször megfordult. Nehéz jól eligazodni a tündöklő nők közt. Valószínű, hogy Brahms alaptermészetében volt a hiba. Magábamélyedő, répelődő, nemesen szemérmes, gyakran megközelíthetetlen egyénisége, túlzott megfontolásokra való hajlamossága gátolta abban, hogy mély érzéseinek tengeréből a világ előtt bármit is eláruljon. Egyik levelében mondja: „Elveim közé tartozik, hogy operairással és házassággal nem próbálkozom meg”. És ezt meg is tartotta. Brahms nem szerencsés időben született. Liszt és Wagner hangos zsenije uralkodott. Egyikük sem szerette ezt az askéta vonásokba burkolt művészetet és nem is igen törődtek e magábavonult lélekkel. Brahms nem hódolt nekik, a maga szerény útját járta, sohasem törődött a művészet szükséges külsőségeivel. Megelégedett néhány hívének szeretetével. Megbecsülte „Brahmin”-jait, kiket órála neveztek el így a zenei társadalom, mely mindig igyekezett ellentéteket élezni a zenetörténet nagyjai közt.

Mikor aztán a hangos kortársakat a hősökkel együtt betemeti az elmúlás és az idő s más generáció ítélt felettük, marad a tiszta érték és belerétegződik az emberi kultúra nagy bányájába, hol esetleg egymás mellé kerülnek azok, akik valamikor átmentek az utca másik oldalára, ha látták egymást.

Igy járt egy kicsit Brahms is. Neve most Wagner közelségébe van felírva. Nem művészeti rokonságuk alapján, ebben sohasem álltak közel egymáshoz, — de szellemük azonossága révén. Egy ideig Wagnert

tartotta a leggermánabb zeneköltőnek a világ. Wagner Weber sírjánál mondta ugyanezt a *Blüvös vadász* költőjéről s ma osztatlan nézet, hogy a legnémetebb szellemű zeneköltő: Brahms!

A német fajiság első legnagyobb zenei apostola időrendben tagadhatatlanul: Weber. De franciás és olaszos vonások fedezhetők fel zenéjének ősgermán törzsén. Wagner a zene Wotánja. Nem is tud más lenni, mint szülöttje, Siegfried s a Mesterdalnokok ege például mégis olaszosan kék.

Brahms művészete a legegységesebben germán. Mintha tölgyerdő félhomályában járnánk, melynek lombkoronáján csak néhol üt át a napsugár.

A legtípusabb német zenész! A zordon fenség romantikus lelkű dalnoka...

D'Indy

Meghalt Párizsban, 1931 december 2-án, 80 éves korában *Vincent d'Indy*, a párizsi Schola Cantorum igazgatója. Átvette a menyei Schola Cantorum igazgatását.

D'Indy, a franciák nagy zenetanítója, a m. kir. Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolának tiszteletbeli tanára volt. Büszkén viselte ezt a kitüntetést. Első szimfóniáját a magyar történelem tündöklő hősről, Hunyadi Jánosról írta. Egy francia, akinek rajongó lelkéből a törökverő magyar hadvezér alakja muzsikát csal ki! Irántunk érzett rokonszenvét mutatta az is, hogy hét évvel ezelőtt eljött hozzánk, hogy személyesen köszönhesse meg zenetanári rangját. Csaknem egy hétig időzött itt. Dirigált és zongorázott nekünk s lelkesülten kamarazenélt, fiatalkori emlékeiben fürödve, régi barátjával, Hubay Jenővel, mint egykor, ötven évvel ezelőtt, Párizsban... Két emlékezetes hangversenyt is rendezett a Zeneművészeti Főiskola a költő tiszteletére.

D'Indy artisztikus, megnyerő jelenség. Előkelő, nyúlánk, egyenes alak. Életkorának makacs tagadója. Izmos nyakán rendkívüli fej ül. Nemes, okos, művelt arc. Hófehér haja dús. Bozontos szemöldöke

alól rendkívüli életenergiára valló, mély pillantású, csillogó szem tüzel. Sűrű, gondozott fehér bajusz árnyékolja be energikus száját. Homloka kissé hátracsapott, hatalmasan ívelt. Zenei gondolatok márványból faragott kincses tárháza.

Ez a külseje. A lelkéről, a zenei lángeszéről, rendkívüli munkásságáról sokat írtak. Olyan gazdag élet, hogy rövid sorokban érzékeltetni alig lehet. Ez az előttünk tüzes allegrokat ifjonti hévvel vezénylő aggastyán, Liszt és Wagner kortársa, barátja és César Franck tanítványa volt. Legkedvesebb tanítványa. Debussyvel ő teremtetten meg a hódító, új, francia zenét. Wagner párisi sikerei után a wagnerizmus hatásaként, visszanyúlva a régi-régi mesterek századaiba és kutatva a faji, népi zenét, D'Indy életre keltette a vérbeli, új, gall-muzsikát s hervadhatatlan pedagógiai munkásságával megmutatta annak virágzó, egyenes útját. A *Société Nationale de Musique* s a *Schola Cantorum* világhíre jórészt az ő nevéhez fűződik.

Álljunk meg egy percre a Schola Cantorum St. Jaques-utcai híres kapuja előtt.

A francia zenei újkor César Franckból indult ki. Franck befolyásának és munkásságának ereje generációkat irányított. Mikor a nagy mester meghalt, tanítványai és barátai apostolokként terjesztették művészeti eszméit. Alexandre Guilmant, Charles Bordes és Vincent d'Indy Schola Cantorum címmel zeneiskolát alapítottak azzal a szándékkal, hogy Franck eszméit ez az iskola folytassa s „*olyan modern muzsikát teremtsen, mely az egyházhoz méltó.*” D'Indy e század első évétől, mint igazgató vezette

az intézetet. Olyan szorgalommal, kitartással és munkabírással, melyre legjellemzőbb, hogy 80 éves korában is megtartotta leckéit. Naponta az óra pontosságával ment Párizs utcáin kedvelt otthona, a Schola Cantorum felé a hatalmas aggastyán, karján elmaradhatatlan sáljával. A Schola csakhamar Párizs új zenei főiskolája lett. Élettél teljes, termékeny és szabad zenei főiskola. Elmondhatjuk, hogy egész Franciaország minden újabbkori nagy zenésze ebből az iskolából került ki.

Érdemes volna megtudni, hogy mi mindent és hogyan tanítottak ebben az intézetben, de elégedjünk meg most azzal, hogy az iskola egyik tankönyvébe, d'Indy zeneszerzéstanába, bepillantunk. Ez a könyv skolasztikus szelleme mellett is egyik legértékesebb és legbátrabb zenetudományi és művészeti hitvallás. Nem hiszem, hogy nálunk fenntartás nélkül tanítanák, vagy tanúlnák, — mert ebben a tankönyvben *minden: a Hit*. Ilyeneket olvashatunk benne: „A hármas ritmusban a háromszemélyű Isten jegye mutatkozik meg.” (D'Indy: Zeneszerzés-tan, 25. oldal, Durand kiadás, 1902.) Vagy: „A művészeti alkotásban a léleknek hét képessége működik: a Képzelet, a Szív, a Szellem, az Értelem, az Emlékezet, az Akarat és a Lelkiismeret”. — „A művészekben mindenekelőtt legyen meg a Hit, hit Istenben, hit a művészetben: mert a hit ösztökéli a megismerésre s a megismerés útján arra, hogy mind magasabbra emelkedjék a Lény-nek létráján végső célja felé, mely nem más, mint Isten”.

„A művész gyakorolja a reményt: mert nem vár semmit a jelentől; tudja, hogy küldetése: *szolgálni*

s műveivel hozzájárulni az utána következő nemzedékek tanításához és életéhez”.

„A művész lelkét szállja meg a felséges Szeretet: a művész célja: hogy szeressen, mert a nagy, az isteni, a könyörületes Szeretet, az egyetlen alapelve minden teremtésnek”. (Zeneszerzéstán 16. old.)

Aki ezeket a sorokat leírta, az: a művészi egyéniség valláserkölcsei jellegét olyan fontosnak tartja, mint magát a művészetet. Aki így tanított, — igazi apostola a művészetnek. D’Indynek legszebb tanítása az élete. Önzetlen élet volt. Azért élt, hogy tanítson s azért talált gyönyörűséget a tanításban, mert ezzel is segíteni akart a művészeket.

Az Ideál lovagja volt!

Érdemeinek tüzetesebb felsorolása helyett olvassuk el hírneves honfitársának, Romain Rollandnak, rávonatkozó sorait: „A világosság d’Indy értelmének jellemző bélyege. Benne nincs semmi homály. Gondolkozása és művészete oly világos, akár csak a tekintete, mely olyan fiatallá tette arckifejezését. Szüksége van arra, hogy ítéljen, elrendezzen, osztályozzon, egységesítsen, *Nincs nála franciább szellem a világon!* Gyakran ráfogják, hogy wagneriánus: és igaz, hogy erősen hatott rá Wagner. De ez a hatás felületes még akkor is, mikor legfeltűnőbbben látszik; a szellem egészen más. A *Fervaal* című operában találhatunk néhány fát *Siegfried* erdejéből: de az erdő már nem ugyanaz; utakat vágtak benne s a napfény behatol Niebelung barlangjába.” D’Indy, a zeneköltő, szigorúan tradíció tisztelő. Inkább intellektuális lélek. Leíró lírikus. Enciklopedikus tudása rendkívüli. Konceptiói nagyméretűek.

Mestere a zenei építkezésnek. A többszólamúság és ellenpont fölényes ura. Orkesztrális színérzéke feltűnő. Stílusa kissé érdes, de hatalmas és képzeletmozdító.

Nem volt dús termelő. Művészete javát szimfónikus alkotások reprezentálják. Ezek közül a „*Hunyadi János*” szimfóniát, a „*Bűvös kastély*” című szimfónikus legendát, a „*Wallenstein*” szimfónikus trilógiát, az „*Istar*” című asszír témára írt szimfónikus variációkat nálunk is előadták. Nevezetes műve Schiller „*Die Glocke*” című költeményére írt „*Le chant de la cloche*” drámai legendája, zenekar, énekkar és szólókra, mellyel D'Indy 1886-ban döntő zeneszerzői sikerét aratta. Itt kamarazenét, egyházi műveket, zongoradarabokat, karműveket, dalokat s operákat, (mint *Fervaal*, *Az idegen*, *Szent Kristóf legendája*), melyek közül — sajnos — egy se került el hozzánk, holott azok az újabb francia zeneirodalom legjobb drámai termékei közül valók.

*

Vincent D'Indy magyar kapcsolatai régi keletűek. Több mint egy félszázadra nyulnak vissza s a nagy magyar hadvezér, Hunyadi János, nevével kezdődnek.

Jeleztük, hogy d'Indy első szimfóniáját Hunyadi Jánosról írta. Ennek körülményeiről Unger Ernőhöz, a Zeneművészeti Főiskola tanárához, d'Indy 1924 augusztus '22-én zenetörténeti nevezetességű levelet írt, mely egész terjedelmében így szól:

„Kedves Uram!

Először is bocsánatot kérek, hogy késedelmesen válaszolok szeretetreméltó levelére. Nagyon megkésve

kaptam kézhez, mert az utóbbi időben kénytelen voltam tartózkodási helyemet többször változtatni. Engedje meg továbbá, hogy szívből megköszönjem fáradozását, amit első szimfóniám, Hunyadi János, vezérkönyvének rekonstruálására fordított; higgye el, nagyon hálás vagyok, amiért művemért ilyen hatalmas munkára vállalkozott.

És ebből az alkalomból meg kell mondanom önnek, hogy nem ajándékoztam senkinek eredeti vezérkönyvem, melyről másolatom sincs. 1912—13 táján egy úr, kinek a nevét elfelejtettem, elkérte tőlem közlés céljából vagy tizenöt napra... és azóta nem hallottam róla... és ez a figyelmetlenség kínos volt nekem.

Ha bármely módon meg volna a lehetősége annak, hogy nevemben ezt az eredeti vezérkönyvet visszaszerezze, megengedi, hogy azt emlékül az Ön munkájáért, barátilag felajánljam, azzal a feltétellel, hogy megküldi nekem a másolatát, mert szeretném ennek a fiatalkori művemnek egy példányát megőrizni.

Mert valóban úgy van, ahogy Ön mondja, ez fiatalkori művem, melynek elmondom röviden a történetét. — 1875-ben, 24 éves koromban, mikor zeneszerzési tanulmányaimat César Francknál, a nagy muzsikusnál és csodálatos tanítómesternél, végeztem, témát kerestem egy szimfónikus műhöz. Egy Chassin nevű urnak „Magyarország” című munkája került a kezembe és hamar fellelkesültem hősük, Hunyadi iránt. Abban a percben elhatároztam, hogy szimfóniát írok róla, melybe beleviszem egész szívemet és egész elragadtatásomat.

Témául egy magyar melódiát vettem, melyről biztosítottak, hogy „Hunyadi-himnusz” és nagy buzgósággal dolgoztam. 1876 tavaszán befejeztem a művet és mesterem, Franck, úgy látszott, meg volt vele elégedve.

Ezt a szimfóniát sohasem adták elő a maga teljességében. A Societé Nationale de Musique előadta 1876-ban az első tételt és 1877-ben a két utolsót, Colonne vezénylete alatt. Később nem volt erről szó.

Az Ön baráti kezdeményezésének köszönhetem majd ennek a szimfóniának első teljes előadását.

Valószínűleg bőven fog benne találni „fiatalosságokat” és részeket, amiket ma már nem írnék, de azért vannak részletek, amelyeket most is nagyon szeretek és nem tagadok le.

Végtelenül sajnálom, hogy lehetetlen lesz koncertjén megjelennem, de — sajnos — Budapest nagyon messze van, az utazások igen drágák és nincs semmi szabad időm.

De higgye el, hogy az előadás napján szellemben Önnél leszek. Fogadja Uram legmelegebb köszönettemmel őszinte és baráti szimpátiám kifejezését. — Vincent d'Indy.”

Ehhez az értékes levélhez alig kell kommentár. A *Hunyadi János* szimfóniát teljes egészében 1924 november 10-én, a Zeneművészeti Főiskola nagytermében, a *Budapesti Hangverseny Egyesület* előadta, Unger Ernő karnagy vezetésével.

Hogy került meg az elveszett szimfónia? Véletlenül. Ki volt az az ember, kinek d'Indy a vezérkönyvet 1912-ben kölcsönadta volt, máig sem tud-

juk, de mikor Unger Ernő levélben kérte a mestertől előadásra a művet s a felolvasott választ kapta, kutatni kezdett utána és szerencsére, a volt Országos Szimfónikus Zenekar karnagyának lakásán véletlenül megtalálta.

A vezérkönyv első oldala szószerint ez: „Jean Hunyade, Symphonie en 3 Parties. I. (Introduction et Allegro) II. (Andante sostenuto) III. Final. Composé d'après le theme heroique hongrois intitulé: Hunyadi Induló. Op. 5. 1874—1875.”

A Hunyadi szimfónia alcíme: „Egy magyar hős emlékére”. Három tételből áll: Az első: bevezetés és Allegro, a második Andante sostenuto, a harmadik Finále. A műben zeneileg csak annyi magyar vonás található, hogy tematikus anyagában Erkel *Hunyadi László*-jának triolás motívumait ismételteti a szerző s két helyen a magyar Himnusz használja fel cantus firmusnak.

Az a könyv, mely d'Indy figyelmét Hunyadi János iránt felkeltette Charles Louis *Chassin*, francia publicista (1831—1901) „La Hongrie” (1855) című műve, mely két kiadást ért meg. Chassin sokat foglalkozott magyar témákkal. Könyvet írt a szabadságharcról, Irányi Dánielről, Petőfiről és Teleki Lászlóról.

A szimfóniával kapcsolatban bemutatom d'Indy levelét, melyet Párisból, 1927 március 12-én Hubay Jenőhöz intézett:

„Kedves Hubaym!

Szívből köszönöm, hogy megküldte első szimfóniámnak, *Hunyadi János*-nak, a másolatát. A kéz-

írat, ahogy írtam, Unger úr tulajdonában maradjon, aki előadta ezt a fiatalkori művet.

Elég fáradsággal tudtam vámosaink körmei közül kiragadni . . . de végre megvan és ez a fontos.

Ami engem illet, végtelenül boldog vagyok, hogy Budapestre mehetek a jövő évadban. Minden a szezonától függ, mert olyan nagy az elfoglaltságom, hogy nehéz Párizstól távol lennem a tanfolyamok és leckeórák miatt, melyeket elveszítenék . . . és sajnos! az élet olyan drága mostanában, hogy nem engedhetem meg magamnak az utazás gondolatát.

Pedig igen vágnék Budapestre menni, ha nem egyébért, hogy viszontláthassam régi barátomat, Hubayt.

Mindnyájuknak legjobb és legtiszteleteljesebb üdvözléseket küld Vincent d'Indy."

Hubay és d'Indy barátsága 1881-ben kezdődött. A francia zeneköltő lelkes örömmel üdvözölte Párizsban a világhírű magyar hegedűművészt. Hubay Jenő abban az időben virtuóz pályája zenítjén hódított Párizsban.

Erre az időre és d'Indyre Hubay így emlékszik vissza: — „1881 március havában ismerkedtem meg Vincent d'Indyvel, a nagy francia zeneszerzővel. Párizs városa ugyanis akkor egy nagy jótekonycélú hangversenyt rendezett. A legelőkelőbb és leghíresebb párizsi művészek ajánlották fel közreműködésüket. Engem is felkértek, ki akkor Padeloup „Concertes populaires”-jein nagy sikereket arattam, hogy játszam el néhány saját szerzeményű darabomat. A kísérettel Vincent d'Indyt bízták meg, ki akkor még ismeretlen volt, csak azt tudták róla, hogy jó zenész és kitűnően

zongorázik. Ez alkalommal ismerkedtem meg Vincent d'Indyvel, persze akkor még nem sejtettem benne Franciaország egyik legnagyobb zeneköltőjét. Azokat a darabokat, melyeket akkor Vincent d'Indy kísért, — most, 50 év múlva ismét eljátszom az ő emlékére. — A jótékonycélú hangverseny után sokszor találkoztam vele Párizsban, későbbben az 1882—86. években Brüsszelben, mikor az ottani Kir. Konzervatóriumban — mint Vieuxtemps utóda — a hegedűkiművelési osztályt vezettem.

— Baráti érzület és nagy rokonszenv fűzött bennünket egymáshoz. Néhány évvel későbbben Párizsban Lamoureux szimfónikus hangversenyeinek keretében tanuja voltam d'Indy döntő zeneszerzői sikerének és ott hallottam Schiller „*Die Glocke*” költeményére, zenekar, énekkar és szólókra írt „*La cloche*” című nagy szimfónikus kantátáját. A mű rendkívüli sikert aratott és megalapította d'Indy zeneszerzői világhírnevét. — Mikor Brüsszelt elhagytam, megszakadt a fonal Vincent d'Indy és közötttem.

— 1925-ben, mikor a Zeneművészeti Főiskola 50 éves jubileumát tartotta és Magyarország Kormányzója ez alkalomból a leghíresebb külföldi zeneszeknek a tiszteletbeli tanári címet adományozta, nekem kellett az erre vonatkozó javaslatot megtennem. A francia mesterek közül, mint a legérdemesebbre, természetesen d'Indyre esett a választás. D'Indy annál jobban örült e nagy kitüntetésnek, mert lelkesedéssel határos rokonszenvet táplált mindig a magyar nemzet iránt, mely Hunyadi szimfóniájában kifejezésre is jutott. 1928-ban Vincent d'Indy Budapestre jött és itt tiszteletére a Zeneművészeti Főiskola több hangver-

senyt rendezett, melyek a legnagyobb siker jegyében folytak le. Egyik hangverseny műsorán kamarazene-művei szerepeltek, többek között *B-dur trió*-ja is. A zongoránál maga a mester ült, a csellórészt Zsámboki Miklós, a hegedúrészt én játszottam. Nagy ünneplésben volt része a mesternek Budapesten s itteni tartózkodása felújította a mi meleg barátságunkat, mely haláláig tartott.

— Én mindig a legnagyobb szeretettel fogom megőrizni a kiváló műveltségű, nemes jellemű és gondolkodású nagy művész emlékét.”

D'Indy budapesti két emlékezetes hangversenye 1928 május 4-én és 8-án volt. Május 19-én ezt a levelet küldte Párizsból Hubaynak:

„Kedves Barátom!

Ma van néhány szabad percem és azt fel akarom használni arra, hogy legbarátibb köszönetemet küldjem Önnek azért, amit Budapesten tartózkodásom alatt értem tett s a tökéletes és elbájoló módért, ahogy előkészítette és megrendezte két hangversenymet.

Igazi boldogság volt számomra Önt újra megtalálni és néhány napot Önnel és Madame Hubayval tölteni, aki olyan szeretetreméltó volt feleségemhez és hozzám.

Külön megkérem arra, legyen tolmácsom a zenekari tagoknál. Fiatalos és átható hevüknek nagy része volt műveim szép előadásában. Tolmácsolja mindnyájuknak baráti hálámat, el nem felejtve a kitűnő Zsoltot, aki oly szívesen vezette az előkészítést.

Köszönet azoknak a művészeknek is, kik oly szépen adták elő vonósnégyesemet, de különösen nagy köszö-

net a Zeneművészeti Főiskolának a szíves fogadtatásért és Önnek, aki előttem képviselte a Főiskolát, tanubizonyosságát adva odaadásának, amit sohasem tudnék elfelejteni.

Higgyen, kedves Hubaym, nagyon nagy és hálás barátságomban:

Vincent d'Indy.

Tisztelet és megemlékezés mindkettőnk részéről Madame Hubaynak és a fiainak."

Még egy igen jelentős és eddig ismeretlen kapcsolatot tárhatok fel, melyet a „Muzsika” című zenei folyóirat Liszt-számába küldött a francia mester. (1929 február—márciusi szám.)

Nevezetes sorokat írt Liszt Ferencről, a legnagyobb magyar zeneköltőről, melyekkel maga d'Indy igazolja, hogy a *hírneves Schola Cantorum megalapításának szellemi érdeme jórészt Liszt Ferencé*.

„1873 júniusában részesültem abban a szerencsében — írja d'Indy —, hogy Eduard Lassen, a weimari színház karmestere, bemutatott Liszt Ferencnek. — Látogatásom alatt — nagy csalódásomra — zenéről egyáltalán nem volt szó, de Liszt felszóllított, menjek el minden reggel nyolc órakor, hogy vele együtt igyam meg a hagyományos tejeskávét és hogy beszélgethessünk. — Sohasem felejttem el, hogy mit jelentett számomra ez a bizalmas együttlét. *Kétségtelen, hogy beszélgetéseim a „Krisztus” szerzőjével, az eszmék nagy termékenyítőjével, érlelték meg bennem a kompozíció tanításának azt a tervét, melyet húsz évvel később a Schola Cantorumban megvalósítottam.* — Liszt a zongora és zeneművészet tanításában gori-

dosan elrendezett kronológikus módszert alkalmazott, melyet — *abogy azt már említettem, én is magamévá tettem a kompozíció tanításában.* — Őszinte és mély hálával vagyok eltelve Liszt Ferenc iránt, értékes tanácsaiért és mindazért, amit tőle tanultam.”

Így értékelte a hálás francia mester a mi nagy Lisztünknek megtermékenyítő szellemét. Erről az adatról a Liszt kutatóknak nem szabad elfeledkezniök.

Haydn

Haydn Józsefet, a zeneművészet nagy klasszikusát, — kinek kétszázadik születési évfordulóját világszerte ünnepelték, — két szempontból kell vizsgálnunk és értékelnünk. Mint egyetemes mestert s mint azt a halhatatlant, ki életének legszebb három évtizedét Magyarországon, magyarok között, töltötte el.

Haydn megítélésében a zenetörténelem és zeneesztétika nem annyira egységes, mint pl. Mozart, vagy Beethoven működésének s érdemeinek elismerésében. Haydn a zeneművészet nagy triászához tartozik. A 18. század második felének s a 19. század elejének, mely a muzsika legemelkedettebb ideje, ő az előjárója. Nélküle Mozart és Beethoven talán nehezebben került volna fel az olimpusz csúcsára. Mégis ellentétes nézetek támadnak megítélése körül, bár az idők múlása mindinkább nagyítja igen jelentős és vonzó alakját. Ha érdemei kopnak is, elkopni nem fognak soha. Ha eredményeiben másokat is osztoztatnak, mégis az övé az oroszlánrész. Hogy neve szürkült, az nem csoda. A legeslegnagyobbak árnyéka őt is befogja. Művei a zene mai követelményeitől messze állanak. Bach, Mozart és Beethoven ereje mellett neve szegett szárnyal esik ugyan, de Bachtól és Händeltől

Gluckon és Mozarton keresztül ő a Beethovenhez vezető út.

Haydn számos érdeme közül a legkiemelkedőbbek: *a)* ő a mai szimfónia megalapozója, *b)* a vonós-négyes ősapja s *c)* az oratórium új szellemének megteremtője. E megállapítások nem betűszerint értendők. Olyan hatalmas művészeti megnyilatkozások, mint például a kamarazene, szonáta, szimfónia stb. nem támadhattak egy ember ötletéből és munkájából. Évszázadokon keresztül száz és száz muzsikuss dolgozott azokon. A zeneművészetben is van kapcsolódó, folyamatos fejlődés. A szellem országútján akadnak aztán kiugró nagy nevek, akik több érdemre nézhetnek vissza egyedül, mint az előző századok halvány munkásainak százai. Haydnal szemben akkor leszünk igazságosak, ha szemünket a zenetörténet fokozatos fejlődésének menetéről le nem vesszük. A „mannheimi iskola” gyűjtőnéven ismert muzsikusk Haydn előtt már sok mindent megcsináltak, amit később Haydnak tulajdonítottak. Írtak szonátákat, szimfóniákat, versenyműveket, kvartetteket, triókat, egyéb kamarazenét, színpadi és egyházi műveket. A hangszeres stílus megteremtése fűződik az ő nevükhöz és Stamitznak Haydn előtt tíz évvel Párizsban olyan szimfóniáját mutatták be nagy sikerrel, melyben már üstdobok, trombiták és kürtök szerepeltek. A mannheimiaknak a szonáta mai alakjának kialakulásában van annyi érdemük, mint Haydnak. Ők már eljutottak a négytételes szonátához, ők már szabályos szonátaformában kamarazenélnek, frázisaikat, témáikat motívumokra bontják, úgy dolgoznak, mint akár Haydn s hogy nevük mégsem mérhető össze a nagy klasszikus-

sal, annak oka, hogy nincs eléggé emelkedett szellemük, gondolataiknak nincs költői tartalmuk, szabályos zenélésükből hiányzik a poétai szív. Zenei formáikba és eredményeikbe Haydn öntött szárnyaló lelket.

A két témára alapított szonátaszerkezetet, a szimfóniák tételeinek rendjét már megtaláljuk a manheimiaknál, de a szimfóniák dallamainak kifejező eredetiségét, erejét, harmóniákban új kombinációkat, az egyes tételek kiszélesítését, meglepő akkordfűzést, modulációt, merész ritmikát, a dallamvonalbeli egyszerűségnek szépségét, — mind Haydn hozta. Tudjuk, hogy Bach korában a zenekar összeállítása még nem egységes, az orkeszter egymásközt bensőbb összefüggés nélküli, csupán koncertáló hangszerből állott. Az egyes hangszercsoportok polifónikusan, vagy különváltan, legfeljebb többszörözve, de sohasem egybeolvadva működtek. A hangszerek megválasztásában, összeállításában nagy önkényt és bizonytalanságot látunk. Haydn az első, ki a fúvóshangszerek ügyes csoportosításával és azoknak a vonósokhoz viszonyított alkalmazásával a modern zenekart s a modern zenekari nyelvezetet megteremtette. Haydn elsősorban praktikus zenész volt. Művészete gyakorlati. Újító, de nincs akkora lendülete, hogy a zenének elvonatkoztatott, titkos értelméig eljutott volna. A zeneművészetről nem volt tudományosan megalapozott felfogása. Szimfóniáinak a mai érelemben nincs tartalmuk. Tökéletes formában tartott, emelkedett szellemű zenélés csaknem mindenik, de nem több. Gyakorlati kézzel kerekre csiszolt, kellemes zeneművek, szabad hangjátékok. Kontrapunktikus nehézségeknek könnyed, tetszetős megoldásai. Fiatalabbkori szimfóniáiban kü-

lönösen sok a formalizmus. A zenetörténet folyamán Mozart az első, ki a melódiát megnesemesítette. Haydn nagyszerű érzékkel észrevette ezt s kimutatható, hogy Mozart C-dur, Esz-dur és g-moll szimfóniáinak hatása után egészen másként dolgozott, mint annakelőtte. Haydn 56 éves volt akkor, mikor a nála 24 évvel fiatalabb Mozart gigászi szimfóniáit megírta. A lassan fejlődő Haydn tanult a robogva száguldó fiatal zsenitől. Ettől kezdve fektet nagyobb súlyt a tematikus kidolgozásra, miért is utolsó, úgynevezett londoni szimfóniái, a legérettebbek. És jön Beethoven, ki gondolatokkal köti össze a zenét, hatalmas eszméssel duzzasztja a szimfónia kereteit s megteremti a zenék zenéjét, a beethoveni szimfóniát. Haydn szimfóniái nem rázzák fel a lelkeket, nem sodornak magukkal, nem gazdagítanak élményekkel, mint Beethovenéi, de gyönyörködtetnek, megnyugtатnak, elandalítanak.

Haydn legművészibb vonósnégyeseiben. Ez a műfaj az ő működése óta — tökéletes. Ő az első, ki a tematikus kidolgozás virtuóztatásával és finomságával szövi át vonósnégyeseit. A kamarazene új nyelvezete s formája teljesen az ő sajátja. A vonósnégyes hangszereinek egyéni, szabad megszólalása az ő zsenialitásának eredménye s a szonáta-tétel átvitele a kamarazenébe és a szonátaforma végleges kialakítása nem kisebb érdeme a többinél. Egy Haydn vonósnégyesnél kedvesebb és szebb házizenét elképzelni sem lehet. A Haydn után jövők többet adtak ugyan e négy hangszeren, megráznak, elszomorítanak, ujjongó öröme ragadnak, míg „Haydn papa” szelíden cseveg s mégis alighanem a *Császárkvartett*, a *d-moll* („Quinten-quartett”), a

nagy *B-dur* s az „*orosz vonósnégyesek*” szerzője érezte meg legjobban a házizene meghitt szellemét.

Az oratórium is sokat köszönhet Haydnnak. Új, szabadabb szellemmel töltötte meg Händel grandiózus műfaját. Az addig kizárólag vallásos, vagy bibliai tárgykört kiszélesítette s világias közvetlenséget vitt bele. Természeti képeinek nagyszerű arányaival, zenekari tételeinek és kórusainak változatosságával, mozgalmasságával olyan zenei freskókat teremtett, melyeknek színei tüzelnek s vonalai beszélnek. A *Teremtés*-t és az *Évszakok*-at az oratórium történetében megkülönböztetett hely illeti meg. Határjelző alkotások. Haydn általános értékelés szerint közvetlen, intim hangú költő, aki családiasan kedélyes, naiv, problémátlan és mindig derűs. Művészetének legtöbbször ezt az oldalát látja a köztudat. Holott Haydn néha a komor tépelődésig, fájdalmas páthoszig, drámai erőig emelkedett s eljutott a tragikus mélységig is. Az a művész, aki lassan, tapogatódzva járt, aki csaknem autodidaktaként ment előre, aki ötven éves korában talált rá önmagára s hatalmas fantáziáját és rendkívüli temperamentumát mindig korlátok közt tudta tartani, — a művészet birodalmának egészét, — tehát nemcsak a derűs oldalát — ismerő mester volt. Erre kvartettjeiben és szimfóniáiban számos bizonyyságot találunk.

Haydn műveinek pontos és hiteles jegyzékét még nem sikerült összeállítani. Az óriási anyag teljes listáját csaknem lehetetlenné teszi az, hogy Haydn neve alatt másoknak dolgozatai is megjelentek. Így pl. testvéröccsének, Mihálynak, kompozíciói jórészt az ő neve alatt látrak napvilágot s ennek a fordítottja is előfor-

dult. Haydn maga nem tartotta számon műveit. Amilyen rendszerető volt ruházkodásában és életmódjában, annyira nem törődött kótáival. Több műve elveszett. Most is előfordul, hogy rábukkannak ismeretlen szerzeményére. Műveinek nyolvan kötetre tervezett összkiadása 1908-ban indult meg E. Mandy-czewski szerkesztésében, de néhány kötetnél tovább nem jutott. Haydn rendkívülien termékeny zeneszerző volt. Műveinek száma több mint ezer. A rövidéletű Mozartnak ötszáz szerzeménye van, míg Beethoven műveinek száma a száznegyvenen alul marad. Ezekből a számokból kiolvasható, hogy Haydn műveinek nagyrésze megrendelésre, vagy az alkalom szükségéből készült. Az előtte élt mesterek, Bach kivételével, ritkán dolgoztak az „öröklétre gondolat-sal”. Mozartnál érezzük először a gondosságot s főleg Beethovennél a „feladat szentségének tudatát”. Ha elgondoljuk, hogy az Esterházy hercegeknél töltött csaknem harminc éven át minden zenei ünnepélyre új és új alkotásokkal lepte meg gazdáit, ha elgondoljuk, hogy Alfred Schnerich („Joseph Haydn und seine Sendung”) legújabb jegyzéke szerint 104 szimfóniát, 83 vonósnyegyest, 16 vonósversenyművet, 6 fúvósversenyművet, 16 nyitányt, 105 különféle kisebb zenekari művet, 102 triót és duót, 170 barytonra készült kompozíciót, 11 zongorakoncertet és 14 vezető zongoraszólammal ellátott divertimentót, 41 zongoratriót, 52 zongoraszonátát, közel 100 más kétkezes zongoradarábot, 17 operát, 10 más színpadi zenét, 3 oratóriumot, 5 kantátát, 14 misét, 29 kisebb templomi szerzeményt, 31 áriát, 105 dalt s egyéb műveket és még mindezeket felül s mindezek után hatvanöt és hatvannyolc éves

korában írta meg két nagy oratóriumát, — rendkívüli termékenységet méltán csodálhatjuk. Műveiről ilyen bölcs szavakkal nyilatkozott: „Sunt mala mixta bonis”. Haydnt találóan nevezik a muzsika Dickensének. Minden érdeme felett tündöklék lelkének derűje. Komolyságban, mélységben, erőben túlszárnyalták, de kedélyességben, kedvességben, tréfálkozásban, humorban senki. Itt találkozik Dickenssel s ebben a zene terén egyedülvaló. Humor csak bölcs, jó lélekből fakad és a lelkek leggyógyítóbb írja. Századok jöhetnek és tűnhetnek, a haydn-i derűre emlékezni fog az emberség.

*

Ha Haydn világnevét fájdalmasan megszükkült magyar portánkra vetítjük, multunk dicsőségén álmódózva, büszkélkedhetünk, hogy ezt a lángelmét a legelső magyar főúri család, az Esterházy hercegek, segítették és emelték pályája csúcsára. Az Esterházyak érdeme, hogy megadták neki az eszközöket tehetsége kifejlesztésére. Haydn mindig dísznek tartotta udvari karmesteri címét s a hercegi családtól vett jókért hálából olyan zeneművészeti központot teremtett magyar földön, melynek akkor mása nem volt. Igaz, hogy ezt a zenekultúrát nem tarthatjuk magyarnak, de itt virágzott, Magyarországon. Magyar földön, Esterházában és Kismartonban az 1761-től 1790-ig terjedő idő az általános zenekultúra legmagasabb fokát mutatja. És ennek zeneművészeti vezére: Haydn József volt.

*

Haydn magyar földön s a bécsi magyarok közt eltöltött idejéről, személyi magyar vonatkozásairól hatal-

mas és igen érdekes könyvet lehetne és kellene írni. Haydn munkáinak magyar vonatkozásai azonban már alig tennének ki vékony füzetet. Ezeren felüli műve közül csak hat mutat némi kapcsolatot a magyar zenéhez, ami feltűnően kis szám s szinte megmagyarázhatatlan attól az igen termékeny mestertől, aki harminc évig élt magyarok között. Ne feledjük azonban, hogy a magyar zenetörténet verbunkos korszakának kezdetén Haydn már ötven éves volt és Bihari János, e korszak legeredetibb mestere, meg sem született, mikor Haydn már Eszterházán és Kismartonban működött. Így Haydn a magyar zenéből mást, mint a népzeneinek véletlenül füléhez jutott foszlányait, nem ismerhetett. Ha a magyar vonatkozású művek tájékoztatók, tévetegek és kevésbé sikerültek is, — művészi emlékek tekinthetők.

Az egyik magyar vonatkozású mű, melynek címe *all' Ongarese*, egy 1772-ből való mechanikus hangszernek („Flötenuhr”-nak) darabjai között szerepelt. Ennek az automatikus hangszernek, melyet Haydn Gassmann nevű karmesternek ajándékozott, zenedarabjait nemrég jegyezték le. Tizenhat kisebb zenedarabból állott, a negyediknek a középrésze viseli az „*all' Ongarese*” nevet. — Két műnek csak a címe utal a magyaros szellem keresésére. Az egyik a *D-dur vonósnégyes* „*Allegretto alla zingarese*” tétele; a másik fúvóshangszerekre komponált *Hungarischer National Marsch*, mely kiadatlan kézirat az Esterházy hercegi levéltárban. Ebben a két műben semmiféle magyar elem sincs. A *D-dur zongoraverseny* harmadik tétele, a „*Rondo all' Ongarese*” félreismerhetetlenül magyaros dallam s az egész tétel lendülete és szelleme közel áll az ak-

kor már kibontakozó verbunkos muzsika „friss”-éhez. Magyaros dallamai közül legismertebb *G-dur zongoratrió*-jának „*Rondo all Ongarese*”-je, melyről Bartalus István azt írta volt, hogy „elég magyaros, de több helyen inkább török”. Mi ezeket a dallamokat magyarosnak tartjuk s Major Ervin („Magyar táncdallamok Haydn feldolgozásában” c. tanulmány. Zenei Szemle XII. évf. 1928 június—augusztusi szám) e táncdallamok őseit és rokonait meg is találta. — Haydn a magyar költők közül két kortársának: Csokonainak és Verseghynek szövegére írt dalt. A szövegeket számára lefordították. Haydn—Csokonai-dalt egyet ismerünk, szintúgy Haydn—Verseghy-dalt is, de a legújabb kutatás megállapította, hogy van még három Haydn—Verseghy-dal, melyek úgy keletkezhetek, hogy Haydn dallamaihoz Verseghy utólag írta a szöveget.

Haydn magyar vonatkozásai kapcsán ki kell emelnünk, hogy a nagy klasszikus mester járt nálunk. Budán 1800 március 8-án a Teremtés oratóriumot vezényelte. A legnagyobbak közül négy: Haydn, Mozart, Beethoven és Schubert közvetlenül ismert bennünket. Haydn hangversenyt vezényelt a budai várban; Mozart járt Pozsonyban; Beethoven játszott a budai Várszínházban és sok időt töltött Korompán s főként Martonvásáron; Schubert hónapokig élt Zselizen.

Paganini

A hegedű legnagyobb virtuóza, mestere és művésze volt. A tizennyolcadik század végén született, de neve most is fogalom. Nem szárnyalta túl senki, sőt el sem érte.

Micsoda rendkívüli művészet lehetett az, melynek hatása generációk során él a lelkekben, holott hegedűjének hangját sokan sohasem hallották? A színész és zenész hírneve aránylag a legrövidebb, mert művészete: percnyi művészet. Elszáll a pillanattal. Az előadóművészet újabban megörökíthető technikai úton. Mit nem adnánk, ha Paganini, a hegedűkirály s Liszt Ferenc, a zongorakirály, játékáról gramofónlemezünk volna. A világ két legnagyobb előadóművészeinek játékáról csak hatásaiból tudhatunk valamit és csak megközelítőleg mondhatunk ítéletet, akár csak Orfeusz lantmuzsikájáról, mellyel megszelídítette a vadállatokat, megállította a rohanó vizeket s megelevenítette a köveket. Valóban az ó-kor zenei regéjének hasonlata kísérti az embert, ha ezekre a zenei titánokra gondol.

Igaz, hogy Paganini idejében más világ volt. A zenére fogékony generáció el sem tudta képzelni hangszerek nélkül az életet. A hegedű, vagy a zongora

hozzátartozott a mindennapi léthez, szervesen összefüggött a társadalmi élettel. Mindenki zenélt, vagy zenét hallgatott. Még a bécsi fiákeres is tudta, ki az a Paganini. Az ötforintost „Paganinerl”-nek keresztelte arról a bőkezűségről, mellyel a művész minden útját fizette nekik. A modern, rohanó idő a szelíd, halk hegedűnek szavát vette. A rettenetes erejű nagyzenekar, a mai kor kedvence, megfojtotta a hangszernek fülemiléjét, a hegedűt, melynek művészete Paganini óta szélesedett ugyan, de nem emelkedett. Sőt lassú visszaesés következett be, mely több mint száz éve tart. E közben hírneves csodagyermenek és később világhírű mesterek nagy területeket hódítottak maguknak a hegedűművészet birodalmából. Művészettörténeti nevezetességű iskolákat alapítottak és virágoztattak ki. Paganini után jött Spohr, Wieniawski, Sarasate, Joachim, Burmester, Kreisler, Hubay, Isaye, Kubelik, Hubermann. Mindenik külön-külön értékes, érdekes, kiváló mester, de Paganini egyedül mindezek művészetének egyesítője lehetett és ezenfelül olyan *zenei egyéniség*, aki iskolákon és mestereken századok távlatán áthatolt. Paganini összefoglalója volt az egész olasz hegedűművészetnek. Tartini, Veracini, Corelli, Catalani, Viotti stílusa az ő vonójában mind benne ragyog s az egykori német és francia hegedűművészet álmélkodva csodálkozik ezen a zengő lángoszlopon. De Paganini még ennél is több volt. *Paganini: a hegedű lelke: ember képében*. Hangszerének csak alsó hangterjedelme, korlátozott, magassága: beláthatatlan. Paganini a hegedűművészet szédítő magasságában lebeg.

*

Sokat és nagyon érdekeseket lehetne beszélni az életéről. Olyan fantasztikus élet volt ez, amilyen egyetlen nagy zenésznek sem jutott. Legendák szálldostak körülötte, melyeknek semmi, vagy nagyon kevés alapjuk lehetett, de a közhit csak boszorkányos csodákkal tudta némiképpen megmagyarázni művészetének lihetetlenségeit. Beszélték, hogy az ördöggel cimborál, eladta lelkét a gonosznak, hegedűjének hangja azért olyan csábító, varázslatos. Beszélték, hogy embert ölt s hegedűjének húrjai emberbélből valók; beszélték, hogy meggyilkolta imádottjának férjét; párbajban leszúrta a barátját; börtönt ült, ahol hegedűjének bélhúrjai elszakadtak s csak az acélfonatú vastag G-húr maradt meg és ő ezen az egyetlen húron is úgy hegedült, mint más négyen (ez igaz volt, de nem ilyen romantikusan); beszélték, hogy olyan varázslatos titkok birtokában van, melyekkel emberi éneket fojtott bele a hegedűjébe; beszélték, hogy minden tette és szava titokzatos, misztikus. Bizonyos, hogy volt valami démoni a lényében. Regények, novellák, színdarabok, újabban filmek dolgozták fel hihetetlenül érdekes és bonyolult életét. Pedig az egészből csak annyi igaz, hogy szenvedélyes, szenvedelmes, izzó temperamentumú, mindig szerelmes, könnyelmű, fiatalabb korában pénzpazarló, kártyás, szerteten és féktelen volt, aki előtt csak a művészet szent.

Törékeny, betegségre hajló, sovány, inkább magastermetű volt. Folyton nyugtalan és hajsztolt, aki mindamellett példás fiú, ki édesanyját nagyon szeretete, nővéreit pártfogolta s szerető apa, ki fiacskáját, a kis Achillest, imádta és mindenfelé magával vitte. Feleségétől rövid házasság után elvált. Igen sok

pénzt keresett. Dúsgazdag embernek tartották. Mikor ötvenkét éves korában betegeskedés miatt visszavonult a művészpályától, úgy élt Parma városában, mint egy fejedelem. Fiára kétmillió frankot hagyott. Mi lett ezzel a fiúval — senkisé tudja.

Paganini olasz volt, a déli nap izzó lelkű fia. Genuában született, 1782 október 26-án. Kisígényű kiskereskedő családból. Őseiről semmi pontos adatunk nincs. Atyja korán felismerte csodálatos tehetségét s a legnagyobb szigorral csodagyermeket akart belőle nevelni. Nem kellett, hiszen ő csodagyermeknek született. Kilenc éves korában, első fellépésével már tomboló sikert aratott. Ettől kezdve folyton hangversenyzett. Olaszország városait látogatta. Hol itt, hol ott hirdeti hangversenyét. Megjelenik, játszik, extázisba hozza a várost és határtalan ünneplésekben van része. Életrajzírói közül a legalaposabbak sem tudták kutatni életének hat-nyolc esztendejét. Felbukkan egy-egy városban, hangversenyt ad, tomboló sikert arat és másnap eltűnik. Mit csinált, hol járt közben? Innen származtak a legendák és misztikus hírek. Mikor Olaszországot meghódította, külföldre ment. Először Bécsbe. Ekkor már negyvenöt éves. Felforgatta a császárvárost. Mindenki csak róla beszélt. Innen Prágába ment, majd Németországon keresztül Párizsba, Londonba, Kopenhágába, Madridba és Szentpétervárra. Tünetmentes diadalút, mely Liszt Ferencet is csodálkozásba ejtette. Hozzá akart hasonlítani s később ugyanezt a dicsőséget el is érte zongorájával.

Az egykorú német, francia és angol hírlapok őrzik Paganini művészeti diadalait. Ilyen magasztalásokat még soha senkiről sem nyomtattak le. Csak egyet

olvassunk el: „Paganini csak saját magával hasonlítható össze; a maga nemében egyedülálló jelenség ő és a többi hegedűjátékossal csak annyi a közössége, hogy neki is van hegedűje és vonója”. (Herman László: „Paganini”. Zenetudományi Könyvtár 10. füzet, 18 oldal). Meyerbeer, aki Paganinit tizennyolc hangversenyére elkísérte, azt mondta, hogy „ahol a gondolkozásunk megáll, ott kezdődik Paganini”. Goethe így nyilatkozik: „Valami meteorszerűt halottam és nem tudtam magamnak számot adni róla”. A Paganiniról szóló érdekesnél-érdekesebb feljegyzésekből kötetek telnének ki. Miben rejtett művészetének titka?

Egyéniségében, mely a legérzékenyebb muzsikus szervezeten keresztül minden melegségével, ízzásával és temperamentumával érvényesült húrjain, mindent tudott utánozni, a harangcsengést, madáréneket, pacsirtaszót, de *legtökéletesebben* a legtökéletesebb hangot: az emberit. Hegedűje mindig dalolt és énekét sziporkázó bravúrok csillogásával kísérte. Caruso forró kantilénája és Patti tündöklő koloratúrája párosult Sztradiváriuszában. Egyszóval, szaknyelven kifejezve: tónusa és technikája utólérhetetlen lehetett.

Miket játszott? Legszívesebben saját szerzeményeit, de idegen mesterműveket is. Sok szerzeménye volt, de nagyrészüket elkallódott. Nem adta ki, hogy más ne játszhasssa azokat. Művei halála után jelentek meg nyomtatásban s szerzői hitelessége nem mindeniknek bizonyos. Sok művéből kevés maradt az utókorra, de az a kevés is kincs, a hegedűvirtuózítás bibliája. De nem csupán virtuózdarabok ezek, hanem költői művek. Belső becsüknek kicsinylése igazságtalan. Té-

máik választékosak, mutatósak s a hegedű lelkéből nőttek ki; feldolgozásuk ötletességben egyenesen kápráztató. Paganininél hegedűszerűbben egyetlen zeneköltő sem gondolkozott, még a nagy Bach sem, aki mondanivalójának súlyával csaknem szétrepesztette a törekény hangszert. A hegedű a derűs, vidám szépségek hangszere, mely inkább akar kedveskedni és hízelegni, mint megdöbbenteni és leverni. A hegedűnek ezt a természetét Paganini szerzeményei tárják fel legteljesebben.

Puccini

Puccini Giacomot, az olaszok Divino Maestro-ját, ki 1924 november 29-én egy brüsszeli szanatóriumban halt meg, hazájába vitték s a milánói dómból temették nemzeti gyászpompával. Ideiglenes sírba, míg Torre del Lagoban végleges nyugvóhelye el nem készül. Évek óta saját villája kápolnájában, kiengesztelő, derűs környezetben pihen az olasz operaköltész nyugalman vitéze.

Dolgozószobájában minden érintetlen. Írótolla, cvikere, a félig elszívott cigaretta: íróasztalán gyászszalaggal lekötve s lepecsételve, hogy a látogatók el ne mozdíthassák. Ott van félbenmaradt utolsó levele s egyetlen fénykép, a fiáé. Közvetlenül az íróasztalhoz tolva Steinway-pianino, melynek másik vége a falig ér. A szomszéd szoba most halotti kápolna. Ahol a pianinó a falhoz ért, nyílást csináltak, hogy a kápolna koporsója érhesse a zongorát. Túlzó, színpadias, de megható ötlet: a zongora és koporsó. A hangszer, amely mellett élt és alkotott s a koporsó: az örök alvóhely.

A dolgozószoba tágas földszinti helyiség, mely a Torre del Lago-i egyemeletes villa gyönyörű nagy kertjére néz. Virágait és fáit gazdájuk szeretettel gon-

dozta. A dolgozószobában kényelmes bőrbútorok. A kis kerek asztalon Musszorgszki: *Godunov Boris*-ának zongorakivonata. Az íróasztal körül fali állványon vagy kétszáz szebbnél-szebb női fénykép. A mester operáinak főbb szereplői a világ minden tájáról. Csak két férfiarckép látható a szobában, a Toscaninié és a Leháré. Egyik fal mentén fényképfelvételek a mester-ről, ezrével. Különösen sok vadászkép, mert szenvedélyes Nimród volt. Dolgozójából az egyik ajtó vadászszobájába nyílik. A másik ruhatárféle helyiség lehetett, most: kápolna. Nem tágas, nincs is más benne, mint az egyszerű kararrai márványból készült koporsó, egy kis oltár s két gyönyörű női szobor, ugyancsak kararrai márványból. Az egyik szobor fájdalmasan sír, a másik vele szemben átszellemülten mosolyog s szinte mondja a koporsóhoz közeledőnek, hogy: örökké él ... Félkörben a szobrot stilizált szalag övezi, rajta a mester operáinak címei. A márvány szenteltvíztartóban friss virág. A kis kápolna levegőjében milliók hálája és szeretete tömjénzik.

*

Puccini volt az utolsó operaköltő, kinek műveit lesve várta az egész világ. Az újabbkori opera mesterei közül Verdi és Wagner állandóan az érdeklődés középpontjában állottak. Utánuk egyedül Puccini tollára figyeltek a földrészek s a *Turandot* után nincs opera, mely felkeltette volna a zenevilág általános figyelmét. Finom, művészi, érdekes alkotások termettek azóta is, de csak részleges sikerük volt. Valószínű, hogy a komoly énekeszínpad ismét megtalálja majd egyetemes szellemű költőjét, de a mai generáció még mindig a

mult századvég fordulójának legnagyobb mesteréből, Pucciniből s még nagyobb elődjéből, Verdiről, él.

*

Puccini a zeneművészet ősi hazájának, Olaszországnak gyermeke. Bellinivel, Rossinivel és Verdivel rokon. A legnagyobb olasz operacsalád utolsó, modern tagja. Akkor jött, mikor Wagner, a germán zeneóriás, népszerűsége Itáliában nőni kezdett és a megdönthetetlen erejének látszó wagneri teóriákkal szemben is kivívta az olasz dallam fölényét. Wagner világát össze tudta hangolni a belkantó hagyományaival. Így mentette meg az örökszép olasz melódiát.

Az olasz színpad zeneszerzői közül leginkább Rossinivel rokon, kinek a melódikai szépség volt művészeti hitvallása. A „pesaroi hattyú” a melódiának mindig legnagyobb költője. Annak a melódiának, mely magáért a melódiáért, a zenei szépjért született. Tömeges zenei irányt és ízlést tartunk számon az ő működése óta s lehet bárkinek bármilyen jóslása a zene jövőjéről, a tiszta melódikai szépség iránti hajlam és előszeretet sohasem fog kiveszni. Oly nagy eltolódások után, napjainkban különösen, e felé hajlik a zenei ízlés. Mutatja Verdi és Puccini operáinak mindig növekvő népszerűsége.

Rossini és Puccini melódikája természetesen nem mindenben egyezik. Köztük van születési évszámuk hatvanhat esztendeje, ami azt is jelenti, hogy az áriák ariózókká, a melódiák néha motívumokká, sőt frázisokká koptak. De azért az erejük, a lényegük, az illatuk ugyanolyan megvesztegető, ugyanolyan olasz maradt. Aztán a melódiának a feltalálása, a köntöse is természetszerűleg más most, mint volt Rossini idejé-

ben. Ma már harmóniákból, sőt hangfoltokból is gyártanak melódiát, de élesen kiérződik, hogy ezt francia, azt olasz, ezt német, Debussy, Rossini, vagy Wagner utódai jegyezték le. „Az a milliányi dal, — írja Ferruccio Busoni, — mely egykor el fog hangzani, kezdetől fogva megvan, készen vár, lebeg a világtérben, ezenfelül még millió, melyeket sohasem fogunk hallani. Csak utánuk kell nyúlnotok, virágkelyhet fogtok kezetekben tartani, az örök tenger egy lehelletét, egy napsugarat!” . . . Puccini szerencsés volt. Ha melódia után nyult, virágkelyhet, az örök tenger lehelletét és napsugarat fogott kótára. Ez a misztrikus talentuma csaknem zseninek mutatja őt. Mindent melódiában fogalmazott az agyveleje. Szinte érzik, hogy némelyik zenei szavát tíz-húsz szinonima súrolja, érinti. A legmegfelelőbbet kiválasztja, a többit eldobja. Előfordul az is, hogy ezeket az alkalmatlankodó melódiafoszlányokat feldolgozza. Számítóan, hatástkeresően. Ebből ered zenéjének zsibongó idegessége, finom nyugtalan-sága és sokszor kitörő hisztériája. Az ébredező Róma elbűvölő harangjátékában (Tosca), Mimi szívszorító dalában (Bohémélet), a kis japán leány halálos busongásában (Pillangókisasszony), Soror Angelica könnyes imájában és Gianni Schicci szédületes scherzójában mind arra tanít:

— Adjátok meg a melódiának a tiszteletet, mert nélküle a zeneművészet olyan, mint a szív nélküli ember. A melódikai zseniálítás mellett mi a Puccini főérdeme és milyen dolgozási módszerrel érte el művészeti eredményeit?

Megtalálta a zenedrámaírásának azt a megoldását, mely az összetettebb élvezeteket kívánó számára

leginkább kielégítőnek látszik. Végtelenül finom idegrendszer, költői fantáziája, közönségismerete és kedélye segítette ehhez. A drámát, a színpadot és a muzsikát úgy adagolta, hogy a hallgató zavartalan kielégülést nyerjen. Úgy adagolta az opera összetevőit, mint gyógyszerész az álomport. Ha egyhelyt sokat vett a zenéből, más helyen a szövegbeli értelmet emelte ki, ha egyik részletnél elérzékenyedett, a lüktető cselekmény drámai erejével törekszik ellensúlyozásra. A szöveget tiszteli, minek eredménye, hogy librettói csaknem mind jók. De mindig a muzsikus szemén keresztül nézi a szavakat s ha azok lelkében nem ütnek meg zenei húr, mellőzi. Hatásának titka onnan ered, hogy az irodalom, képzőművészet és zene operai egységét a mai ember számára megelőlegebben tudta feltálatni, mint Wagner. A germán körültekintést, következetességgel és szenvedélyességgel helyettesítette. Egy kis neuraszténia, egy csomó nyugtalanság, idegesség, egy csepp lélekmarcan-golás, sok lírai hevület, szentimentális ábrándozás: és kész a vezérkönyv.

Zenei építkezése, nem egységes. Legtöbbször halmozza az áriát, a melódiát, de néha nyúlfarknyi ötletekkel muzsikál. Hatalmas finálékat épít, de szordinós zenekari pianisszimóval is lezárja a felvonásvéget. Vezérkönyveiben néha logikátlanságok látszanak, de az anyagon való feltétlen uralkodás a harmadik felvonás végére mindig kiderül. Zenei épülete felvonásról-felvonásra egyetlen hatalmas crescendo.

Hangszerelése csillogó, mindig érdeklődést keltő és részleteiben szenzációkat hozó. Harmóniai, híres sza-

bálytalan kvintmenetei, ma már szabály és összhangzattani fogalom. A hangszerek természetét annyira érzi, mintha saját idegei volnának. Hangszínei elkápráztatják az embert. Néha olyan valószínűtlenek, mint valami álomzene, sokszor meg sötétek, durvák, vastagon ömlők. Alig egy ütem, egy meglepő akkord és megint vibráló csillogás minden. Ilyen beszédes zenekart ma csak Puccini operáiban találunk.

Élete vonalát nagy ugrásokban így követhetjük:

Luccában, 1858 december 22-én született. Muzsikussaládból. Három öse egyházi zenész volt. Első tanítója atyja. A milánói konzervatóriumot végezte, hol Bazzini és Ponchielli volt a mestere. Vizsgadolgozatával, a *Capriccio sinfonico*-val, 1883-ban tünt fel. Első két operája: *Le villi* és *Edgar*, Milánóban került színre, nem jelentős sikerrel. Európát *Manon Lescaut*-jával hódította meg. Hamburgból indult el az átütő siker, mely után Milánóban is bemutatták s közvetlen utána nálunk. Ekkor járt Budapesten először. *Manon Lescaut* után gyors egymásutánban három világhírűvé vált operáját írja meg: *Bohémélet* (Turin, 1896), *Tosca* (Róma, 1900) és *Pillangókisasszony* (Milano, 1900). A *Pillangókisasszony* bemutatójára ismét eljött hozzánk s újonnan átdolgozott művét ő maga tanította be. Ezután a *Nyugat leánya* következett (Newyork, 1910), mely már fáradtabb fantázia szülötte. Ezt is ő tanította be Operaházunkban. A *fecske* című operettjét (Monte Carlo, 1917) a Városi Színház mutatta be Budapesten. Három egyfelvonásosát, a *Triptichon*-t, [*A köpeny, Angelica nővér, Gianni Schicci*] (Newyork, 1918) 1923-ban mutatta be Operaházunk. Utolsó operája, művészeti hagyatéka, a *Turandot* (Milano,

1926), melyet 1927-ben mutatott be Operaházunk. Ezeken az alkotásokon kívül néhány hangszeres darabot, két kantátát és egy misét írt. Működését egészen a színpad foglalta le. Életének utolsó harminc évét operáinak színrehozásával, betanításával töltötte el. Folyton utazott. Többször bejárta a világot s operáit mindenfelé adminisztrálta.

*

Igy került el hozzánk is. Háromszor járt nálunk, hetekig itt időzött s rokonszenv, sőt mindig hangoztatott hála, kötötte őt a budapesti Operaházhoz.

Mikor először 1894 márciusában itt járt, 36 éves volt. Nikisch Artur igazgatta Operaházunkat, aki lelkesedéssel tanította be a *Manon Lescaut* friss zenei szépségekkel zsúfolt partitúráját. Puccini az első próbán átvette a zenei és színpadi rész vezetését s valósággal felforgatta a Nikisch által végzett munkát. De volt is siker! A szerzőt és a főbb szereplők közül Ábrányinét, Arányit, Takátsot s a vezénylő Nikischt ünnepelte a közönség. Pucciniért mindenki lelkesedett. Keresetlen, egyszerű modorával és természetes, őszinte szeretetreméltóságával meghódította a művészeket, kiknek a próbákön sok színházi górombaságfélét kellett eltűrniök a túltemperamentumos fiatal mestertől.

A *Manon*, Puccini első jelentős műve, ma sem került le Operaházunk játékrendjéről, aminthogy nálunk az összes Puccini opera állandóan műsorön áll.

Második alkalommal 1906 májusában járt itt Puccini, amikor *Pillangókisasszony* című operáját mutatták be. Az újszerű, néhol exotikus ízű, szépséges zenéjű *Pillangókisasszony* első bemutatóján, 1900-

ban, Milánóban, inkább külső körülmények miatt, nem aratott sikert. A szerző művét visszavonta s átdolgozta. Ebben a formájában *először* a budapesti Operaházban került színre, a címszerepben Szamosi Elzával, olyan magasrendű előadásban, mely nagyban hozzájárult az opera világsikeréhez. Külföldi színházak vezetői közül sokan jöttek megnézni a magyar előadást s vitték a darabot országról-országra.

Mint a *Manon*-t s a *Pillangókisasszony*-t, úgy a *Nyugati leányát* is maga Puccini tanította be Operaházunkban. Ekkor, 1912 február-márciusában, járt nálunk harmadszor. A *Nyugati leánya* címszerepét is Szamosi Elzára bízta, kinek művészetét olyan sokra tartotta, hogy magával vitte őt Amerikába.

Puccini vonzó egyénisége, feltűnő szép férfias külseje, mint személyes emlék, sokunkban elevenen él. Még mindig beszélnek nyugtalanító próbáiról, az Operaházzal szemben levő, akkori Drechsler-étterem asztala melletti tréfáiról, ötleteiről, előkelő szórakozásairól, naponkénti kocsikázásairól, asszonyok iránti érdeklődéseiről, apró szokásairól, cigarettázási mohóságáról, az őt ünneplő fényes bankettekben történetekről és feltűnő nyilatkozatairól.

Ezek közül egyik felejtethetlen. A *Manon Lescaut* bemutatója után nagyszabású társasvacsorát rendeztek a mester budapesti hívei. A lakoma során természetesen felköszöntőkben sem volt hiány. Puccini válaszában köszöntötte Nikisch igazgatót s megköszönte a közreműködő művészeknek sikeres munkájukat. Majd így folytatta:

— Poharamat Kossuth Lajos hazájának felvirágzására és boldog jövőjére ürítem! Mi, olaszok, sze-

retjük a magyarokat, mert lelkünknek rokonai: a művészi szép iránti fogékonyságban és a művészek lelkes kultuszában.

— *Ha nem volnék olasz, magyar szeretnék lenni!*

— *Éljen a szép Magyarország és a lovagias magyar nemzet!*

Rubinstein

Rubinstein Antal halálakor, 1894-ben, id. Ábrányi Kornél emlékezést írt, melyet így fejezett be: „Rubinstein a művészet igazi képviselője, valódi ihletett magyarázója volt. Nevét késő századokon át dicsőítve fogja emlegetni a műtörténelem.” A nagy orosz zongoraművészt és zeneköltőt nem kell féltetni a feledéstől, nem kell port letörölnünk kótáiról, mert Rubinstein ma is elevenen ható zenei lélek. Csupán megálunk egy pillanatra a rohanó idők sodrában, hogy elismeréssel adózzunk nagy ajándékaiért, születésének századik évfordulóján.

Rubinstein elsősorban zongoraművész volt. Liszt mellett, mégjobban mondva: Liszt után a 19. század legünnepeltebb pianistája. Virtuóz pályatársai közül magasan kiemelkedett. Végigjárta többször Európát, sőt Amerikát is; babérokon lépkedett; átélte, átélvezte a világ minden örömét és dicsőségét; a legelőkelőbbekkel, főrendűekkel és királyokkal barátkozott; a legragyogóbb szalónok ünnepelt hőseként hódította a szépnem legszebbjeit; küzdött az élet szegénységével, de aranyakban is dúskált; csillogó magasból tekinthetett le a földre s a föld görgöngyeiről nézte sokszor a nem neki fénylő magasságos eget; néha utiköltségét sem tudta kifizetni az, ki az orosz zene-

művészet körül szerzett érdemeiért a Wladimir-rend keresztjét viselhette, melynek alapján később excellenciás címmel valóságos államtanácsossá nevezte ki a cár.

Valamiképpen Liszt Ferencéhez hasonlatos ez a pálya, azzal a különbséggel, hogy Rubinsteinban nem volt meg Liszt nemes, nagy művészeti lélegzete. Túlfűrtt temperamentumán és példátlan energiáján nőtt művészpályájának nyugtalanító vonása, hogy géniusza nem áldotta meg olyan teremthő erővel, melylyel rendkívüli eredményeket tudott volna elérni. Azt hitte, hogy mint zeneköltő fölébe kerülhet zongoraművészetének. Az alkotót sokkal nagyobbra tartotta magában, mint a virtuózt. Pedig fordítva volt.

Zongoraművészete generációkra kihatott. Mint virtuózt, csak Liszt haladta meg. Utána ő lett a világ zongorauralkodója. Hangszerén erőteljes, erős, szubjektív művész volt, aki teljesen a pillanatnyi hangulatok rabja. Elsősorban interpretáló természet. Impreszionista, páthoszával fanatizáló és nemzeti sovínizmusával mindig érdeklődést keltő. Orosz muzsikussal, de nem céltudatosan, hanem szíve szerint. Stílusa sajátos vegyüléke a klasszikusnak és romantikusnak. Minden munkája egyéni vonást visel. Előkelő ízlését és formai kerekdedségét minden kótasora tükrözi. A zeneművészetnek csaknem minden ágában dolgozott. Sok operát írt, aztán szimfónikus zenét, kamaraműveket, vokális muzsikát, zongora kompozíciókat és dalokat. Zongora darabjaiban és dalaiban emelkedett legmagasabbra.

Előkelő megjelenésű, mindig érdekes művészlényét Liszt egyik levelében (Liszt levele Károly Sándor

weimári nagyherceghez, 1869 febr.) így jellemzi.
„Rubinstein született muzsikus, egész lénye muzsika,
csak abban él és abban tevékenykedik.”

*

Életének ágas-bogas utjait hirtelenében lehetetlen
bejárni. Életrajzának főbb adatai ezek:

1829 november 28-án született, Vehvotinecben, Orosz-
országban. Középsorsú szülőktől. Csodagyermek volt.
Első körútján, mikor Párizsba került, Liszt Ferenc
vette pártfogásába és másfél évig tanította. A leg-
nagyobb és leghíresebb Liszt-tanítvány *ő volt*.

— Ez lesz zongoraművészetem örököse! — szokta
volt mondani róla a legnagyobb magyar mester.

Csodagyermekkorától késő öregségéig művészkörút-
jaival lázba hozta a zenei Furópát, sőt Amerikát is.
Két évig Bécsben tanított, ahol több magyar művész
is volt tanítványai között. A forradalom kitörésekor
Bécsből Szent-Pétervárra ment, hol Heléna orosz
nagyhercegnő, kinek kegyét mindhaláláig élvezte,
udvari zongoraművészévé nevezte ki. Az orosz ze-
nészeti viszonyok emelésén sokat buzgólkodott. Az
Orosz Zeneegyesület élére állt, megalapította a szent-
pétervári konzervatóriumot (1862-ben), melynek
igazgatói tisztét viselte. Művészpályájának félszáza-
dos jubileumán az egész orosz birodalom ünnepelte
és dicsőítette nagy nemzeti munkásságát. Hatvanöt
éves korában a Szent-Pétervár melletti Peterhofban
halt meg, 1894 november 20-án.

*

Rubinstein Antalnak több magyar vonatkozása van.
Tüneményes hangversenykörútjain öt ízben járt ná-

lunk. Bizonyára élnek még olyanok, akik nagyszerű játékát élvezték.

„Rubinstein Antal és Magyarország” címen *Major Ervin* zenetörténész a „Muzsika” című zenei havi folyóirat novemberi számában kitűnő tanulmányt írt. Idevágó adataimat jórészt onnan vettem.

Rubinstein tizennyolc éves korában volt először Magyarországon. Sopronban és Pozsonyban hangversenyzett. Pesten 1858-ban járt először, ahol öt hangversenyt adott. 1867-ben is több nagysikerű hangversenyt tartott fővárosunkban, ahonnan lerándult Aradra s bár vonata három órát késett és ezért a közönség nagyrésze otthagya a termet, hangversenyének tomboló sikere volt. 1870-ben csak egy hangversenyre jött Pestre, de 1875-ben ismét meglátogatott bennünket s Liszt Ferenc társaságában emlékezetes napokat töltött itt.

Ezek közül a művészkörútak közül bennünket kiváltképpen 1858-adik évi első látogatása érdekelhet, mert Pesten hirdetett három hangversenye alatt úgy megszerette a magyarokat, hogy itt időzését meghosszabbította, még két koncertet adott s azok egyikén, január 18-án, műsorában egy magyar zongorafantázia szerepelt, melyet *itt és nekünk* írt, mely rövidesen meg is jelent magyar kiadónál, Rózsavölgyi és Társánál. Címe: „*Fantasie sur des melodies hongroises*”, vagyis — magyar fantázia. Szép és értékes művészeti ajándék a mestertől számunkra. Öt magyar dallamot dolgoz fel benne. A Largóban Egressy Béni „Ez a világ amilyen nagy” kezdetű Petőfi szövegére írott dalt használta fel. Az ezután következő Allegro non troppo részben ugyancsak Egressy „Kis furulyám szo-

morú fűz ága" kezdetű dalának középrésze van feldolgozva, majd az átvezető rész után felhangzik a „Kis szekeres, nagy szekeres" kezdetű népdal s a fantáziát Egressy „Ej-haj, félre te búbánat" kezdetű dalával nagyszerű fokozásban fejezi be. Rubinstein a kompozíciót gróf Nákó Kálmán zeneszerető, sőt zeneszerzéssel is foglalkozó feleségének, Gyertyánffy Bertának ajánlotta.

A nagyszerű érzéssel, magyar hangulatokból szőtt fantázia Liszt Ferenc modorához áll közel s megközelelti Liszt lelkeségét. Rubinstein minden magyarországi hangversenyén játszotta a kompozíciót s külföldi körutjain is szép sikereket ért el vele.

*

Rubinstein nevét szeretettel őrzi a magyarországi zene-kultúra.

Schubert

Ha a zene a világ szíve, — amint Schopenhauer nevezi — Schubert e szív legmelegebb lelkű dalnoka. A dal királya, — mondja a zenetörténet.

A szépséges, tiszta muzsika alázatos lantosa, — amint szegényes, egyszerű, eseménytelen élete mutatja. Harmincegy éves korában, élete virágzó tavaszán költözött el, de előbb a tavasz virágpompájával árasztotta el a dalköltészetet.

A legtalálóbbat Schumann mondja róla: *„Amire a szeme ránézett, amihez a keze hozzáért, abból zene lett.”*

„Mint a madár a levegőben, úgy élt Schubert a zenében” — írja Liszt.

Schubert zenetörténeti helyét a tudósok rég megkeresték. Megállapították róla, hogy a csodás kincsekben bővelkedő zenei romantika egyik megalapítója; az igazi dal megteremtője, kinek működése óta a „Lied” elnevezést a legtöbb nyelven külön zenei műszóként használják. Megállapították róla, hogy Schumann, Liszt és Wagner benne gyökerezik s hogy Beethoven gigászi nyomába csak Schubertnek szabad lépnie.

*

Schubert rövid, igen egyszerű életéről nincs sok mondanivalónk. 1797 január 31-én, Bécs Lichtenthal

nevű külvárosának egyik egyszerű házában született. Az apja tanító volt, az anyja egyszerű polgárleány. Tizenegy testvére között Ferenc a negyedik.

Bécs abban az időben a világ vezető zenevárosa volt. Itt élt Gluck, Haydn, Mozart és Beethoven. Képzeltet, milyen emelkedett szellemű zenei élet kísérte a titánok minden lépését, muzsika volt ott minden. Zenélt a császári udvar, az arisztokraták, az utca, a nép. Zenétől zengő város, melynek minden utcájában, az utcácskák minden egyszerű házában meleg otthonra lelt a zeneművészet. A levendulaillatú biedermeier szobák ablakának mosolygó virágait zenével öntözték a lányok és a fiatalember.

Ennek a közvetlen világnak legnagyobb zeneköltője: Schubert.

Haydn, Mozart és Beethoven Bécsben lakott, de Schubert *bécsi volt*. Ott született, ott élt és ott halt meg. A kispolgári bécsi lélek inkarnálódása. *Bécsi zenét írt* és elsősorban *Bécsnek* írta a zenét. Míg Mozart és Beethoven inkább az arisztokrácia zeneköltője, Schubert a polgári társadalom kedvence. Barátai is jórészt innen kerültek ki. A *Schubertiánusok*: írók, festők, hivatalnokok, akik lelkes hívei, pártolói a zenének. Köztük Schober Ferenc a vezér, ki szívvel-lélekkel áll Schubert mellé.

Az aranyifjúság délutánonként kávéházakban, este tisztes bécsi családoknál találkozik, éjszaka vendéglőben szövöi fellengős terveit. Közben sokat muzsikálnak, meghitt otthonokban, szép asszonyok, leányok körében, kis fogadók kertjében. Ezek az úgynevezett *Schubertiádok*, melyek azért nevezetesek, mert Schubert ebben a baráti körben érezte magát legjobban s

jórészt ez a társaság termelte ki belőle alkotásait. Ők hallották először azokat a kompozíciókat, melyek a világ szívét símogatják.

Ime, Schubert életrajza önkénytelenül miliőrajzzá változik, mert az életrajzi adatok szürkésege mellett alig érdemes megállani.

Az öreg Schubert, a bécsi Schulmeister, maga tanítja fiát zenére, aki kisgyermek korában már jól hegedül, zongorázik és úgy énekel, hogy bekerül az udvari kórusba, ahol valamikor Haydn és sok más, később nagynevű zenész, nevelődött. Az udvari orgonista tanítja, de tizennégy éves korában oktatását *Salieri*, udvari karnagy, Bécs és a kor legnagyobb zenei tekintélye, veszi át. A fiatal fiú annyit és olyan könnyedséggel komponál, hogy Salieri meglepetve mondja:

— Te zseni vagy, aki mindent tudsz!

Schubertet atyja tanítói pályára szánta. Tetszett az öregnek a fiú zenei előmenetele, de nem szerette, hogy a gyermek lelkét teljesen a magasabb zenei eszmény tölti be. Franz, szülei kívánságára, három évig a külvárosi elemi iskolában atyja mellett segédtanítóságot vállalt. Közben azonban nagy buzgalommal miséket, operákat s főként dalokat komponál. Olyan dalokat, mint például a *Haidenröslein*, *Erlkönig*, *Der Wanderer*, melyeket később sem mult felül. Alig volt húsz éves. Zenei sikerei először szűkebb barátai körében, de később szélesebb rétegekben is jelentősek, mire a fiatal költő elhatározta, hogy otthagyja a tanítóságot és zenei pályára lép. Apja makacsul ellenzi tervét, de a fiú hajthatatlan, mire atyja kiutasítja őt a házból, úgyszólván évekig meghason-

lott családjával. Ezalatt főként barátai támogatásából s a kiadók szűkmarkú tantiemjeiből élt. Ha volt pénze — vígadva, ha elfogyott, a jobb jövő reményében, de akkor már több dala koncertdobogóra került s az *Erlkönig* hódította. A szögletes modorú, félénk segédtanító eljut a főúri palotákba is. Eszterházy Károly gróf, a gazdag magyar földesúr, leányai mellé zenetanítónak fogadja fel. Leckénként két pengőt kap s a főúr meghívja nyárra magyarországi birtokára. A grófék a bars megyei Zselizen, a Garam kies partján fekvő faluban nyaraltak. 1818-ban és 1824-ben két nyarat töltött itt a zeneköltő. Ezzel szorosabban hozzánk fűződik a lánglelkű mester, kinek életét olyan sok magyar vonatkozás tarkítja, hogy bizvást külön részt követelhetünk magunknak megbecsültetéséből és ünnepléséből. Schubert magyar vonatkozásai közül most csak arra utalok, hogy a zeneköltő barátai között több magyart találunk, főuraink és főméltóságaink közül soknak, mint Pálffy János grófnak, Pyrker László egri érseknek, Eszterházy Károly grófnak, a gróf feleségének műveket ajánlott s a magyar költők közül Mailáth János gróf, Széchényi Lajos gróf, Pyrker László és Bacsányi Jánosné Banberg Gabriella verseit megzenésítette. Eszterházy grófék révén mind több magyar úrral ismerkedik meg, de amiért nemcsak hódolattal, hanem büszkélkedve is ünnepljük nagy emlékét, az a dicsőség, hogy a magyar föld és magyar szellem új, tüzes színekkel tarkította halhatatlan műveit. *Kilenc kompozíciója van*, melyek témája magyar, vagy magyaros.

A zselizi kastélyban most is kegyelettel öröködnék

Schubert szellemén. Ott áll a zongorája és a lakószobája érintetlenül. Eszterházyéknak két leányuk volt. Karolina és Mária. A biográfusok említik, hogy a fiatal költő Karolina grófkisasszonyba szerelmes volt. Egyik levele is tápot ad erre, de elhihető azért is, mert Schubert, a zeneirodalom leglíraibb kedélye, félnék, visszahúzódó vágyakozásban *állandó szerelmes*.

Schubert további évei sem voltak ragyogóbbak. A kiadók némileg jobban fizették, de hivatalt, kitüntetést, rendjelet, vagy állandó, jól fizetett állást sohasem kapott.

Egyetlen dicsőséges napja, mikor halála évének elején szerzeményeiből nagysikerű koncertet ad és annak tiszta bevétele 800 frt.

Schubert harmadízben is volt Magyarországon. 1828 októberében testvérbátyjával és három barátjával Kis-martonban felkereste Haydn sírját, ahol buzgón imádkozott.

Ezután pesti hangversenyre készült, de abból semmi sem lett. Szervezete kimerült, ideglázba esett s november 19-én délután fél 4 órakor örökre lehunyta szemét.

*

Néhány ruhadarab, hatvanhárom forint készpénz és negyven kötetre való kézirat maradt utána. Annyi kézirat, hogy — amint egyik életrajzírója szellemesen megjegyzi, — azt lemásolni nem képes hamincegy év alatt — senki.

Írt 9 szimfóniát, 6 misét, 1 oratóriumot, sok egy-

házi dalt, 1 zongoraötöst, 2 zongora triót, 14 vonós-négyest, 15 zongoraszonátát, számos zongora és hegedű-zongora darabot, táncokat, 19 színpadi művet, több kórust, himnuszt, alkalmi kantátát, többszólamú vokális művet és: 600 *dalt*!

Ez a hagyaték a zeneirodalom egyik legdúsabb kincsesháza.

*

Most Schubert művészetének legjellemzőbb vonásait mutatjuk meg. A szimfónikusét, a hangszerművészt és főként a dalköltőjét.

Schubert *b-moll szimfónia*-ja, melyet a zenetörténet „Befejezetlen” néven ismer, azért befejezetlen, mert minden szimfónia négy, de legalább három külön részből, úgynevezett tételből áll. Ez azonban csak kettőből. Az első tétel: *allegro moderato*, a második: *andante con moto*. A *b-moll szimfónia* csak a zenei formatan szabályai értelmében befejezetlen, mert hangulata és eszmei tartalma szerint semmi hiányérzet, semmi befejezetlenség, semmi nyugtalanító nem marad utána. Schubert, aki páratlan intuícióval dolgozott, bizonyára úgy érezte, hogy ez az „isten torzó” így tökéletes. Halála előtt hat évvel írta. Ha jónak látta volna, időt szakít a hiányzó két tétel megkomponálására, de csak a harmadik tétel kilenc első ütemét vázolta fel. A szimfónia a költő halála után 37 évvel került előadásra, mert Schubert kéziratai egyik ifjúkori barátjának, Hüthenbrennernek, kezébe mentek át, ki nek fogalma sem volt arról, hogy milyen kincs hever könyvszekrényében. Mikor Herbeck, bécsi karmester, Hüthenbrennernél Schubert hátrahagyott kéziratait átvizsgálta, lelkes öröme gerjedt e szimfónia láttára,

mely a híres bécsi kritikus, Hanslick szavai szerint: a szimfónia-irodalom egyik legremekebb alkotása.

Mi a tartalma? Vitáznak fölötte a kritikusok. Az egyik a beteg lélek vergődését érzi belőle; a másik a fájdalmat, de a vigaszt is; a harmadik a megható bánatot és az azt elűző jóleső mosolyt, — de mind megegyeznek a mű leírhatatlan szépségében. A zeneesztétikusok Goethe Faustjának e szavaival jellemzik a *b-moll* szimfóniát: „Der Menschheit ganzer Jammer fasst mich an! („Az emberiség minden kínját átszenvedem).” Nem Mozart édes, egyéni fájdalma szól hozzánk e hangokból, nem Beethoven égrengető, titáni küzdelme harsog felénk, hanem az el-elejtett vigasztaló szavak között mélységes, csöndes, lemondó fájdalom; vanitatum vanitas! — hiúságok hiúsága!

*

Schubert dalaiban a legnagyobb. A legkisebb zenei műforma gigászinak mutatja őt.

Mivel érte ezt el? Bensőséges hangjával és dolgozási módszerének zsenialításával. Először is Schubert nem szavakat, mondatokat, hanem a vers alaptónusát zenésíti meg. Mindjárt a dal elején a zongorától, vagy az énekszólamtól olyan motívumot hallunk, melyben az egész dal benne él. Minden további hangulat ebből nő ki. Ujrakölti a verset, zenei nyelvre lefordítja. Ebből ered dalainak közvetlen, bizalmas, kristálytiszt hangja. A legszebbek közül való: „*Dermedtség*” (Erstarrung”). Szövegét Müller Vilmos, német költő, Schubert kortársa írta, kinek Schubert sok verset megzenésített. Így a híres „*Téli utazás*” (*Winterreise*) című ciklust, melynek 24 dala közül az „*Erstarrung*” tündöklök. Arról szól, hogy

a téli tájon bolyongó költő keresi kedvesét, kedvese meleg szívét, kinek lábnyomát a hó és jégrétegen át szeretné megcsókolni. A fojtott szenvedély csaknem szétpattantja a zenei architektúrát, melynek forró melódiáját siető zongoratriólák burkolják. Az első négy ütemben már benne van az egész dal hangulata. Schubert a *Téli utazás* ciklust 1827 elején írta. A *Szép molnárlány* (Die schöne Müllerin) című ciklus arról szól, hogy a molnárlegény lantját falra akasztja, mert a molnárleány szereti őt s nincs olyan dal, mely az ő boldogságát képes volna leírni. Néha azonban sóhajtó hangok suhannak át a húrokon, a molnárlegény nem tudja mire vélje: „Szerelmi kínjaim utórezgése-e ez? vagy új dalok előjátéka?” A dal gyönyörű zenei fájának gyökere a zongorából szívja nedvét.

A *szép molnárlány* ciklus Müller Vilmos „*Gedichte aus den hinterlassenen Papieren eines reisenden Waldhornisten*” című kötete húsz versének megzenésítése.

Schubert ezt a kötetet Randhartinger Benedek nevű tenoristánál ismerte meg. A versek annyira megtetszettek neki, hogy titokban zsebetette a könyvet. Másnap a nála levő Randhartinger előtt így mentegőzött:

— Tegnap ezt a könyvecskét zsebre vágtam, mert a versek nagyon tetszettek. Meg fogom zenésíteni, három dal már készen is van . . .

A *szép molnárlány* ciklust Schubert 1823. év második felében komponálta. Egy szerelem története — han-

gokban. Sokan azt tartják, hogy a világ legszebb húsz dalának gyűjteménye.

*

A zongorára szerzett *Vándor-fantázia* (op. 15), melyet a zeneköltő 1822 novemberében komponált, nevét onnan kapta, hogy adagiójában Schubert saját dalát, „*A vándor*”-t (Der Wanderer) dolgozta fel.

Fantáziák kedvelt daltémákra készültek már Schubert előtt is, de ez a mű a félreismerhetetlen schuberti vonásokon kívül tematikus feldolgozása nagyszerűségével lep meg s különbözik az előző idő zongorafantáziáitól. A ritmikus csira, melyből a tematikus anyag kinő, már a darab elejétől uralkodik. Az allegro con fuoco vad energiák áramlanak át. A téma játékos figurációja, melódikus fokozáshoz vezet, de ennek a lírikus epizódnak hamar végeszakad, lassan-lassan enyhül az izgatottság s az adagió nyugodt fenségében tisztán halljuk *A vándor* dalának csodás énekét. Újszerű tremoló-effektusok után triószerűleg hamisítatlan Schubert-keringő ékelődik a csapongó scherzó részbe, melynek felfokozott befejezését rövid fugato előzi meg.

Schubert zongorafantáziájából *Liszt* Ferenc, a modern zongoratechnika megalapítója, grandiózus szimfónikus művet írt zongora-zenekarra. Az eredetin nem sokat változtatott, de virtuóz készségének csodálatos ragyogásával vonta be Schubert ópuszának puritán zeneiségét.

Liszt Ferencnek halhatatlan érdemei vannak Schubert művei megismertetése körül. 1835 és 1845 között egy sereg dalát átírta zongorára. Közel száz Schubert-zon-

goraátíratát ismerjük. Csaknem minden hangverse-
nyén műsorra tűzte a tragikus sorsú zeneköltő mű-
veit, melyeket ő ismertetett meg egész Európával. És
milyen csodálatraméltók ezek az átíratok! Képzeltető,
hiszen Liszt: a zeneirodalom legnagyobb trans-
criptora.

Huszonkilenc éves korában ismerkedett meg Liszt
Schubert dalaival. Az elsőket Schönstein báró előadá-
sában hallotta. Schönstein báró, a jó dilettáns énekes,
budai születésű volt.

A dalok elhangzása után Liszt kezébe vette a kórtát,
nézegeti, egyszerre extázisban felkiált:

— Ez a muzsikus a legnagyobb poéta, akit eddig a
világ ismert!

Wagner

A misztikus germán hősmondák zeneköltője, Wagner Richard, az olasz nap derült, ragyogó békessége alatt halt meg, Velencében, 1883 február 13-án, délután.

*

Velence száz harangtornyának bronzharangja láthatatlan ércből való kupolát formált a kövek és vizek fölé. Balzsamok és virágok kavargó illata fogadta a gyászolókat és kíváncsiskodókat a Palazzo Vendramin halottas termében. Ott feküdt az elesett hős üvegkoporsóban.

Gyászbárka várta a kapu előtt. Rövid volt a halottas menet. A bárka haladt elől az elmúlt Siegfrieddel. Utána az özvegy a családdal. A nagy út végig csupa víz, csupa márvány. Méltó a mélységes csönd ahhoz, aki a Mindenség erőit dalba öntötte.

Leemelték a bárkáról a koporsót, elvitték a kocsihoz, mely készen állott a vasúti vágányon.

A hívek előléptek s koszoruikat letették.

Senki sem szólt egy szót sem.

És elindult a feketébe vont vonat a bajor hegyek felé.

A bayreuthi Wahnfried-villa kertjében egyszerű márványlappal fedték be az örökre elaludt Wotánt.

A monumetális sírkőn semmi felírás. Lakójának neve az emberiség emlékezetébe van bevésve.

(D'Annunzio: „A tűz” c. regénye nyomán.)

*

Wagner Richard a germán művészet egyik legragyo-
góbb gényusa. Mert amellet, hogy a zene egész mo-
dern fejlődésének megindítója, mint drámaíró, költő,
filozófus és színházi ember — ma is gondolatébresztő,
elevenen élő mester, aki több, mint fél évszázadon át
forrongásban és izzásban tartotta az egész zenei, az
egész művészeti és irodalmi világot. Shakespeare és
Napoleon kivételével senkiről sem írtak annyit, mint
róla. Dicsőítést, ócsárlást, bírálatot és magyaráza-
tot. Külön könyvtárakat építettek a németek a róla
szóló művek befogadására. Egyik Wagner bibliogra-
fus 1883-ig, a zeneköltő haláláig 10.181 munkát
gyűjtött össze, melyek vele foglalkoznak. Képzeltető,
hogy az azóta eltelt 50 év alatt ez a szám mennyire
megnövekedett. A hírlapok és folyóiratok magyar
cikkeinek ezrei foglalkoznak Wagnerrel, kinek kul-
tusza saját hazáján kívül először nálunk virágzott ki.
A „jövő zenéjé”-nek apostola, Wagner Richard, kétszer
időzött körünkben. Mi már akkor megértéssel és sze-
retettel fogadtuk műveit és őt magát, mikor láng-
eszét a világ még nem ismerte el. Volt idő, mikor
komoly szó volt arról, hogy Budapesten letelepedik.
A magyar Wagner-kultusz nyolcvan esztendő, olyan
rég, mint a németeké. És ma sem lankadt, pedig
külföldön, a zeneköltő saját hazájában is, veszített
erejéből. Wagner kétszer járt Pesten. 1863-ban és
1875-ben. Három emlékezetes hangversenyt vezé-
nyelt műveiből. De munkáit már 1853-tól, mikor

Tannhäuser-ének nyitányát a Nemzeti Múzeum nagytermében a Filharmóniai Társaság bemutatta, — ismeri közönségünk. A magyarországi wagnerizmus fejlődésének menetét most nem követhetjük, csak hangsúlyozzuk, hogy Wagner művészetének hatása a 19. század második felében végigvonúl az egész magyar zenei életen.

De egyet, a legfontosabb magyar vonatkozást, ki kell emelnünk: Wagner és a legnagyobb magyar zeneköltő, Liszt Ferenc viszonyát. Liszt dicsősége teljében volt, mikor a szegény és sorsüldözött fiatal német karmestert megismerte. Ő volt az első, aki zsenijétől elragadtatva, szárnyai alá vette őt. Barátságába fogadta, gondoskodott róla, a nélkülözött segítette, műveit Weimarban előadatta, alkotásait zongorára átírta, hangversenyein mindenütt játszotta, terveit, törekvéseit mindenben segítette. Bátran mondhatjuk, hogy Wagnert ő ismertette meg és ő ismertette el a világgal. Még azt is mernők állítani, hogy Wagner művészetének alapjait nem kis részben Liszt műveiben megtalálhatjuk. Wagner maga mondta: „Liszt Ferenc nélkül sohasem lettem volna az, aki vagyok!”

Wagner alkotása: a zenedráma. A *Trisztán és Izolda*-ban, a *Nibelung gyűrűjé*-ben s a *Parsifal*-ban legmagasabb példáit mutatta meg ideáljának: a német nemzeti drámának. Olyan színpadi művek, melyeknek hőseiben a német nép — miként az antik tragédiában a görög — a maga gondolkozására és sorsára ismer. E cél érdekében egyesítette Wagner a művészeteket, a zenét, a költészetet, a mimikát, a táncot, a festészetet, szobrászatot és építészetet s ezeknek vállvetett erejét beállította az összművészet (Gesamtkunst-

werk) szolgálatába. Hőseit, történeteit csaknem mind a mondából vette, mert az emberi ösztön, a „tisztá emberi” a nép képzelmében él a leghababban. Zenedrámaíhoz Wagner minden eddigi zeneköltő művétől elütő muzsikát teremtett. Sajátos, külön zenei nyelvezetet, mely végtelen értelmű, mint a zene általában és mégis olyan határolt, akár a szó, a fogalom. Wagner szerint minden egyes szóban kettős tartalom rejlik: az egyik fogalmi, a másik érzelmi tartalom. A zenésznek az érzelmi tartalmat kell és lehet kihasználnia. A szavak zenei mását kereste, megtalálta s ha kellett: megteremtette. Zenéje ugyanazt beszéli, mint hősei. Rendkívüli drámai erő és izzóan fojtó líra duzzasztja Wagner ütemeit. Elbeszélő zenéje annyira festői, mint maga a szín. Ez a zene az érzés és értelem magasságában jár. Felemel, visz, szor, meggyötör, lesújt és kiengesztel.

Milyen eszközökkel éri el ezt a rettenetes hatalmat? Először is a szöveg és a zene lehető legteljesebb egybeolvasztásával. Irodalmi értékű szövegekötveit mind saját maga írta. Miközben írta, zeneileg gondolkozott. Ez is egyik oka művei egységének. A wagneri zenei deklamálás, vagyis szavakat, a természetes beszéd módján igyekszik elérni művészi hatásokat. A szavak énekben a nyelvi (versbeli), énekbéli és széptani szabályok egyformán érvényesülnek. Ez az előadási mód Wagner legegységibb sajátossága. Az úgynevezett wagneri végtelen dallamok is ebből a zenei módszerből születtek. Wagner előtt az operák áriákból áriettákból, recitatívókból, duettek, kuartettek, finálékból, indulókból, táncokból, különféle u. n. „lezárt” zeneszámokból állottak. Jött Wag-

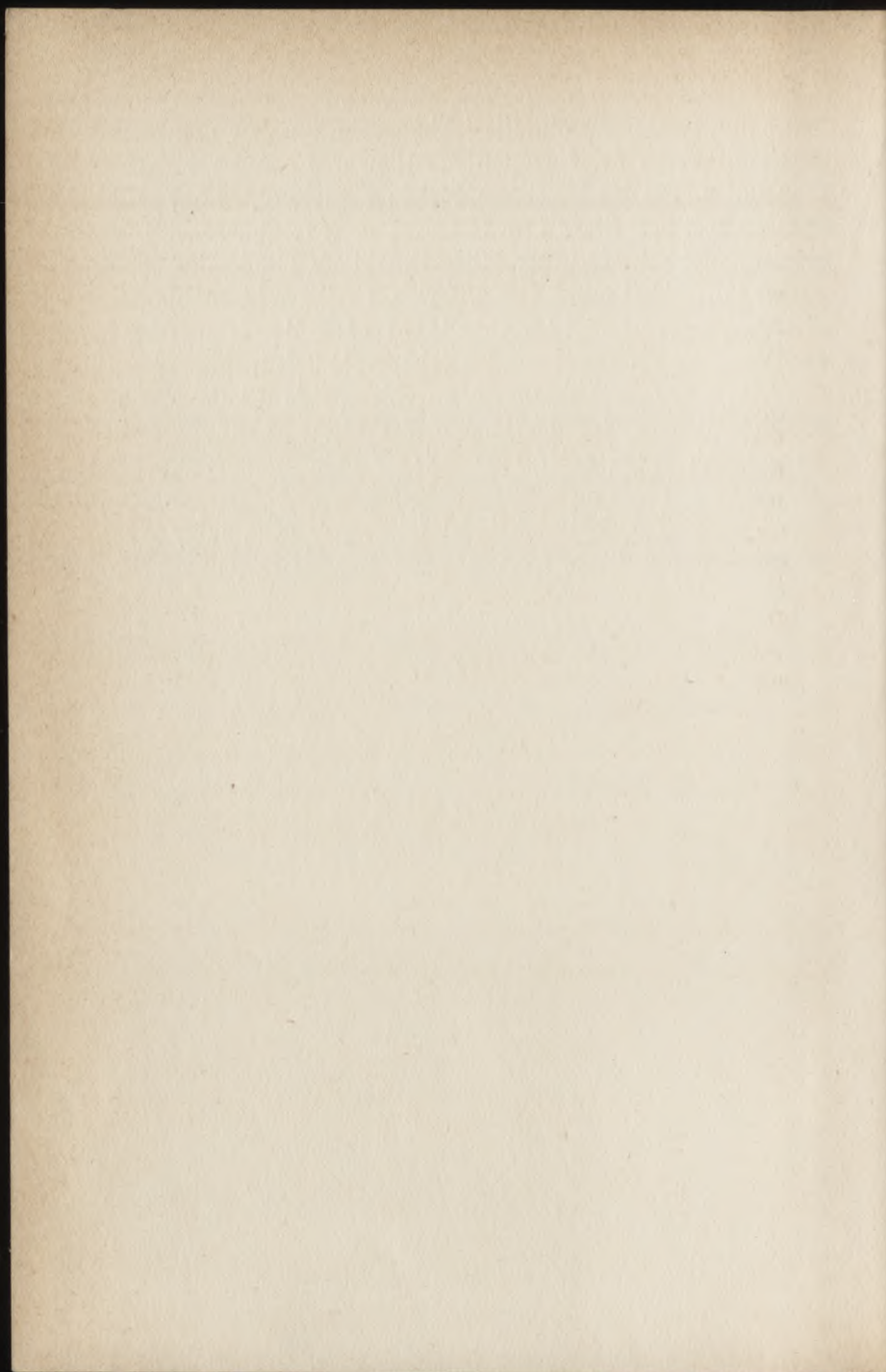
ner, az opera-reformátor, ki a színpad folyamatos drámáját nem akasztotta meg ilyen tisztán zenélést célzó elemekkel. Az ő zenéjének vastag gobelinjéből sem hiányzanak a régi operairási kellékek, de azok sohasem tisztán a zenélés kedvéért, a zenei tetszerettség okából részei a vezérkönyvnek, hanem szervesen bekapcsolódva, folyamatosan, végtelen dallamként követik a dráma menetét, melyek zenei nyugvópontja a dráma egy-egy felvonásának végével összeesik.

Wagner zenéjének egy másik jelentős építkezési mód-szere az úgynevezett vezérmotivumok használata. A vezérmotivum olyan kisebb-nagyobb zenei mondat, vagy mondatrész, mellyel bizonyos személyeket, helyzeteket, gondolatokat, érzelmeket akar jellemezni a zeneszerző. A vezérmotivum nem Wagner találmánya, előzői már használták, de következetesen és rendszeresen ő fejlesztette ki. Wagner vezérkönyveiben minden szereplőnek, minden jelentősebb helyzetnek van ilyen vezérmotivuma, melyek mindannyiszor megcsendülnek, felhangzanak, mikor az illető szereplő megjelenik, bejön a színpadra, kimegy a színpadról, vagy ha róla a szövegben szó esik. A vezérmotivumok mintegy a „hallgató számára leadott vizitkártyák”, vagy a dráma hatalmas kötetéből vett zenei idézetek. Wagner a vezérmotivumok szövögetésével muzsikál zenedrámáiban. Olyan találékonysággal, olyan megokoltan és olyan megelevenítően, mint sem előtte, sem utána egyik operaszerző sem. Szavak nélkül szinte érti az ember a drámát, melynek belső lelki folyamatát Wagner a színpadról a zenekarba helyezte át.

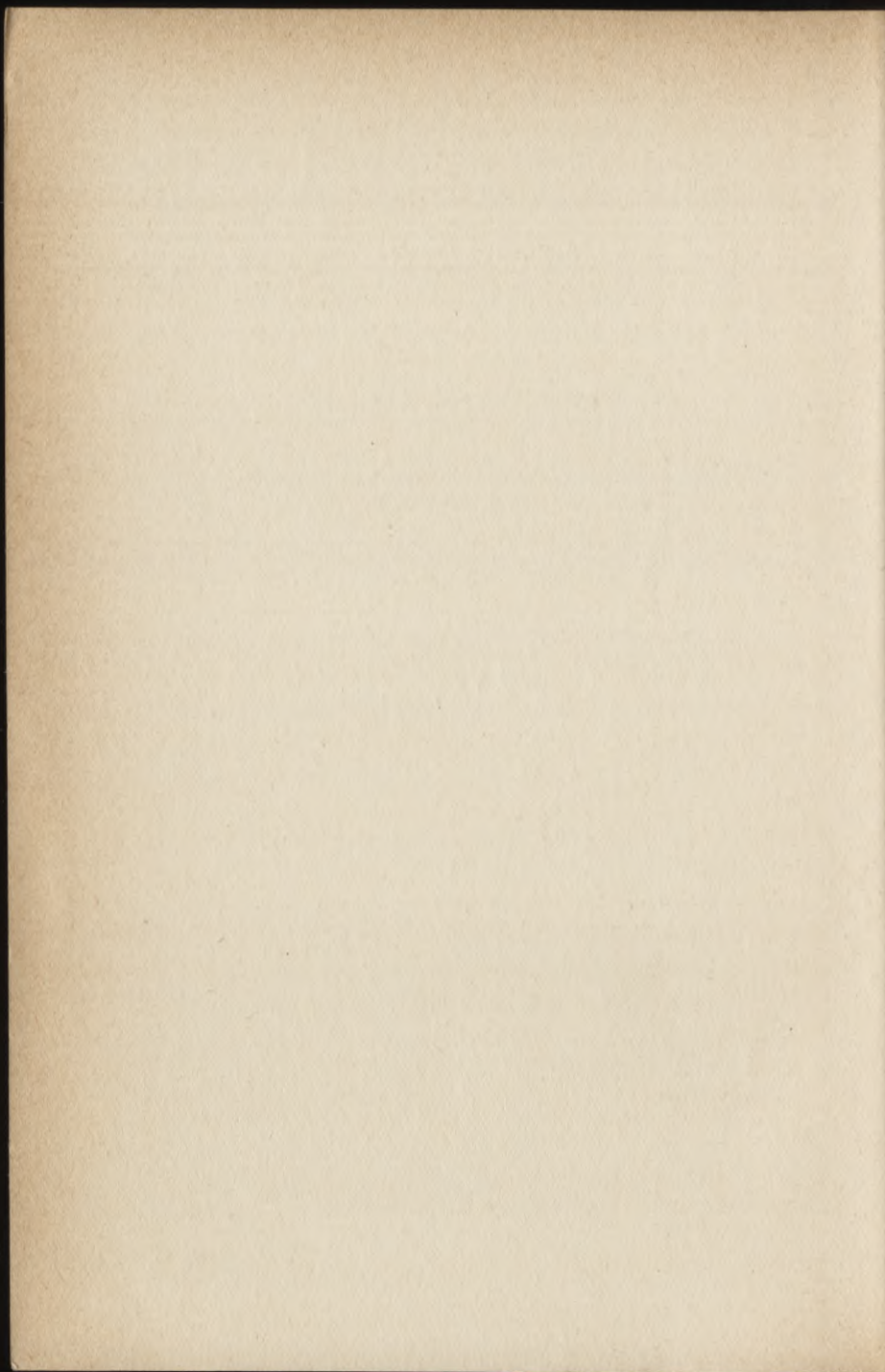
Wagner a német művészetnek Goethe óta legnagyobb alakja. Hogy milyen átütő erejű, rendkívüli

mester, semmisem mutatja jobban, mint a halála után elmúlt ötven év. Egyetlen muzsikos sem tudta kivonni magát búvköréből. Nehéz részletezni, hogy hány szál köti össze őt a félszázad alatt feltűnt zenei irányzatokkal. Debussy, Sztravinszki és Hindemith, egy korszakkal előbb Erkel, Grieg, Csajkovszki, majd Verdi, most Respighi és Casella, nem is szólva Strauss Richardról — mind-mind belekapcsolódtak a „tüzes szekerű Wagner” útjába. Nem volt példa a kultúrtörténelemben, hogy alkotóművész olyan befolyást gyakorolt volna saját korára és az utána következőkre, mint Wagner.

Mi, magyarok, külön hálával köszönjük neki, hogy művészetünk szunnyadó nemzeti energiáját példaadásával felébresztette.

IV.

Az angol zeneművészetről

A művészi zene ősi hazája, az európai szárazföld, különösen mióta zeneművészeti multjának kincsei századosak, nem tartja magával egyenlőnek az angol zeneművészetet. Aránylag keveset is tud róla ahhoz, hogy ez a nézete módosulhatna. Mi, magyarok, az átlagnál is tájékozatlanabbul állunk a brit királyság zeneművészetével szemben, minek oka részben földrajzi adottságunkban kereshető, de inkább abban, hogy a minket környező nagy zenei nemzetek dús kincseinek megismerése nekünk alig hagyott időt arra, hogy távolabbi zenekultúrák értékeivel jobban megbarátkozhassunk. Így aztán még ma is az a helyzet, hogy a magyar általánosságban alig ismer mást az angol zeneművészetből, mint egy néhány tetszetős ritmusú, vagy ellágyulóan szentimentális angol dalt s egy néhány mutatós zenéjű angol operettet. Ezt a hiányosságot csakhamar ki fogja egyenlíteni az éterben zengő leghatalmasabb kultúrtényező: a rádió s mikor az Albert Hall, Queens Hall és a Covent Garden világhírű előadásaiban a magyar levegővel fedett föld rádiósai is gyönyörködnek, megtudják, hogy van angol zene, hogy az angol zeneművészet érdemes multa tekintetű, jelene számottevő s jövője biztató.

Az angol nép egyöntetű szelleme természetesen az angol zenében is tükröződik. Az angol zene meg gondolt, nyugodt, kissé ködös hangulatok romantikájából táplálkozó, józan, egészséges, melegen érző, de szívet palástoló, kissé vérszegény és néha vas kos. Az északi népek általános karakterét: a hűvös elzárkózottságot, magán viseli, de a nor végeknél, svédeknél és finneknél bensőségebb, melegebb természetű. Melódiavonalai Thomas Gains borough, vagy Joshua Reynolds rajzainak nemes egyszerűségére hasonlítanak. Dalai andalítók, feledtetők s rend és tisztaság honol minden ütemükben, mint akármelyik angol házban. Az angoloknak régi és ma is virágzó népzenejük van, melyben a zene legnagyobb mesterei: Beethoven, Liszt, Mendelssohn, stb. sok értéket találtak. Az angolok alapították meg a zenei folklóre tudományt, mellyel angol, ír és skót dalok között éles határvonalat vontak.

Több zenetörténész azt tanítja, hogy az angol zeneszerető, de nem zeneteremtő nemzet. Ez az ítélet kissé igazságtalan, mert nem veszi figyelembe a legújabb hetven év eredményeit, sem az ősi angol zenekultúrát s csak arra a másfél évszázadra tekint, mely idő alatt az angol teremtmő zeneművészet aludt s idegen zenében élte ki muzsikus hajlamait. Romain Rolland: „A zeneművészet helye a történelemben” című tündöklő esszéjében mondja, hogy „nincs civilizált nép, mely történelmének valamely pillanatában muzsikus ne lett volna, — még az sem, amelyről azt hisszük, hogy a legkevesebb bennük a zenei tehetség: például Anglia, mely nagy muzsikus nép volt az 1688-as forradalomig.”

Zenétlennek nevezni azt a nemzetet, melynek kelta ősei: a britek, csatározásaikat énekszóval kezdték s melynek nyomtatott legrégibb népdalgyűjteménye (a British Múzeum őrizetében) 1530-ból való,— igazságtalan.

De fussunk át a múlton, hogy jobban megítélhessük a jelent.

A 15-ik századig sok mondanivalónk nincs. Az egyházban ismerték és használták a gregoriánt s a nép a bárd-okat és a hárfajátszók-at szerette. Erzsébet királyné (1558—1603) uralkodása alatt az anyagi jólét emelkedésével a zeneművészet is nagyobb lendületet vett. A királyné zeneiskolát alapított (az úgynevezett ellenpontozati iskolát); számos zeneszerző közül John Bull, William Bird és Dowland lantost, aki kedvelt madrigálokat írt, — ki kell emelni. Erre a korra azonban az angolok legnagyobb faji zeneköltője, Henry Purcell, nyomta rá bélyegét. Angolország Orfeuszának nevezték, de nemcsak hazájának, hanem a 17. századnak is egyik legnagyobb zenésze. Henry Purcell 1658-tól 1695-ig élt. Udvari orgonista és zeneszerző volt. Tanult lángész, aki korának minden művészi muzsikáját ismerte s a mellett erősen faji, angol maradt. Operákat, kantátákat, vallásos zenét, hangszeres zenét írt, melyekből közvetlenül árad a melódia és sohasem szakadt el fajának szellemétől. „Művészete tele van bájjal és gyöngédséggel: zenei Van Dyck, műveiben minden végtelenül elegáns, könnyed. A zeneművészet egyik legpoétikusabb, mosolygós és egy kissé elégikus alakja” — mondja róla Romain Rolland. „Semmi közönséges, semmi brutális nincs benne. Szívből fakadó szép melódiák, melyekben az angol

lélek legtisztábban tükröződik. Csak egy igazi operát írt: a csodálatos *Dido and Aeneas*-t, a többi igen nagyszámú drámai műve színpadi kísérőzene volt.” Purcell az angolok utolsó, nagy faji zeneköltője. Halálával hosszú időre elnémult az angol zeneművészet. Elmerült az idegen, főként olasz elemekben. A puritánizmus nekitámadt az angol színháznak s így a nemzet művészei csüggedten visszavonultak.

Jött *Händel* (1685—1759), a grandiózus zseni, ki magasra emelte Anglia zenei életét, de akinek egész működését tisztán angolnak nem tarthatjuk, mert Händel német születésű volt s bár több mint negyven évig Londonban működött, inkább tartozéka volt az angol művészetnek, mint kifejezője. Mégis, Anglia zeneélete ekkor volt delelőpontján. London állandó zenés színházat tartott fenn, melyben Händel remekműveit adták s az általa újjáformált nagy kórusmű, a „londoni oratórium” virágkorát élte. Händel igazgatása alatt Londoné volt Európa egyik legjobb olasz énektársulata. Händel az angol udvar hivatalos zeneszerzője volt. Angol állampolgárrá lett s úgy tudott símulni az angol politika loyalizmusához és annyira tudott élni az angol büszkeség általános szellemével, hogy az udvar, az arisztokrácia és a nép nemzeti mesterként tisztelte őt. Kiritűtetésekkel elhalmozva, 1759 április 20-án a Westminsterben temették el.

Félszázadon át dolgozott Angliában s művészetét az angol zenei műveltség legmagasabb fokának tekintik. Az angoloknál Händel szellemének évszázadokon át virágzó kultusza élt s él ma is. Ez a művészet több angol vonással ékes, de olyan tipikusan angolnak, mint

Purcell-é, — nem mondható. Händel egyetemes nagy mester volt, kiről Haydn ezt mondta:

— Mestere valamennyiünknek.

Beethoven szerint:

— Händel lángelméje olyan nagy, mint a világ.

— Szeretnék letérdelni a sírján.

Händel után az angol faji zene elhallgatott és másfél évszázadra eltűnt. De Anglia zenei élete azért nem hanyatlott. A legkiválóbb idegen mesterek egész sora látogatja meg Londont, kiknek szereplése fényt áraszt a műértő angol közönségre. A nagy ének-, zongora- és hegedűművészek mellett a zeneköltők legelső gárdája él több-kevesebb ideig Angliában. Így Haydn, Pleyel, Weber, Mendelssohn, Spohr, Bellini, Meyerbeer, Liszt, Gounod. A zeneelmélet és zenetörténet terén is jeles írók működnek, köztük Hawkins s főként Burney.

Ez az intenzív zenei élet a 19. század közepe táján az angol faji művészet másfélszáz évvel előbb megszakadt fonalát felveszi s nemzeti irányban szövi tovább olyan eredménnyel, hogy az angol hangszeres és énekes zene ma az általános zeneművészet számottevő tényezője. A legújabb angol zeneművészet fellendülését a londoni *Royal academy of music* működése hozta meg. Ezt a kiváló intézményt a király és a főnemesség alapította 1822-ben, de intenzívebb hatását csak újjászervezése, 1873 óta érezteti. Kiváló tanárok vezetése alatt az angol zeneköltők egész sora nevelődött fel benne. Így a nemzeti vonások kidomborítására törekvő Alexander *Mackenzie* (1847); William *Bennett*

(1816—1873); Vincent *Wallace* (1860); a sokoldalú *Frederic Cowen* (1852); *Charles Stanford* (1852—1924); *Edward Elgar* (1857—1934); *Frederick Delius* (1863—1934); kiváló, szellemes operettjeiről, például a világhírű „Mikádó”-ról, nálunk is jól ismert és kedvelt *Arthur Sullivan* (1842—1900); aztán egy nemzedékkel később a debussysta *Arnold Bax* (1883); az irónikus hajlamú *Arthur Bliss* (1891) s még számosan.

A cseh zeneművészetről

A cseh zeneművészet az általános zenekultúrában mindig jelentős szerepet játszott. A mai cseh zeneművészet csaknem nyolc évszázad eredményein áll. Ha zeneköltői a muzsika legnagyobbjainak sorából hiányoznak is, a csehek zenei fogékonysága, zeneszeretete s zenetisztelete közismert. Ha nincs is Mozartjuk, Beethovenjük, Schubertjük, Wagnerjük, Palestrinájuk, Rossinijük, Verdijük, vagy Lisztjük, — van Stamitzjük, Smetanájuk és Dvorákjuk, akik az európai zenekultúrában számottevő nevek.

A csehek általánosságban kitűnő hangszerjátósok. Hangszeres zenéjük színvonala magasabb, mint énekes-zenéjüké. Kiváltképpen a fúvóhangszerművészet terén értek el kimagasló eredményeket. Ha azt mondjuk, hogy az olasz elsősorban énekes-nemzet; a magyar inkább hegedűs (amit hegedűművészeink gárdája mutat); a németek zongorázók, — akkor hangszeres megjelöléssel a csehet fúvós-nemzetnek nevezhetjük, amit az európai és amerikai zenekarokban szétszórt cseh fúvósok nagy arányszáma mutat s az általános magyar közhit is támogat, mely szerint Csehországban a gyermeknek már a bölcsőjében ott van a trombita. Volt idő, mikor a cseh zené-

szek inváziószertűleg lepték el az európai zenekarokat. Olasz énekes és cseh hangszerjászó a 18. század csaknem minden nagyobb színházában és zenekarában található. Csehországnak csaknem két évszázadon át jelentős haszna volt muzsikuszainak külföldi keresményéből. Mesterségként űzték a hangszerjászságot. A magyarországi rezidenciák zenekarának a fele cseh volt, kik közül sokan itt maradtak s generációról generációra munkásai és élesztgetői voltak a magyar vidéki városok zenei kultúrájának. Vándorló cseh muzsikusokat gyermekkoromban még én is láttam s nem csekély örömmel hallgattam a különleges egyenruhát viselő fúvós kvartettnek, vagy kvintettnek magyar fül számára szokatlan, de zeneileg figyelemreméltó játékát. Leginkább indulókat, polkákat, galoppokat, keringőket adtak elő, trombitájukra erősített kótafüzetkékből. Megálltak a város forgalmasabb pontjain, rázendítettek, köréjük csoportosult a nép, tányéroztak s tovább mentek. Ebből éltek és egy-egy ilyen nyári kóborlás után talán megtakarított pénzt is vittek haza, valamelyik kis cseh faluba.

Fussunk végig a cseh zenekultúra történetén.

A cseh zene legrégibb emlékei egyházi népénekek formájában maradtak fenn. A Szent Adalbert himnusz, melynek zenéje és szövege népi eredetre vall, a 12. századból való. A 13. századból már hangszeres ábrázolások is fennmaradtak s ugyanebből az időből népi hangszeres dallamokat jegyeztek fel. A 14. században Csehország a nyugateurópai zenekultúrával élénk összekötetésben állt, főként a cseh királyi udvarban megfordult francia muzsikusok révén. A huszita és ellenreformáció zenei elemei nem sok ér-

tékkal gazdagították a 15. és 16. század zenetörténetét, de Prága Rudolf császár uralkodása alatt, mint császári székhely, valóságos gyűjtőhelye a korszak nagynevű német és németalföldi mestereinek. A 17. század végén olyan élénk a zenei élet, hogy 1701-ben megjelenik egy zenei lexikon, mely időrendben második a világon. A 18. században a zenei iskolázás már módszeres az egész országban. Ezzel kezdődik a cseh muzsikások nemzetközi szerepe a hangszeres zene kultuszában. Ebből a korszakból Johann *Stamitz* érdemes nevét kell kiemelnünk, ki a klasszikus zenekari stílus egyik úttörője volt s a zenetörténetileg igen jelentős, úgynevezett „mannheimi iskola” (bajor) korifeusa.

A csehországi zenei kultúra évszázadokig erős német befolyás alatt állott. Prága zeneművészete jóideig visszfénye Bécs és a német városok életének. De a 19. század második negyedében már a nemzeti irányu fejlődésnek figyelemreméltó jelei mutatkoznak. A zeneszerzők munkáikba nemzeti szellemet igyekeznek önteni. Ezt a mozgalmat a cseh nemzeti zene két legnagyobb költőjének: *Smetana*-nak és *Dvorák*-nak működése koronázza meg.

Smetana Frigyes a cseh nemzeti zene megalapozója. Az általános zenekultúrában is elismert, előkelő név. Fejlődésében és művészetében sokat köszönhetett a mi nagy Liszt Ferencünknek. Szimfonikus költeményeiben Liszt nyomdokain haladt, egyre erősödő és mind jellegzetesebb faji vonásokkal. Nagysikerű, híres operákat is írt s csaknem minden zenei műfajban dolgozott. Költőlelkű, termékeny zeneszerző volt.

A cseh nemzeti zene másik nagysága : *Dvorák* Anto-

nin. Operáival nem áll Smetana magaslatán, de szimfónikus zenében túlszárnyalta őt. Míg Smetana a legnagyobb *szláv* zenepoéták egyike, addig Dvorák inkább a *cseh* muzsikustípus megtestesítője. Európát a cseh zenének először Dvorák hódította meg. Kamara- és szimfónikus zenéje ma is keresett műsorszám s ha hiányzik is belőlük Smetana drámai ereje és ábrándos tüze, a hangzási és ritmikus elemek változatossága, a kompozíciók őszintesége előkelő helyet biztosít számukra a zeneművészetben.

A Smetana és Dvorák generációját követő zeneszerzőnemzedék elődeinek nemzeti törekvéseit kimélyítette és egyetemesebb szellemben kiépítette. Közülök *Foerster*, *Fibich*, *Novák*, *Ostrčil*, *Suk*, *Jiráček*, *Janáček*, *Nedbal* s a legújabbak közül *Hába* és *Krenek* nevét emelhetjük ki.

A legfiatalabb cseh zeneszerző-generáció az ultramodernizmus ragadós betegségében szenved. De amint ez a divat elmúlik, egészséges zenei érzéke meg fogja találni a muzsika szellemének igazi útját.

Az osztrák zeneművészetről

Ausztria századok óta a zene hazája. A kék Duna hullámaintól, az Alpok lágy hajlásain át a tiroli glecserekig zene zeng és az ott élő nép vérében melódiák énekelnek. Valószínűleg a változatos természet hajtja itt az égre azt a zenei felhőzetet, melyből termékenyítő muzsikaeső szakad. Talán természeti titkos erőkkal magyarázható az a mélységes zenei érzék, mely az osztrákoknak sajátossága. Zene zendül itt mindenütt, de ebből a melódia- és harmónia-óceánból is messze kiemelkedik Bécs. Sokáig a városok legelső zenevárosa. Ha világhírű mesterei muzsikát árasztó falai közül be is költözködtek a zenetörténetbe, hagyományuk, szellemük ott él. Tagadhatatlan, hogy Bécs zeneileg ma nem az, ami Beethoven idejében volt, de olyan kort évszázadok is csak egyszer adhatnak ajándékba.

Bécs zenei felsőbbbsége a 17. század második harmadától számítható. Itt élt *Gluck*, *Mozart*, *Haydn*, *Beethoven* és *Schubert*. Ezeken az utcákon járt *Gluck*, az opera nagy reformátora. A nagy, vaskos, testes, izmos osztrák vídám muzsikás barátaival be-betér a bécsi kis-korcsmák asztalaihoz, nagyokat iszik, púderes hajjal szidja az arisztokráciát, kiknek dédelgetett színházát,

a Hofopert, tíz évig igazgatja, megírja az *Orfeus*-t, az *Alceste*-t s még vagy ötven drámai művet, bejárja a világot, zeneileg felforgatja Párizst, aztán visszatér Bécsbe, mert a Weinstubékban lehet a legjobban inni.

Közben leteszi az opera műfajának alapkövét.

„Lessingje volt az operának, mely az istenek jóvoltából Mozartban csakhamar Goethejét is megtalálta.”

Mozart az *Orfeus* előadásainak idején, hét éves korában érkezett Salzburgból, szülővárosából, Bécsbe. Ekkor ölelte karjaiba a nagy zeneváros a kis csodagyermeket s azóta is leggrandiózusabb zenei világcsodát. A zenének ez a legszeretetre méltóbb és legmosolygóbb lelke jórészt itt írta és itt mutatta be halhatatlan operáit. A gyöngédség és a szellemesség e legnagyobb kótaírója Bécs virágos ablakú házai közt volt boldog szerelmes, majd boldogtalan szenvedője keserű sorának. Parókás, selyemruhás, finom alakja talán még most is suhan a barok és rokokó paloták gyertyafényes csillárjai alatt. Mozart mindenütt él s mindig élni fog, de legtisztábban Bécsben és Salzburgban. Salzburg, a Velence—Bécsi-út e természeti szépségekben pompázó városa, híres Mozart Festspieljeivel szűzi tisztaságban tartja legnagyobb fiának örök szellemét. Egy lépést sem tehetünk utcáin, hogy ne érezzük annak a költőnek szellemét, ki közel kétszáz évvel ez előtt ott született.

Van Bécsben egy alig húsz házból álló kis utca, melynek egyik ócska egyemeletes épülete előtt a várost elfoglaló francia gárda meghajtott zászlóval, díszmenetben tisztelgett, 1809 május 10-én. Ez a *Haydn* háza.

Ő lakott benne. A zeneművészet legkedélyesebb tréfálója, a muzsika Dickense, a hangszeres zene világalmának megalapítója. A kedélyes, kedves „Haydn-papa”. Élete virágkorából harminc évet Magyarországön töltött, mint az Esterházy hercegek udvari karmestere, de gyermek- és ifjúkora, valamint dicsőséges öregsége Bécs zenei falaira rá van írva. Mikor Haydn elköltözött, átvette egyeduralmát Bécs felett a zengő levegő legnagyobb ura: *Beethoven*. Nem volt osztrák, nem Ausztriában született, de több mint harminc éven át Bécsben élt, ez volt az egyetlen nagyváros, melyet ismert, onnan hosszabb időre soha ki nem mozdult s mikor egyszer a városi tanács megszelve, hogy el akar költözni Bécsből, küldöttségileg kérte őt, hogy ne hagyja el a várost. Fiatal ember volt, mikor a császárváros zenei császára lett. Ifjú lelke csodálatával leste Mozart lépteit s tisztelte az öreg Haydnt. Gondosan öltözködő arslánként udvarolgatott a bécsi szép nőknek, kedveskedett a Brunsvik grófkisasszonyoknak, kocsikázott velük a Práterben, naponta lovagolt a hús fák alatt, sőt táncolni is tanult, ki tudja, kinek a kedvéért . . . Később élete elkomorodott, különös, magábavonult alakja hol ennek, hol annak a korcsmának vagy kávéháznak sarkában tűnik fel. Az emberek megilletődve szemlélik bozontos külsejét, nem merik háborgatni és sorfalat állanak az utcán, melyen elhalad. A bécsi kongresszus idején kis lakása királyok és fejedelmek búcsújáróhelye, de ő csak kótapapírjával barátkozik s nagy magányosságában a zenei Sion hegyéről lehozza a zenevilág népének minden muzsika kőtabláját: a kilenc szimfóniát és a *Missa Solemnis*-t.

Beethoven temetésén az óriási tömegben ott szorongott egy félénk, szelíd muzsikus: *Schubert*. A dal királya. A szépséges tiszta melódia alázatos lantosa. Gluck, Mozart, Haydn és Beethoven Bécsben élt, de Schubert *bécsi volt*. Ott született, mindig ott lakott és ott halt meg.

A nagyok között is a legnagyobbaknak porait Bécs temetője őrzi. A központi temető „Centralfriedhof” óriási kertjének egyik szigete a halhatatlanoké. Muzsikus ember szemében ez a fagyallal, tujákkal és buxusokkal szegélyezett földdarab: a világ leggazdagabb pantheonja. Ha titokban meglehetne lesni, azt hiszem, kitűnne, hogy a tűz, víz, szélvihar, jégverés és földrengés is alázatosan elkerüli e tájat s az elemek erői és az égboltozat dédelgetve őrzik az ide ültetett sírköveket, melyeken ilyen nevek olvashatók: Beethoven, Mozart, Schubert, Gluck, Brahms, Wolff, Bruckner, Suppe, Milöcker, több Strauss s még vagy ötven muzsikus. A világ melyik pontja mutathatja ennek halovány mását is?

Voltam egyszer közöttük. Titkos fogadásom szerint meg kellett keresnem Beethoven sírját.

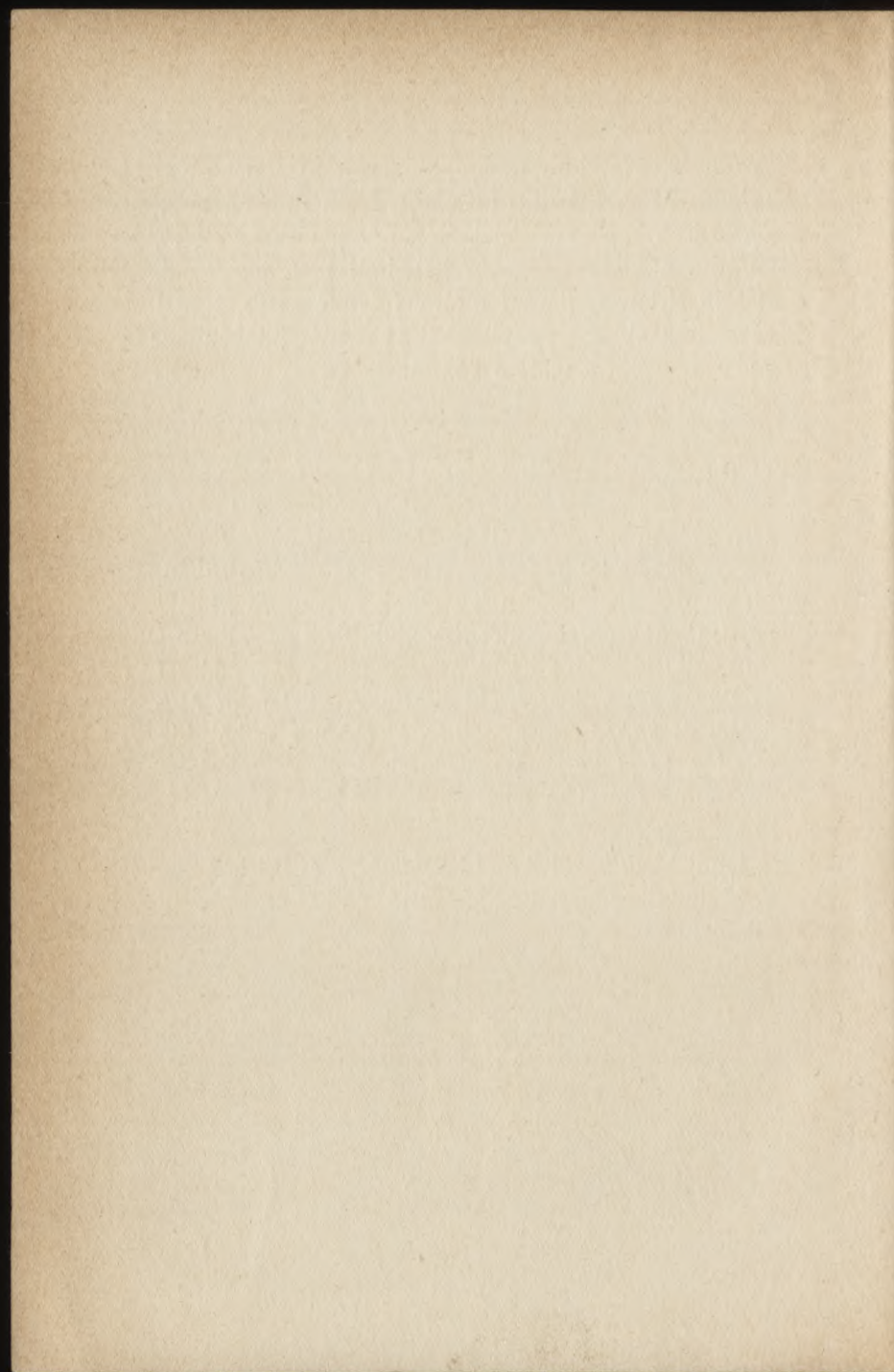
Ott messze, Erdélyben, a zilahi Diákdombon fekvő melegföldű temetőben, gyászkart énekelt a gimnáziumi dalárda. Szíven vágott. Ilyet csak istennelkel társalkodó ember írhatott. Akkor még nem tudtam, ki az a Beethoven? Hol lakott, hol halt meg? . . . , de gyermekem fogadalmam ereje évek múlva sírjához vitt.

Hamvai felett álltam, pár lépésre Tőle, a hasonlíthatatlantól. Fedetlen fővel, alázattal, önkéntelenül imádkozva.

Aztán Beethoventől jobbra, — riadt szemmel olvasom—: Mozart, balra: Schubert. Nem tudtam, hogy ők is itt vannak . . . Fel kellett néznem az Égre . . . Mintha a világmindenség katedrálisában járnék. A három sírkövet, három oltárt, folyton nézve, háttal mentem ki ebből a templomból s kezemmel önkéntelenül símogatva a temető bokrait, kerestem a szerelt-víztartót . . .

Ausztria gazdag zenei élete a legeslegnagyobbak után nem kisebbedett. Jelentős nevek új értékeket termeltek. *Lortzing* közkedvelt vígoperáit Bécsben írta, *Offenbach* nagy diadalait itt aratta, *Brahms* és *Bruckner* működése külön értékes fejezet s *Hugó Wolff*-ban, kit „a dal Wagneré”-nek szoktak nevezni, a „Lied” egyik legnagyobb zsenijét tiszteljük. És a nagy Strauss dinasztia: idősebb s ifjabb *Strauss* János, aztán József és Ede. *Lanner* József, aki előttük élt, valamint *Müllöcker* és *Suppé* sem maradhat ki ebből a sorból, kik mind a bécsi keringő egyeduralmának és sok jeles operettnek költői. A bécsi operett csaknem egy évszázados fogalom.

A legújabbak közül *Arnold Schönberg* és *Erich Korngold* muzsikusznevét hézagosszerű felsorolásból sem szabad kihagyni.

TARTALOM:

ELŐSZÓ

I.

MAGYAR ZENETÖRTÉNETI VÁZLATOK

<i>A magyar zene fejlődése</i> (rádió-propaganda számára, 1933 máj.)	9
<i>A Filharmóniai Társaság nyolcvan éve</i> (felolvastam a rádióban 1933 okt. 2)	29
<i>Magyar szimfonikus zene</i> (felolvastam a rádióban 1934 szept. 29)	48
<i>Magyar cigányzenélés</i> (rádió-propaganda számára 1933 jún.)	52

II.

ARCKÉPEK

(Magyarok)

<i>Filtsch Károly, Chopin magyar tanítványa</i> (felolvastam a rádióban 1932 aug. 27)	75
<i>Joachim</i> (felolvastam a rádióban 1931 jún. 27)	91
<i>Péterfy Jenő, a zenekritikus</i> (felolvastam a rádióban 1931 júl. 18)	102
<i>Popper Dávid</i> (felolvastam a rádióban 1933 aug. 7)	117
<i>Zichy Géza gróf</i> (felolvastam a rádióban 1934 jan. 14)	122

III.

ARCKÉPEK

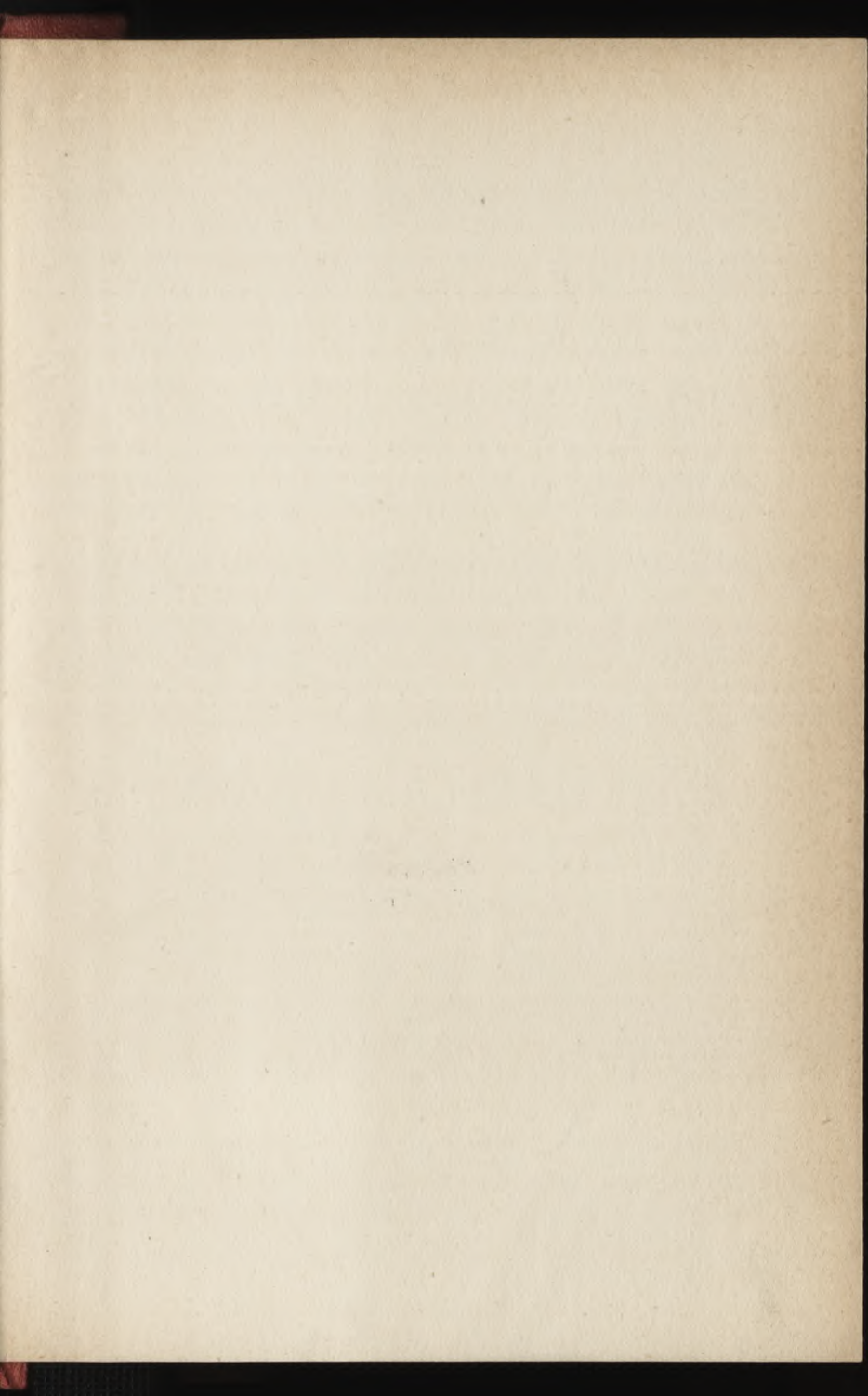
(Külföldiek)

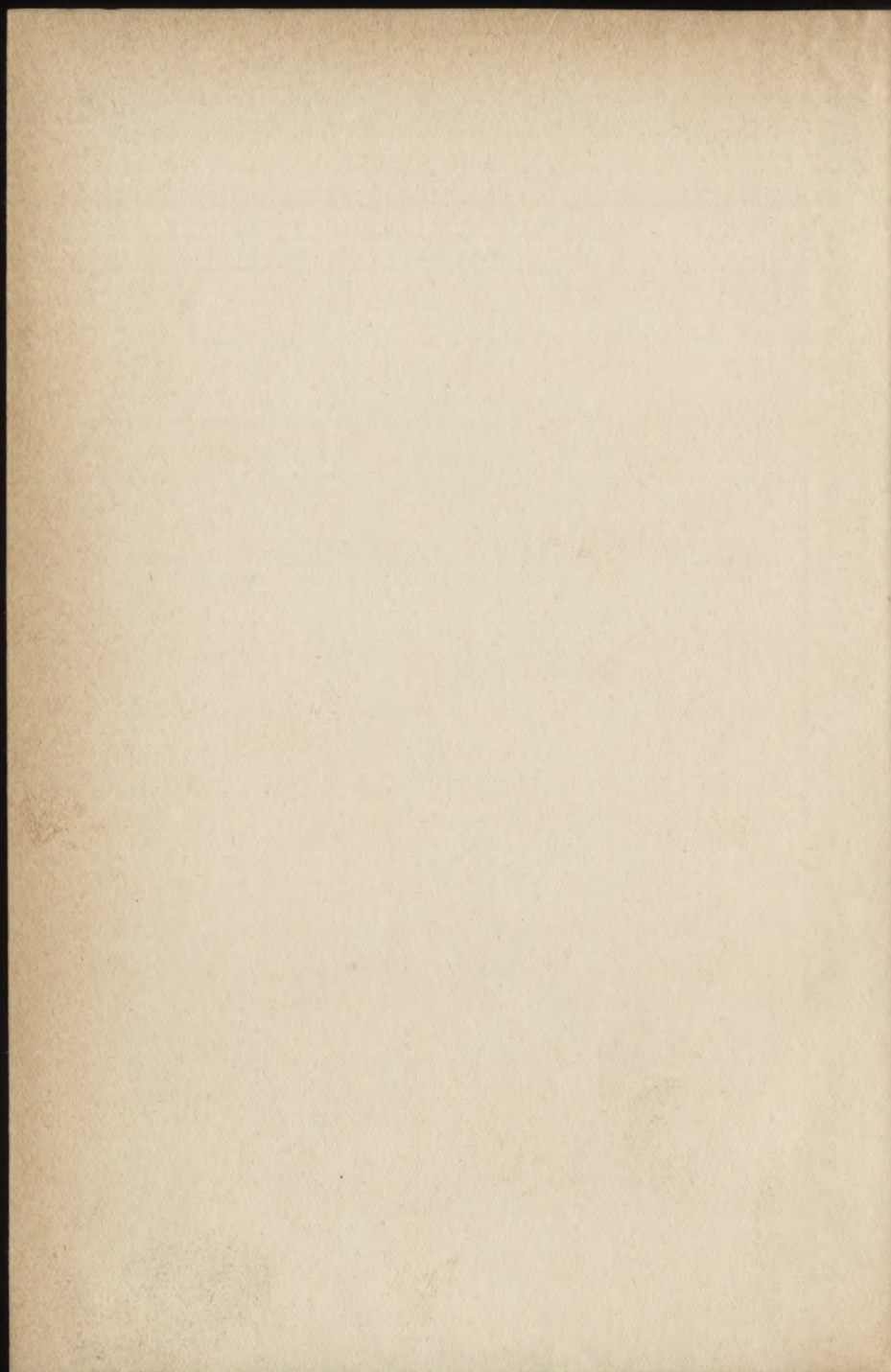
<i>Brahms</i> (felolvastam a rádióban 1933 máj. 7)	135
<i>D'Indy</i> (felolvastam a rádióban 1932 febr. 6)	144
<i>Haydn</i> (felolvastam a rádióban 1932 márc. 31)	157
<i>Paganini</i> (felolvastam a rádióban 1932 okt. 26)	166
<i>Puccini</i> (felolvastam a rádióban 1934 nov. 29)	172
<i>Rubinstein</i> (felolvastam a rádióban 1929 nov. 28) ..	181
<i>Schubert</i> (felolvastam a rádióban 1928 nov. 19) ..	186
<i>Wagner</i> (felolvastam a rádióban 1933 febr. 12)	196

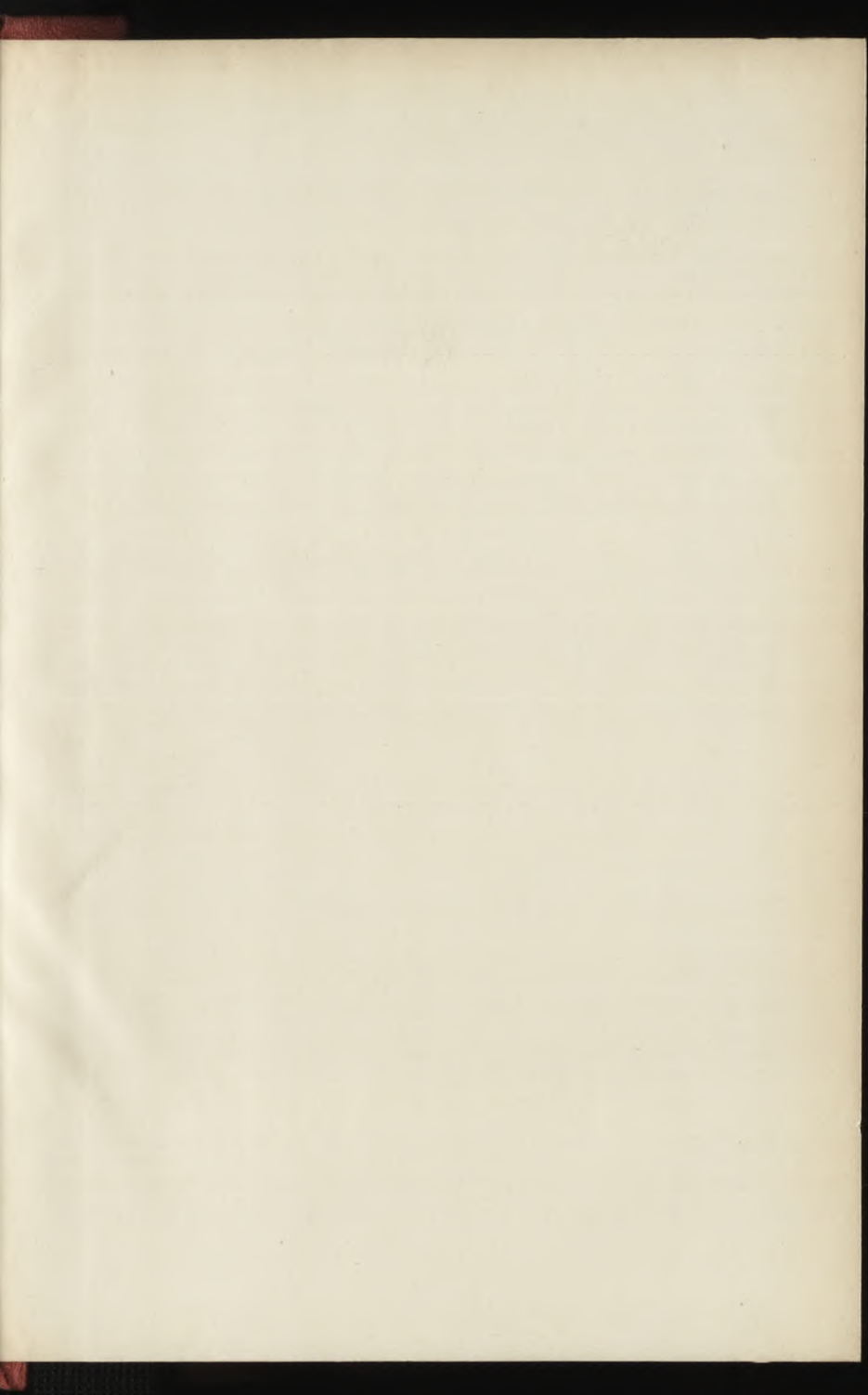
IV.

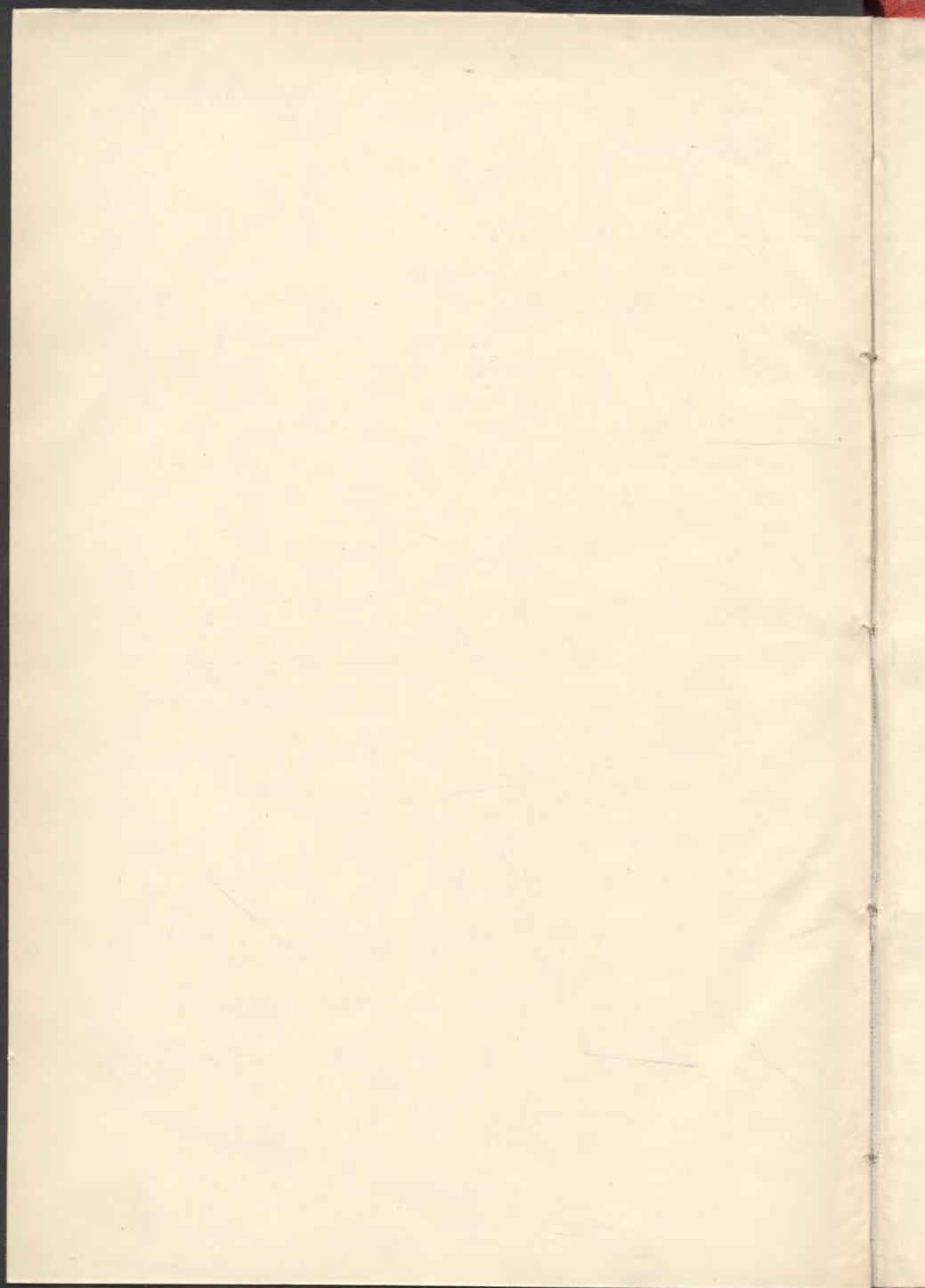
<i>Az angol zeneművészetről</i> (felolvastam a rádióban 1930 jan. 15)	205
<i>A cseh zeneművészetről</i> (felolvastam a rádióban 1930 márc. 5)	211
<i>Az osztrák zeneművészetről</i> (felolvastam a rádióban 1931 okt. 11)	215

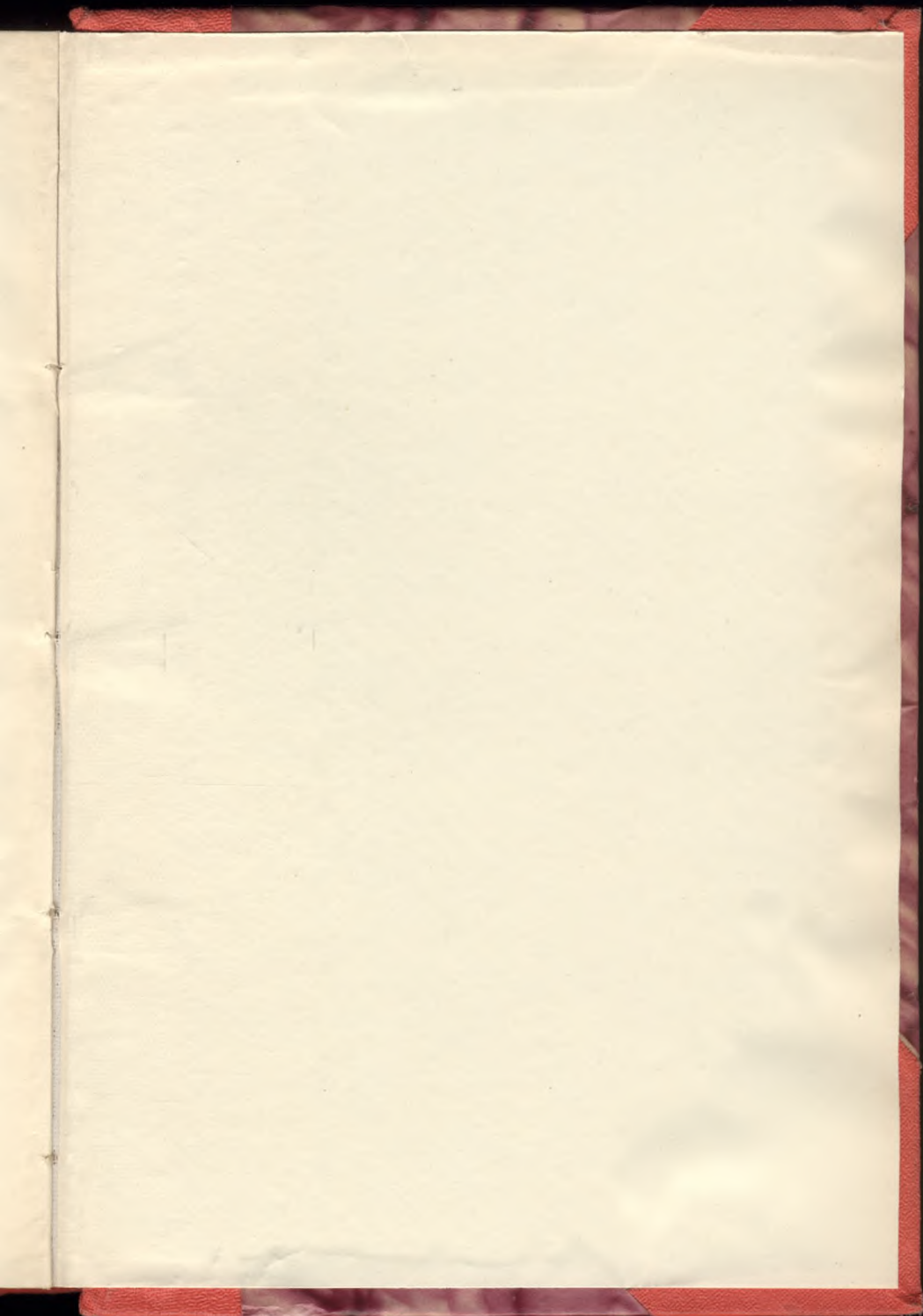

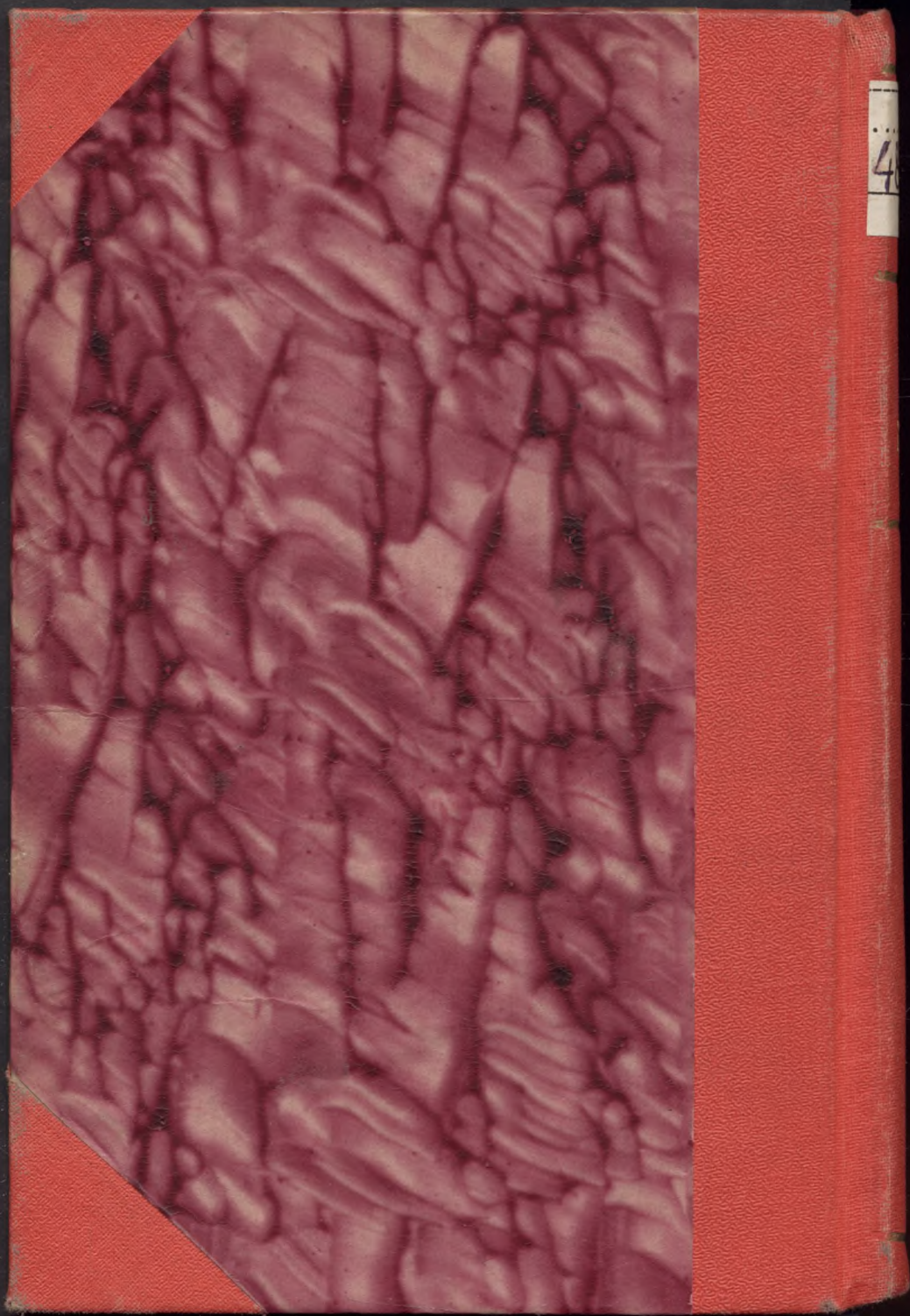

48. 115

OSZK

PAPP

Muzsika

N. M.